

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO - IZDAJAJO IN URE-
JAJO: ALBERT KRAMER · IVAN
PRIJATELJ · MIHAJLO ROSTOHAR
BOGV MIL VOŠNJAK

LETO I.

MCMXI.

ŠTEV. 4.

VSEBINA ČETRTE ŠTEVILKE :

ROSTOHAR, M. Dr.: Mednarodni filozofski kongres v Bologni.	Str. 305
ŽMAVC, IVAN Dr.: Uvod v naraven nazor o svetu. (Konec.)	„ 309
PRIJATELJ, IVAN Dr.: Slovenščina pod Napoleonom. (Dalje prih.)	„ 320
VOŠNJAK, BOGUMIL Dr.: Uvod v občna načela državnega nauka. (Dalje prih.)	„ 336
GLONAR, J. A. Dr.: Iz Poznikovega graškega kroga.	„ 343
TUMA MARA, pl. WALDKAMPF: Žensko delo in socialni cilji.	„ 355
VOŠNJAK, JOSIP Dr.: Dodatki k „Spominom“. (Dalje prih.)	„ 363
GLASER, K. Dr.: Zakonik Hammurabija.	„ 369
DROBNO GRADIVO: F. V.: Österreichs Universitäten. (Konec.)	„ 376
PREGLEDI IN REFERATI: Kultura. — Glonar, J. A. dr.: Slovensko slovstvo. — Jurčič: Zapiski iz berila. (Konec.) — I. P. Vodnikovo pismo Antonu Rudežu starejšemu. — Filozofija. Rostohar, M. dr.: Ant. Uhlř: Slovansko vprašanje in filozofija. (Hlidka Času 34). — Österreichs Mittelschulen. (Konec.) — Država in družba. Sociologija. Bogumil Vošnjak: Sociološki pomen nemško-slovanske jezikovne meje. — Radovan Krivic: Vladimir Knaflič: Socializem. Oris teorije. — Pravo. — Anton Kosi: K jubileju občn. državljanskega zakona.	„ 379

„VEDA“

izhaja tekom vsakega drugega meseca ter stane na leto 8 K (v obrokih primerno), za dijake (katerim se pa obroki ne dovoljujejo), 5 K, posam. zvezki 1-70 K.

Mednarodni filozofski kongres v Bologni.

V Bologni, starodavnem mestu italijanske kulture, se je vršil letos med 6. in 11. aprilom mednarodni filozofski kongres, ki se ga je udeležilo okrog 400 zastopnikov vseh kulturnih narodov sveta. Pestrost družbe bolognskega kongresa se je kazala posebno na »ricevementih«, ki so imeli služiti v svrhe osebnega spoznavanja kongresistov. Tu so stali Italijani v živahnem razgovoru med seboj, tam so si Francozi prijazno stiskali drug drugemu roke, tam je bila zbrana slovanska družina, tu se je oziral radovedno Japonec, ki se mu je poznalo, da si želi zazreti kak obraz svojega rojaka, da bi mu stisnil v pozdrav roko in se ž njim pogovoril o bolognskih vtiskih, in tam zopet si mogel zapaziti Indijca v družbi Angležev i. t. d.

Nič manj zanimivo sliko so nudile sekcije, kjer so se v debatah križale misli najrazličnejših smeri. Zdaj vam govori mirno in stvarno filozof po poklicu o bistvu verstva in njegovem pomenu za človeško življenje, potem se oglasi k besedi svobodomiselec Bluwstein, da govori proti verstvu kot nekakemu anahronizmu v moderni družbi. Zmisel in ton njegovih izvajanj je bil jako podoben govoru političnega agitatorja. Zdajci vstane kapucin Gemelli in se s stališča pravovernega katoličana z živim prepričanjem zavzema za verstvo razodetja. Sekundira mu francoski pater. Mi, ki smo zrastle iz slovenskih duhovniških razmer in smo si po domačih tipih ustvarili predstavo o duhovniku, se nismo mogli načuditi resnobi, s katero sta sledila ta dva moža razpravi, ter resnicoljubnosti, s katero sta priznala to in ono bridko resnico svojim nasprotnikom. Tu ni bilo nič zavijanja in podtikanja, nič hinavščine ni bilo v njih besedah. Vse je bilo naravno in tako odkritosrčno mišljeno! Ali sta to res patra? Še enkrat si jih dobro ogledam, ako me morda ne gojlufajo oči. Potem sem se zamislil in v srce se mi je naselila globoka žalost, ko sem se spomnil domovine.

Če izvzamemo nekatere posameznike, ki so prišli na kongres bolj slučajno, kakor pa iz stvarnih interesov, je delal bolognski kongres v splošnem vtisek resnih ljudi, ki imajo pogum in voljo samostojno iskati resnico in gledati z resnico v globine človeškega življenja. Odtod tudi ona napeta pozornost, s katero so sledili poslušavci izvajanjem posameznih predavateljev in debatantov, katera pa skoro vedno manjka, če se o takih stvareh govori pred navadno publiko. Vsakemu je bilo čitati z obraza njegovo notranje razpoloženje, kakor da bi te hotel vprašati: ali mi veš povedati resnico? Tu ni šlo za to, da bi kdo koga pobil. Nasprotovanja na kongresu so imela svoj vzrok pač v tem, da nekateri miselci na poseben način razvijajo svoje misli, kateremu drugi le težko slede, nekateri se zopet precej netočno izražajo, tako da nehote zavedejo poslušavca v nesporazumljenja. Toda po vsestranskih pojasnilih se je zmeta ali resnica vedno pripoznala.

Program, ki ga je imel kongres izvršiti, je bil naravnost velikanski. Priglašanih je bilo nič manj kakor 172 predavanj; in potem še te žive debate, katerih kar ni hotelo biti konca. Takoj izpočetka je bilo čutiti, da te naloge kongres v kratkem času štirih dni ne bo mogel rešiti tako, da bi odgovarjalo pravim namenom kongresa. Posledica tega je bila ta, da je bilo vse razcepljeno. Vse sekcije so namreč naenkrat zasedale. Nikjer ni bilo mogoče v eni sekciji vztrajati do konca, ako ste hoteli videti, kaj se vrši v drugih sekcijah. In tako so hodili kongresisti od sekcije do sekcije, kar je razprave silno motilo. Druga zla posledica je bila ta, da se je vsled pomanjkanja časa posameznim udeležnikom odmerilo v diskusijah le po 5—10 minut, v katerem času celo najboljšemu predavatelju ni mogoče popolnoma jasno razviti svojih misli. In tako se je večkrat zgodilo, da je predsednik sekcije odvzel govorniku besedo sredi njegovih najzanimivejših izvajanj. Vse razprave so se vršile nekako mehanično. Razume se, da je vsled tega stvar sama mnogo trpela. Krivda na duševni škodi, katero je utrpel kongres, zadene v prvi vrsti izvrševalni odbor bolognski in menda ne v zadnji vrsti njegovega predsednika F. Enriquesa. Ta odbor je po našem mnenju mnogo bolj skrbel za to, da pridobi kongres na zunanjem lesku, kakor pa da se udeleženci kongresa po predavanjih in temeljitih razgovorih pogloblje v vsa ona pereča vprašanja filozofije, ki so danes z vso silo stopila v ospredje človeškega razmišljanja. Kongres bi se bil brez dvoma lahko začel tudi brez vojaške parade in oficialnih ceremonij v čast abruškega vojvode, ki o filo-

zofiji menda nima dosti boljših pojmov kakor njegov sluga. Skoro ves dan se je izgubil s samo otvoritvijo. Ta čas pa bi se bil lahko pametneje porabil za stvarne diskusije, in vodstvu kongresa bi ne bilo treba s tako občutno mehaničnostjo riniti preobložen program k njegovemu koncu. Vodstvo kongresa je bilo v veliki zmoti, ako je mislilo, da se morajo vsa predavanja, kar jih je bilo oglašanih, vršiti. Polagati bi moralo več važnosti na to, da bi se bila vršila vsaj najvažnejša predavanja, o katerih naj bi se vodila temeljita debata. Non multa, sed multum, tega zlatega izreka se Enriques ni držal. Res je sicer, da prihajajo na filozofske kongrese ljudje, ki menijo, da morajo tam vse povedati, kar sploh vedo in mislijo. Ali v takih slučajih si bo takten predsednik vedno vedel pomagati. Bolognski kongres je bil torej v marsikaterem oziru pouk, kako se filozofski kongresi ne smejo prirejati in voditi. Stvar bi bila izpala za kongres neugodno, ko bi Francozje ne bili posegli v akcijo in popravili to, kar je vodstvo bolognskega kongresa stvarno in taktično zagrešilo.

Delo je bilo razdeljeno na dva dela: v konferencie, ki so se vršile vedno popoldne in kjer so predavale skoro same priznane kapacitete, kakor n. pr. Bergson, Boutroux, Külpe, Schiller, Enriques etc., in pa v sekcije, katerih je bilo osem in sicer: za splošno filozofijo in metafiziko, za zgodovino filozofije, za logiko in teorijo znanosti, za moralo, za filozofijo verstva, za filozofijo prava in sociologijo, za estetiko in za psihologijo. V vsaki sekciji sta bila po dva zapisnikarja zmožna vsaj dveh razpravnih jezikov.

Izmed predavanj v plenu omenjamo le nekatera najvažnejša in kot taka je označiti Enriquesovo »Problem realnosti«, O. Külpejevo »Zgodovina pojma realnosti«, potem Boutrouxovo »O razmerju filozofije k vedam«, E. Durkheimovo »Vrednostne sodbe in sodbe realnosti«, H. Bergsonovo »L'esprit philosophique« in Schillerjevo »Error«, ki je izzvalo sila živahno in dolgo debato. Že iz tega se da posneti, da so v splošnem tri vprašanja stala v ospredju bolognskih diskusij t. j. problem realnosti, problem vrednosti in vprašanje razmerja med filozofijo in vedo. Marsikoga je presenetilo, ko je Bergson izrazil svoj nazor, da filozofija v bistvu ni veda, dasiravno temelji in se mora vedno naslanjati na rezultate znanosti. Bergsonovo naziranje, če tudi se nam zdi na prvi hip pretirano, ima svoj dober razlog. Nobena disciplina ni izpremenila pojmov o svojem bistvu in nalogah tolikokrat kakor ravno filozofija. Izpočetka je bila skoro vse to, kar so danes posamezne vede, potem se je vedno bolj omejeval njen

delokrog, dokler ji ga pozitivizem kratkoma ni odvezel ter jo označil za sistem vseh ved. Ali s tem vprašanje filozofije ni bilo definitivno odstavljeno. Filozofski duh se je začel z novo silo gibati in iskati svojega delokroga, in tako stojimo danes iznova pred vprašanji: Kaj je filozofija? Kakšno je njeno razmerje do ostalih ved? Tudi pojem resnice doživlja skoro slične metamorfoze v razvoju človeškega mišljenja. Pragmatizem je odkril njegove pomanjkljivosti in dokazal potrebo revizije pojma resnice v zmislu, da bo ustrezal tudi onim okolnostim, ki smo jih doslej redno prezirali.

Za nas Slované posebe pa ima bolognski kongres v prvi vrsti ta pomen, da se je položil tam temelj akciji, ki utegne imeti najdalekosežnejši pomen za slovansko kulturno življenje vobče in posebe za razvoj našega filozofskega mišljenja. Slovenski udeležene bolognskega kongresa namreč je začel na zletu v Ravenu propagirati med slovanskimi kongresisti idejo, naj bi se o priliki vseslovanske razstave v Pragi, t. j. l. 1914. sklical sem kongres slovanskih filozofov. Ideji so priskočili na pomoč najprej češki in bolgarski kongresisti. Odločitev je zavisela le še od Poljakov in Rusov, ki so se izpočetka držali dosti rezervirano. Bilo pa je treba priti v tem vprašanju na jasno, zato se je sklical še tisti večer skupen posvetovalen sestanek v hotelu S. Marco, ki so se ga udeležili skoro vsi slovanski udeleženci bolognskega kongresa. Po uvodnih besedah drja. Rostoharja, ki je kot sklicatelj sestanka ob kratkem razložil namen sestanka in pomen vseslovanskega kongresa ter apeliral na navzoče, naj z vnemo in samozatajevanjem delujejo za uresničenje te ideje, sta povzela besedo Poljaka Lutoslawski in Kozłowski, ki sta se z nenavadno odkritosrčnostjo izrekla za slovanski kongres v Pragi. Ko je podal enako izjavo v imenu Rusov N. Losskij, je bila s tem stvar v bistvu rešena, zakaj vsi ostali Slovani so idejo že vnaprej brez vsakih pomiselnosti z navdušenjem pozdravili. Reševala so se potem še nekatera taktična vprašanja in sprejeli tozadevni predlogi. V provizorični pripravljalni odsek so bili izvoljeni: za Ruse N. Losskij iz Peterburga, za Poljake T. Strumillo iz Lvova, za Hrvate g. dr. Elza Kučerjeva iz Zagreba, za Čehe pa dr. M. Rostohar. Kot provizoričen tajnik je bil določen dr. A. Uhliř iz Prage.

Po pripravljalnih posvetovanjih, ki so se dosedaj vršila, je soditi, da bo kongres zasnovan veleseriozno, tako da bodo njegovi uspehi v vsakem oziru zadovoljivi. Takoj v jeseni se osnuje v Pragi oficialen odbor, ki bo vodil vse pripravljalno delo za kon-

gres. »Veda« bo slovensko občinstvo obveščala v vseh važnejših zadevah slovanskega filozofskega kongresa. Pozivljamo s tega mesta vse one slovenske filozofe, ki se za kongres zanimajo, da priobčijo svoje naziranje o kongresu, zlasti glede njegovih nalog in načina prireditve. S tem se bomo začeli tudi Slovenci najdo-
stojneje pripravljati za ta kongres. R.

Uvod v naraven nazor o svetu.

Spisal dr. Ivan Žmavc.

(Konec.)

9.

(Slovensko šolstvo. Razvoj šolstva sploh. Nazadnjaški vzori XV. stol. vsled upadka cerkvene kulture. Zdrave protitežnje prirodznanske z naprednimi vzori. Vzgoja k samostalnemu delu; šolska reforma sedanjosti. Delovna šola. Razumna uredba šolstva skupna točka vseh poštenih ljudi na Slovenskem.)

Ako smo razumeli prirodznanske temelje novodobne kulture, nam ne bo več težko, razgledati se po kulturnem šolstvu našega časa ter potem izvajati posledice za naše slovenske razmere. Sedanji čas gre velikanskim preobrazbam vzgoje in šolstva nasproti.

Če je res, da edino človeško delo obrača prirodne sile v prid in korist človeških potreb, da tvori edino človeško smotreno delo gospodarske ter kulturne vrednote, potem sledi sam od sebe veliki vzgojeslovni princip: delo je jedro vzgojstva in šolstva.

V soglasju z dozdaj veljavnim družbenim redom, ki ga pa že vsi čutimo kot nered, je sezidano tudi naše šolstvo na starem načelu: omogočevati majhni manjšini bogatih in močnih nadvlado nad veliko večino. Posebno dosihdob najvplivnejše naše šole so: 1. pristopne skoro izključno le premožnim in vplivnim slojem in 2. tako urejene, da se i oni del mladine, ki raste iz delavnih mas in doseže visoko šolo, na njej odtuji teženju in dejanju tega ljudstva. Najmanj 90% te mladine se nasrka v višjih šolah »klasičnega« duha gospodovanja ter izkoriščanja.

Velika tragika v razvoju človeške duše leži v tem, da je ustvarila renesanca 15. stoletja v svojih posledicah naše gimnazije ter univerze.

Kakor znano, je bila krščanska kultura proti koncu srednjega veka v naglem upadku. Po izpričevanju cerkvenih zgodovinarjev so se vdajali takrat duhovniki, tedaj skoro izključni vodje kulture, v veliki večini nenravnosti in so zastrepili vsled svojega brezmejnega vpliva življenje krščanskih narodov. Vsi boljši elementi, seveda tudi nepokvarjeni duhovniki, so čutili veliko potrebo reforme. Toda kako jo započeti?

V naročju rimske cerkve je bilo precej plemenitih mož, ki so se hoteli postaviti takorekoč na lastne noge, ki so imeli živo vero, da bog še vedno živi, da še vedno deluje in se razodeva vsakemu, ki ga išče po besedah evangelija, da je kraljestvo božje v notranjosti vsakega človeka in da ga je treba s trudapolnim naporom in delom iskati. Omenjamo le to, da so hoteli največji geniji tiste dobe ne samo na polju lepe, ampak tudi na polju koristne umetnosti ali tehnike ter na polju prirodoznanstva — imenujmo samo može kakor Michelangelo, Leonardo da Vinci, Kopernik — ostati pod okriljem stare cerkve in jo pomladiti s svojim delovanjem. Toda tak proces je bil seveda počasen; med Nemci je vstal Luther, ki je živo čutil razpor med idealnim učenjem biblije in med resnično dejstvenostjo cerkvene pokvarjenosti. S klikom: Nazaj k bibliji! je pretrgal vse vezi s cerkvijo, in severna Evropa mu je sledila.

Drugim, v grški in latinski književnosti izvedenim učenjakom, takoiimenovanim humanistom ta klik ni zadostoval; bolj ko židovska biblija jim je imponirala grška znanost ter rimska pravica. Humanisti so klicali: Nazaj k poganom!

Oboji pa, reformatorji evangeljski kakor humanisti, so izdali geslo: Nazaj!

To geslo je postalo mogočno. Cerkev je videla, kako se zbirajo trumoma okoli tega gesla poedinci in narodi; ona, ki je imela v sebi sicer še mnogo življenj samostalnega razvoja in napredka, se je ustrašila obeh klikov in začela tudi tekmovati z geslom »Nazaj«; s tem si je tudi ohranila mogočen del svojih ovčic.

V znamenju gesla »Nazaj« so nastale nove ali se pretvorile stare šole. Oni, ki so upirali svoj pogled v bodočnost, so ostali v manjšini, tudi v celokupnem šolstvu je na vsej črti zavladal duh nazadnjaštva, ki je slabotno hotel črpati kulturno življenje le iz preteklosti.

Vendar so se pa potomci onih, ki so izdali klic »Nazaj«, prej izvili svojemu nazadnjaštvu nego oni, ki so to geslo šele za njimi sprejeli. Protestantški narodi so vsaj v zunanji kulturi pre-

kosili katoliške in se ravno zdaj pripravljajo, da to store tudi v notranji kulturi ali socialni etiki s tem, da si izkušajo priboriti pravo kraljestvo božje: s principom odrešujočega dela.

Želeti je, da tudi katoliški narodi najdejo ta princip, ker je drugače velik usodepoln polom katoliške kulture neizogiben. Skrajni čas je, da se tudi naš narod pogumno navzame pravega naprednega, v bodočnost zročega in bodočnost z vztrajnim delom in samostalnim mišljenjem pripravljajočega duha. V ta namen pa je treba položiti narodni vzgoji in šoli nove temelje, kakor delajo drugi kulturni narodi. Človek bi mislil, da bi to ne bilo tako težko katolicizmu, ki je bil v svoji boljši dobi prava gibalna sila kulture. Moral bi se samo domisliti in okleniti svoje naprednokulturne dobe, nadaljevati mišljenje samostalnih miselcev srednjeveških, kakor je bil Albert Veliki, Tomaž Akvinski, Roger, Bacon i. dr., otresti se pa suženjskega posnemanja in učenja starih vzorcev ter formalnega dlakocepstva pozne sholastike. A naj se zgodi s katoliškim svetom kakorkoli, to je gotovo in brezdvomno, da ima bodočnost le delovni tip kulture; dejstvo je, da na principu samostalnega dela ustvarjeno šolstvo pri vseh kulturnih narodih korenito izpodriva staro, le davnino več ali manj dobro ponavljajoče šolstvo.

Poleg naloge, nadomestiti z novim pravom dela starorimsko nasilno pravo je dandanes najvažnejše socialno prizadevanje, izpremeniti stare formalne šole v nove delovne, ali pa če bi to — kar je zelo verjetno — preveč truda stalo, zgraditi poleg starih šol nove šole na načelu prirodoznanstvenega dela. Stare šole bodo kmalu potem odveč ter izginejo.

Svetovnega šolskoreformnega gibanja so se Slovenci dosihdob prav malo udeleževali, in vendar bi takšno gibanje moralo tvoriti glavni del njih kulturnega programa. Celo v Avstriji se je takšno gibanje, najbolj med Nemci in Čehi, mogočno začelo; prvi imajo posebno v H. Kleinpetru, profesorju v Gmundenu, znanstveno izobraženega prvoboritelja; njegov časopis »Schulreform« se ozira v šolstvu na vse avstrijske narode, kolikor prihajajo v poštev. Ker pa šolstvo in vzgoja nista specialni stroki pisatelja teh vrst, se napotujejo čitatelji na dve izvrstni knjižici: za nižje šolstvo A. P a b s t, Knabenhandarbeiten in der heutigen Erziehung 1907 (v poljudni zbirki »Aus Natur u. Geisteswelt«), za višje šolstvo pa omenjeni Kleinpeter, Mittelschule u. Gegenwart 1906. Kako pa sodi o zastarelih univerzah novodoben učenjak in tehnični iznajditelj, pové profesor berlinske tehnike R. R i e d l e r v

svoji knjigi »Unsere Hochschulen u. d. Forderungen des 20. Jhdts. 1898.

Potemtakem se mora vzgajati mladina k produktivnemu delu, ne pa k mnogobesednemu žlobudranju starih jezikov, ob katerem se spoznanje starih kultur itak čisto zanemarja. Preosnova šol se začenja pri ljudskih šolah. Občno pravilo za višje šole je, da se mladina ne sme predolgo mučiti po učilnicah. Z 20 letom vstopi mladenič v praktično ali dejansko življenje, ki je najboljša šola. Že v ljudskih šolah se naj pripravljajo učenci na kmetih najbolj za kmečko, učenci po mestih za obrtno in trgovsko delo. Skratka, na mesto dosedanjih splošno formalnih šol naj stopijo sedaj imenovane strokovne šole. Občni nauk o delu in pa o zdravstvu mora tvoriti splošne temelje delovnih šol in delovne prosvete. Znanstveni delavec ali tehnik ter zdravnik sta pionirja prosvete bodočnosti.

Ako vidimo v posledicah teh izvajanj v univerzi, izvzemši nje zdravniške in prirodoznanske oddelke, uporno trdnjavo ostarelih tradicij, potem lahko ocenimo notranjo vrednost teženj naših politikov po slovenski univerzi. Mlad narod mora sprejemati, če se res hoče povzpeti kvišku, iz kulturnih pridobitev le najboljše in se ne gnati preveč za onim, kar je že pri narodih stare kulture zastarelo. Ko so se Japonci začeli evropsko kultivirati, niso segli po grškem alfabetu in po aoristih, temveč so pozvali proti dobri plači angleške, francoske in nemške tehnike ter zarávnike v deželo in so se 50 let pridno od njih učili, ne zame-tajoč zdravega jedra svoje samorastle kulture. Le tako so nedavno Ruse vrgli k tlom, one Ruse, ki se ponašajo s tisočletno krščansko kulturo, ki pa še vkljub prelepim vzorom carja-tesarja ne morejo povznesti k spoznanju, da le trezno delo narode povzdiguje, malikovanje pa jih ponižuje. V očigled takšnih in mnogih drugih zgodovinskih dejstev je pač čudno, da Slovenci v šolstvu ne znajo nič boljšega, ko tuje narode posnemati. Naše šolstvo se mora prilagoditi slovenskim razmeram; naš narod je v veliki večini še zdaj agraren; kakšno pa je naše agrarno šolstvo? Mi imamo šele začetke meščanstva; koliko meščanskih šol pa si je naredila skoraj izključno slovenska kranjska dežela, da o drugih ne govorimo? Ako bi dobila Ljubljana res kmalu popolno obrtno šolo, bo to mogoče večje veljave za kulturno vzgojo naroda ko cela pravniška fakulteta, katere pomena pa s tem nočemo nizko staviti; zakaj pri danih razmerah potrebujemo tudi danega pravištva. In končno koliko trgovskih šol ima narod, ki tečeta čez

njega zemljo dve svetovni železnici in ki meji ob narode družече morje?

V šolstvu bi našlo kulturno stremljenje vseh poštenih ljudi na Slovenskem dovolj skupnih točk, dočim so se doslej naši politiki zadovoljevali z besedičenjem, ne poznavajoč gibnih sil novodobne kulture, radi česar ni moglo biti nobene enotnosti v njih postopu. Na mesto starinske politike mora tudi pri nas enkrat priti znanstveno zavestno tvorjenje življenja v srečo poedincev in naroda. Politika bodočnosti je prirodoznanska uredba socialnega življenja.

10.

(Občečloveški mednarodni problemi: mednarodni jezik; mednarodno prirodoznansko merilo vrednosti, denar. Stari kovinski denar kot obče menjalo v izkoriščevalnem pravu — denar mogotecev; novi prirodoznanski delovni denar kot menjalo in merilo v delovnem pravu — denar delavcev.)

Od šolskega, posebno Slovence zanimajočega vprašanja se vrnemo k človeškim in socialnim problemom. S temi bi radi završili svoje delce. Zakaj mednarodni problemi so tudi naši problemi in niti največji narod se ne more odločiti čisto za-se od ostalega sveta. Očiten dokaz tega je stremljenje po mednarodnem enotnem pomožnem jeziku. Bila je velika prednost v prejšnjih stoletjih, ko je znal vsak izobraženec celega sveta latinsko tudi praktično. Dandanes imamo tri svetovne jezike, angleški, francoski in nemški (ruski ni niti Slovanom še občepristopen kulturni jezik); nimamo torej nobenega svetovnega jezika v pravem pomenu besede. Kak napredek bo to, ko se enkrat učeča se mladina ne bo več ubijala s šestorico jezikov, ampak le s svojo materinščino ter z mednarodnim pomožnim jezikom. Koliko duševnih energij se bo tako prištedilo za stvarno prirodoznansko izobrazbo! Od uresničenja tega ideala nismo več daleč; esperanto-jezik je genialen poizkus; delegacija mednarodnih učenjakov slavnih imen je ustvarila na temelju esperanta izpopolnjen jezik »ido«, ki v njem izhaja v prvi vrsti znanstveni časopis »Progreso« v Parizu.

Pa še večje važnosti ko jezikovno sporazumilo bi bilo obcesocialno sporazumilo: gospodarsko menjalo in merilo vseh vrednosti. Ako najde znanost eksaktno vrednostno merilo, bo to ena največjih kulturnih pridobitev v dosedanji zgodovini. Kakor se je povzpел človek iz nižine živalskih nagonov, ko je enkrat umel vihteti bat in sulico, skratka, ko je začel rabiti in tvoriti orodje,

tako se šele otrese poslednjih ostankov bestialnosti, ko bo zidal svojo kulturo na prirodoslovno znanost, ko enkrat opusti staro pravo nasilja, da ga zameni s pravom dela. Jedro tega delovnega prava pa bo prirodoznansko menjalo in merilo vrednosti, ki bo nadomeščalo naš sirovomaterijalistni denar.

Res žalostno dejstvo je, da si moramo pomagati še v XX. veku v merjenju in menjanju gospodarskih vrednosti s starim orientalnimi kovinskim denarjem, da vklepamo gorko socialno življenje v hladne ozke okove zlata; to dejstvo so že obžalovali najplemenitejši duhovni n. pr. biblije, cerkve ter moderne prosvete sploh.

Akoravno z opravičenjem občudujemo starinsko, tisočletja pred Kristom izumljeno iznajdbo kovinskega denarja, je že vendar skrajni čas priti do spoznanja, da ta prastara — morda babilonska — iznajdba ni več prikladna novodobnemu gospodarskemu in socialnemu življenju. Prirodoznanska družba zahteva tudi prirodoznansko pravo in posebno tudi prirodoznanski denar.

Novodobno prirodoznanstvo je prineslo že več velikanskih premen v življenje, ki jih pač vidi vsako ne čisto bedasto oko. Še večjim znanstvenim iznajdbam in tehničnim ter zdravstvenim premenam pa gremo nasproti. Vsak dan prinaša nova odkritja. Kakor je našel tehnični napredek Slovence le pomanjkljivo pripravljene, tako je nevarnost, da jih tudi prirodoslovne in socialne pridobitve v bodoče neprijetno iznenadijo. Skrajna ura je, da dohitimo, kar smo zamudili. Kdor dandanes pridno ne napreduje, ta nazaduje. Pripominjamo tu čisto na kratko, da se pripravlja zdaj v zvezi z radioaktivnostjo odkrivanje velikanskih energij materije, kar bo očitvidno dokazalo energetstvo materije in v praktičnem oziru korenito preobrazilo vse socialno življenje: prebogata nova sredstva, novi viri blagostanja, o katerih se še pred desetletji nikomur niti sanjalo ni, izpremené in rešijo socialno vprašanje.

Na tem mestu se moramo seveda omejiti samo na to, kar je že dandanes v kulturi dano.

Že gori smo razložili, da je tako, kakor je energija ali delo osrednji pojem v vesoljni naravi, osrednji pojem v svetu človeškega življenja — človeško delo.

To je izhodišče za prirodoznanstvo o človeški družbi ali za sociologijo. Na podlagi energetike je načrtal pisatelj teh vrstic novo socialno teorijo (glej Ostwaldove »Annalen der Naturphilosophie« IV. l. 1905; V. 1906; VIII. 1909; »die Elemente einer allgemeinen Arbeitstheorie« 1906 in popularno brošuro »Gesund-

ung des sozialen Lebens« 1908). Ako smo ustanovili za družbeno znanost eksaktni osrednji pojem, smo odprli pot bodočim kulturnim pridobitvam, ki si jih dandanes niti predstavljati ne moremo. Znamo-li izračunati temeljne človeške potrebe in tem potrebam odgovarjajoča dela, poznamo potem tudi družbo in jo moremo končno popolnoma ovladati: ovladanje življenja je pa pravi znak znanosti.

Če bo enkrat vpeljana delitev dela v družbo, se bo moralo imeti tudi občno menjalo ter merilo vrednosti ali denar. Ako izdeluje gospodarska skupina A proizvod a, skupina B proizvod b, skupina C, D, E ... primerno proizvod c, d, e ... se bo moral najti način, ki bodo po njem najlaže dohajali proizvodi k potrebujočim ali h konsumentom.

Skupina A	potrebuje	produkte	b	c	d	e	...
" B	"	"	a	c	d	e	
" C	"	"	a	b	d	e	itd.

Ker je v vsaki skupini zopet mnogo rodbin kot gospodarskih enot, bi pač bila velika potrata časa in dela, ako bi ponujale vse skupine BCDE ... vse svoje proizvode skupini A in odnosno narobe. Dokler ni znanstvenega celo narodno gospodarstvo obsegajočega računovodstva, izkuša vsaka skupina kolikor mogoče malo oddati — ker je potem treba malo delati — in dobiti kolikor mogoče mnogo za svoje delo. Oni, ki so imeli in imajo fizično, duševno ali gospodarsko moč (vitezi, vojskovodje, duhovniki, kapitalisti), so si uredili ves gospodarski ustroj sčasoma tako, da jim teče za najmanjše — ali celo za nikakšno — delo največ dohodkov. Tako je nastal družbeni takomenovani red, ki manjšini mogotcev zagotavlja brezdelno ali pa vsaj lahko udobno življenje na stroške večine, ki mora biti celo vesela, da sme delati in si tako služiti vsaj borni živež. Os tega družbenega reda je dobiček manjšine, ki mu odgovarja revščina večine. Glavni motiv pri zameni produktov je dobiček posedujočih, ki v vsaki skupini za-se posnemajo smetano gospodarskega življenja. Vkljub vsemu temu so pa gospodarske naredbe, ki so jih ljudje polagoma razvili, občudovanja vredne. Posebno pozornost zasluži shajališče producentov in konsumentov: trg ali semenj, na katerem pa seveda nikakor niso zastopani vsi proizvajatelji in vsi potrebujoči v enaki moči. Razvil se je poseben stan trgovcev, ki misli v duhu celega sirovoempiričnega gospodarskega reda le na svoj dobiček ali profit. Da pa se je tekom stoletij razvilo s pomočjo trga občno menjalo in merilo vrednosti, je

gotovo velika kulturna pridobitev. Produkt na trgu se imenuje blago. Prvotno je bila zamena produktov gotovo neposredna, kakor je v primitivnem gospodarstvu pri naših kmetih tudi še dandanes; kmet, ki ima vole, orje sosedu, ki mu zato dá težake, kmetica, ki prideluje maslo, ga oddá sosedu za piščeta itd. V velikem narodnem gospodarstvu je pa takšna procedura nemogoča. Mogotci, katerih interes je bil v tem, da si pridobe trg, so primorali ljudstvo, da so se preračunavali vsi produkti v svrhu tržnega prometa na eno glavno blago, ki je postalo namestnik vseh vrst blaga; bilo je čisto naravno, to se reče povsem v duhu vladajočega reda, da so mogotci kot občno menjalo izbrali in ljudstvu vsilili takšno blago, ki so ga edino oni imeli; zakaj s tem so dobili največji vpliv na trgu in na celo gospodarstvo. Takšno blago je bilo nagizdno blago, lišp, v prvi vrsti zlato in srebro. Tako je nastal kovinski denar.

S tem popisovanjem pa nikakor nočemo reči, da bi ne imela kovinska vrednota tudi svojih notranjih prednosti. Vendar se v navadnih teorijah denarja zgoraj omenjeni motivi gospodarskega razvoja premalo ali sploh nič ne navajajo, tako da smo jih dolžni posebej naglasiti ravno radi tega, ker so skoro neznani. Celotne teorije pa tukaj ne moremo razvijati.

In to v prosep mogotcev ter izkoriščevavcev ustvarjeno menjalo ter merilo vseh vrednosti je še dandanes v našem prirodznansko baje prosvetljenem veku — naš denar!

Toda četudi imenujemo to protislovje brez ovinkov ž njega pravim imenom, ni tu mesta, da bi se preveč ogorčevali. Moramo marveč z danimi dejstvi hladno računati in jih prilagoditi novim razmeram — po novih dejstvih, katerih smo mi otroci XX. veka gospodje in mojstri. V resnici bi dandanes že mogli uvesti v družbo novo, prirodznansko vrednostno merilo in menjalo; zakaj naša na prirodznanski tehniko utemeljena družba je že čisto zrela za to.

Dejstvo je namreč, da nam niti v našem kapitalistnem, torej v prosep mogočne manjšine ustvarjenem gospodarstvu ta denar mogotcev ne more nikakor niti približno zadostovati. Število ljudi in blagovni promet raste tako močno, da si morajo evropski narodi že več stoletij pomagati z nadomestki ali surogati kovinskega denarja. Prvič je gotovega denarja vkljub velikanski vsakoletni dragi produkciji zlata in srebra premalo, drugič pa je tržni preobrat tako ogromen, da bi bila neodgovorljiva potrata, ko bi se vrednosti vselej le proti gotovini izmenjavale. Tako se je n. pr. francoske kontribucije l. 1871, v znesku 5 milijard frankov izplačalo

komaj 15% v gotovini — k čemur je bilo treba več železniških vlakov — ostalih 85% pa v mednarodnih menjicah. Menjice in na njih temelju bankovci so dandanes občni surrogati kovanega denarja. Obračunski uradi — posebno clearing — štedijo gmotni prenos gotovine v neznanskih svotah. Osobito je poštna hranilnica ž njenim čekovnim in clearingovim prometom v naši Avstriji prometna naredba, ki pomenja v nekem zmislu pravi prehod k denarstvu bodočnosti. Tu se menjajo milioni in milijarde vrednosti, ne da bi bilo treba izročiti vinarja v gotovini.

Iščimo pa zdaj znanstvenih temeljev bodočemu denarju!

11.

(Znanstveni temelji delovnega denarja. Energija in delo. Merjenje dela po času; kakovost dela. Eksaktno ovladanje gospodarskega in kulturnega življenja.)

V gorenjih izvajanjih smo se za to preiskovanje že pripravili. Ako je res, da je človeško smotreno delo vir vseh kulturnih, v prvi vrsti gospodarskih vrednosti, potem imamo za te vrednosti skupno merilo ravno v tem delu, kakor ga imamo za celokupno naravo v energiji; v družbenem svetu je družbeno delo, v naravnem svetu naravno delo ali energija mera vseh stvari. V kako ozki zvezi sta si pa pojma človeško delo ter energija, nas pouči enostaven poizkus. Vzdignimo n. pr. 1 kg (liter) vode za 1 m k žejnim ustnicam, tedaj smo storili 1.) koristno delo, ki smo si ž njim zadovoljili elementarno potrebo žeje, 2.) smo kot delček prirode obenem storili prirodno delo, mehanično energijo enega meterkilograma.

Vendar pa je v prvem delu poseben faktor, ki ga v drugem prirodnem delu ni. Marsikdo se pehá dan in noč ter izdela neverjetno mnogo mehaničnih energij, vendar je efekt njegovega truda majhen v primeri z delom omikanca, ki vse okoliščine prej dobro preudari, kar največ mogoče dela prenese na orodje ali živali in sam v prvi vrsti delo le duševno vodi ter pazi, da se prirodne energije z najmanjšo potrato ali z največjo ekonomijo izpreminjajo v koristne energije, da se iz naravnih energij tvorijo gospodarske ter kulturne vrednosti. Ekonomija je bistvo duha. Tako je drugi glavni stavek energetike, katerega jedro je ekonomija, najožje zvezan z dušeslovjem.

V kraljestvu gospodarskih tvornosti so nam torej duri odprte, ako umemo izraziti takšno smotreno ekonomsko delo s številkami. To pa moremo.

Ako izvzamemo iz produktivnih skupin otroke, starce in bolnike, ostanejo več ali manj normalni ljudje kot delavci. V bodočnosti bo z napredkom javnega zdravstva ta normalnost še enostavnejša. Pri normalnih ljudeh pa je ekonomičnost ali kvaliteta njihovega delovanja funkcija vzgoje ali odvisna od vzgoje; to se reče: ono gospodarsko delo je večje vrednosti in boljše kakovosti, ki zahteva daljših priprav, večje predhodne izobrazbe, skratka, boljše vzgoje. Vsi ljudje brez izjeme so podvrženi vzročnim zakonom. Noben iznajdnik, izumitelj, učenjak, tehnik, zdravnik itd. ne pade dovršen na zemljo; vsakemu je treba od mladih nog delati in se učiti. Seveda so ugodne in neugodne lastnosti tudi prirojene; vendar se bodo neugodni vplivi z rastočim zdravstvom vedno bolj izločevali, vsled česar postane ves problem dednosti enostavnejši. Do tega mora čimprej priti. Žalostno dejstvo je, da urejuje pač rastlino- in živinorejec dednost z ozirom na rastlinstvo in živalstvo, da pa je ohranitev človeškega plemena izdana čisto sirovim navadam. Dočim se — da o izprijenih bogatinih, ki spolno tako izrabljajo srednji in delavski stan, sploh ne govorimo — alkoholiki, sifilitiki, tuberkulozni, bebeci itd. množijo, stavi naš družinski red krepkim, zdravim, razumnim in posebno pa plemenitim osebam največje zapreke v izpolnitvi prevažnega poklica, ohraniti in množiti človeški rod. Značilno je tudi, da vzdržujejo države, dežele in občine brezštevilno profesur in celih šol za koristno rastlino- in živinorejo, kar je seveda hvalevredno, da pa ni takorekoč na celi zemlji niti ene stolice za prirodnoznanstvo človekorejo — če se smemo tako izraziti. Šele v najposlednejših letih je ustvaril F. r. G a l t o n v Londonu pri univerzi laboratorij za takoimenovano narodno eugeniko, za to novo znanost, ki je njen namen sistemna, tudi fiziološka poplemenitev človeškega rodu.

Če je dandanes težko izračunati kakovost dela pri raznih ljudeh in poklicih, je to torej posledica naših zamotanih in bolnih socialnih razmer. To je prokletstvo družbenega nerada, da ustvarja vedno nove komplikacije in bolezni, tako da je izhod iz tega blodišča protislovij, budalosti in zlobnosti res prav težak.

Če vzamemo normalno zdrave družbene razmere, potem je kakovost človeških del odvisna od delovnega časa, h kateremu se prišteje tudi čas, ki se zahteva za priprave. Ako zahteva n. pr. poklic inženirja v resnici trikrat večjih priprav za specialno izobrazbo kakor poklic poslovodje, ta poklic zopet dvakrat daljšega časa ko poklic navadnega delavca, potem je tudi ena delovna ura prvega enaka trem drugega, ena ura drugega dvema tretjega.

Lestvica kakovosti delovnega časa se dá torej izračunati. Seveda pa tukaj noben razsoden človek ne bo iskal teoretske eksaktnosti. Te sploh ni vselej niti v vedi o mehanski naravi, torej na najpreprostejšem polju narave, ki je najbolj podrejena eksaktni znanosti. Poznamo čisto eksaktne zakone težnosti, ki veljajo istotako za »težko« železo in za »lahko« peresce. V vsakdanji naravni dejstvenosti pa železo čisto drugače pada k tlom ko pero. V resnici torej niso zakoni tako preprosti, kakor nam to teorija ob šolskem poizkusu dokazuje. In vendar tehnika izvrstno ovladuje na temelju teorije celo to zamotano resničnost. Ne smemo se torej preveč ustrašiti zamotanosti socialnih dejstev. V socialnem napredku zadostuje, če se bližamo vsaj polagoma idealom socialnih zakonov in se tako zadovoljujemo začetkoma le s približno eksaktnostjo, v mnogih slučajih le z verjetnostnim računom. Vendar bo že ogromen napredek, če se bomo v socialnih računih le z majhnimi odstotki motili, dočim ima dandanes n. pr. milijardar, ne da bi mu bilo treba najmanj delati, desetisočkrat večje dohodke, ko ubog učenjak ali tehnik, ki si, — da o navadnem, posebno brezdelnem proletarcu sploh ne govorimo — noč in dan glavo beli v blagor ljudstva, dočim vlada torej v socialni dejstvenosti grozno, recimo naravnost blazno nerazmerje. Prehod od te nesocialne blaznosti k res socialnemu, četudi začetkoma le približno eksaktnemu razumu je naravnost velikanski.

Ni torej dvoma, da je človeško smotreno delo eksaktno merilo vseh vrednosti, četudi ni tako enostavno eksaktno, kakor je meter, ki ž njim platno merimo.

Če pa imamo enkrat prirodoznansko merilo vrednosti, imamo prirodoznanski denar. Stoprv potem je možna korenita preuredba vsega socialnega življenja.

Pač igramo tukaj nekoliko bodočnostno muziko; takšna muzika je pa bila še nedavno tudi zrakoplavba, ki se smatra danes lahko za rešen problem. Tudi železnični promet, telegraf itd. je bil pred komaj 100 leti bodočnostna muzika. Naloga znanstvenega dela je ravno, bodočnost pripravljati ter urejati.

Ponovimo torej: človeške nujne ali fiziološke potrebe se dado izračunati; tem potrebam odgovarjajoča dela ravno tako. Ta dela tvorijo gospodarske vrednosti. Za izvestne potrebe se rabi izvesten delovni čas. Normalni ljudje potrebujejo normalen delovni čas v zadovoljevanje izvestnih potreb. Po tem času se merijo vrednosti: normalni delovni čas je torej merilo vseh vrednosti in potemtakem tudi njih menjalo. Pravilni delovni čas je torej prirodoznanski denar. Kakor nadomešča že danes vrednostni papir

v veliki večini slučajev kovinski denar, tako se bo še bolj izključno v bodoče rabilo nadomestilo; samo da se papir ne bo glasil na zlato, ampak na vrednost vseh kulturnih vrednosti; na normalno smotreno delo. Obračunsko uradovanje naše poštno hranilnice je pa prehod od kovinskega k delovnemu denarstvu.

(Opomba uredništva: Pričujoča razprava je bila prvotno (1909) mišljena kot uvodna knjižica poljudnoznanstvene knjižnice; zato je govoril pisatelj v njej o knjižici in knjižnici.)

Slovenščina pod Napoleonom.

K stoletnici »Ilirije oživiljene« spisal dr. Ivan Prijatelj.

(Dalje.)

IV.

Medtem so pričeli Francozi organizirati novo Ilirijo. Kopitar je stopil v svoj pravi poklic in se začel razvijati kot teoretik, a Vodnik se je sijajno uveljavil kot praktik. Smer in iniciativo je dajal plemeniti maršal Marmont, »tilti družabnik« in svetovavec pa je bil Zois.

Dne 17. nov. 1809 je prišel Marmont v Ljubljano. Započel je provizorno organizacijo »Ilirskih provinc«. Pri uravnavi politične uprave je moral gledati, da se je uvedla, kolikor se je dalo, organizacija, odgovarjajoča Napoleonovi maksimi francoskega centralizma. Potrdil je sicer prejšnje avstrijske uradnike v njih službah, ako so hoteli priseči zvestobo novemu suverenu. A ker mu je primanjkovalo »izobraženih ljudi«,¹⁾ je moral nastavljeni veliko francoskih uradnikov, vključno s tem, da je celo Napoleon sam želel, naj se pritezajo domači ljudje k politični službi. Francoski jezik se sicer ni proglasil za uradni jezik, a se je — kakor se razume — vendar v prvi vrsti rabil kot tak. Pomagali so si včasih francoski uradniki z italijanščino, ki jih je kot soroden romanski, v deželi še precej razširjen jezik najbolj zblíževala z ljudstvom. Marmont sam pa se je tudi v upravi že poprej v Dalmaciji krepko zavzemal za slovanščino.²⁾

¹⁾ Vošnjak, Ustava in uprava ilirskih dežel, V Lj. 1910. 155.

²⁾ ibid. 154.

Dali bi bil ostal francoski državni jezik v navadi tudi potem, ko bi bilo dovolj domačih moči na razpolago in bi se bil začel mali zarodek te nove države širiti na slovanski jug (na kar je Napoleon brezdvomno mislil), o tem se dá dvomiti. Že Marmont je grajal one francoske ministre v Parizu, ki »nočejo razumeti, da se morajo zakonodajstva in institucije razlikovati na tisoč načinov« od francoskih.¹⁾ Francoski intendant sicer poroča v Pariz, da on in njegovi uradniki »niso ničesar opustili, da razširijo francoski jezik«²⁾, in kranjski zgodovinar piše, da so v primeroma kratkem času dopisovali župani najmanjših hribovskih vasi z oblastni v tem svetovnem jeziku,³⁾ a da so dajali francoski organizatorji svojim novim podložnikom razumeti, da bi upoštevali tudi domači jezik, se dá sklepati iz dveh dejstev: 1) iz mnenja informiranih sodobnikov in 2) iz skrbi francoskih organizatorjev za narodno šolo, ki naj bi dvignila izobraženost v domačem jeziku, da bi ne bilo več takega pomanjkanja na »izobraženih ljudeh« (izobraženih vobče in v slovanščini).

Že gori sem navedel, da je pisal dne 20/24. nov. 1809 Koptar Dobrovskemu, da bo »v Iliriji, kakor se dá sklepati, državni jezik slovanski.« Še večje važnosti pa je v tem oziru neka Vodnikova vloga, ki se je ohranila v Zoisovi zapuščini. Pisana je v nemškem jeziku, jaz jo priobčim tu v slovenskem prevodu.

Vodnik je bil takrat v Ljubljani edini mož, ki je obvladoval dobro v teoriji in praksi slovenski jezik. Francozi so se ga oklenili in mu poverili toliko vlog v prosep slovenščine, da moramo pri vsem občudovanju dela, ki ga je v kratki dobi izvršil, obžalovati, da je takrat živel v Ljubljani en sam Vodnik. Kot eden glavnih pomočnikov nove vlade je moral biti dobro posvečen v namene, ki so jih imeli Francozi z novo državo. Moral je biti naravnost in s čisto določnim in jasno izraženim namenom vprašan, ko je priložil svoji slovenski slovnici, izročeni 1811 francoski vladi, naslednjo promemorijo:

»Nota o Pismenosti ali Gramatiki.

Glavna želja Ilircev z ozirom na njih zedinjenje,⁴⁾ kulturo in narodnost je enotnost in javna veljavnost⁴⁾ njih jezika, ki se deli v dve glavni narečji, v srbsko in slovensko (slovenzisch). Prvem se je reklo v dvornem jeziku na Dunaju ilirski, poslednjemu v Nemcih vendski. Med seboj se razlikujeta

¹⁾ ibid. 134.

²⁾ ibid. 154.

³⁾ Dimitz, IV. 342.

⁴⁾ Razprl sem jaz.

približno tako, kakor spodnjenemščina in visokonemščina, ali kakor furlanščina in beneščina, piemontščina in toskanščina v svojem področju. Oba se lahko razumeta v navadnem življenju in v kratkih stavkih, in nedolgo občevanje je izobrazilo Slovenca toliko, da je Ilirca vedno lahko razumel in bil razumljen, kakor se je godilo tudi narobe s Srbom in Slovencem. Tehnični izrazi in era petina različnih besed, ki pa jih je povečini razenačila kompozicija, je vse, kar sestavlja razloček med obema. Vsled tega je lahko umljivo, da je treba samo slovnice in primerjajočih slovarjev, ki se naj v šolah razlagajo in rabi¹⁾, pa bo moglo sedaj podrastajoče pokolenje v prihodnjih letih razlagati Slovencem srbske spise; to bo zasedlo z mladino, izobrazeno v šolah, ona mesta, ki naj oskrbljujejo nižje dopisovanje s srbskim delom, obenem pa tudi z ljudmi, zmožnimi francoščine v svrhu politične zveze z najvišjo oblastjo. — Še več! naša šolska mladina in šolski zavod bosta obogatila naše narečje in nas seznanila z ostalo petino besed. Ostanajo potem samo še tehnični izrazi, ki so po eni strani jako lahko umljivi, po drugi pa tudi na Hrvatskem, v Dalmaciji itd. ne povsem skladni med seboj, vsled česar je vsak prisiljen, da se jih bo moral naučiti, ali da je to že sedaj storil. Naše narečje na Kranjskem, v Beljaku, Gorici in Trstu je vrhutega še bolj umljivo ostali polovici Ilirije (NB. naša polovica šteje 650000 prebivavcev), ako se čita v pisavi, nego če se sliši v navadnem življenju govoriti.

Odtod sledi, da naj obe polovici naredita za podlago ljudske izobrazbe vsaka svojo slovnico; v njej naj uravnata svoj tehnični jezik po Smotricem in v svojih slovarjih navedeta razlikujoče se besede, pristavljajoč jim izraze, lastne obema strankama; ostalo pa prepustita itak jezikoljubnemu Slovanu, ki se bo kmalu usposobil, razumeti svojo sopolovico, tudi v slučaju, kadar bo govorila svečano in v izbranem slogu.

V tem duhu, v tem zmislu sem pisal Pismenost. Slovnici jezik je izposojen iz Smotrickega, čigar izvornik se našaja, obenem s prestavo naddiakona ozerskega Soviča, v posesti Zoisove knjižnice v Ljubljani, kateri rokopis mi je dobrotljivo prepustila v uporabo. Odstopki od Smotrickega so redki in samo po nepremagljivih zakonih razumljivosti pisatelju izsiljeni. Na ta način sem se hotel po največji možnosti približati Srbu. Sledovi moje tendence se bodo našli v knjigi sami, in naš Slovenec bo — upam — ponudil roko obogačenju svojega na debelnih izrazih dovolj bogatega, a na abstraktnih poznamenovanjih še precej po-

¹⁾ Razprl sem jaz.

manjkljivega narečja. Enako naj nam vrnejo Srbi! — Srba ga imenujem, ker ga prištevam h glavnemu narečju njegovega plemena; tudi on imenuje svoj jezik, kakor mi, slovinski, najbrž ne po ‚slavi‘, ampak ‚slovu‘; ‚slovinsko‘ = razumljivo, govoreče, v nasprotje k Nemcu, zanj nememu, nerazumljivemu, imenujočemu pa samega sebe deutsch, morebiti od deutlich sein, oznamenovan biti.

Dotlej pa, dokler si ne podamo rok, se naj prevajajo akti ali v obe narečji za vsako teh dveh strank posebej, ali pa se naj najde spretna roka, ki bi si mogla upati, prirediti prestavo tako, da bo razumljiva obema. — Kakšen drugi občen jezik za našo Ilirijo bo ravno tako malo mogoč, kakor je ostal nemški. Italijani so pri nas isto, kar Nemci. Kočevce se nauči naše slovenščine, a ohranja vedno svojo frankovščino. Lega Goričana, Tržačana in Kranjca povzroča, da govoré več priučenih jezikov, a mati jih je učila njih ‚slovensko‘ — in kdo bo matere pošiljal v šole?

Da se torej dá nam sedanjim Ilircem izobrazba, enotnost in narodna vsebina, naj se pospešuje vzajemno sosedstvo, istovetnost in približevanje narečij. Razlika črk, izgovora, noše in druge malenkosti so res malenkosti; deblo je in ostane eno in isto ter je dvojna glavna veja ogromnega pradebla, ki se imenuje Slovan, ne da bi sam znal določiti, kaj je pravzaprav slovansko ali slavonsko a parte rei. — Je torej več narečij (dialektov) (— dorsko, jonsko itd., a vse grško). — Kdor bo te male razločke spravil v enoto, erit mihi alter Apollo. — Jezik je zrcalo značaja narodovega, jezik je svota idej napredka najboljših genijev naroda.

V Ljubljani, 23. julija 1811.

V. Vodnik« m. p.

Iz tega velepomembnega akta vidimo najprej, da je Vodnik jemal v poštev obe krajnosti etičnih skupin, združenih v Ilirskih provincah: Srbe in Slovence. Ko je bil po vsej verjetnosti vprašan, kako bi se dal od Beljaka do Kotora uvesti enoten slovanski uradni jezik (za občevanje z ljudstvom, torej vnANJI uradni jezik; za občevanje z najvišjo oblastjo, to je za notranji uradni jezik je sponiral francoščino), ni priznal nadoblasti nobenemu slovanskemu narečju. Nobeno narečje naj se ne vtopi v drugem! S pomočjo šole in medsebojnega kontakta naj se pride na pomoč prirodi, da sama ustvari organičen enoten jezik. A on ni samo teoretski razvijal te ideje, ampak jo je tudi že udeležil v svoji, za šole namenjeni slovnici. Koliko zdravejše je bilo to načelo od poznejšega Vrazovega ilirizma, ki je zahteval,

da opustimo Slovenci svoj že skoro tri stoletja negovan jezik in pišemo srbohrvaščino!

Kopitarjeva teorija glede enotnosti in zbližanja južnoslovan-
skih narečij je bila malce drugačna nego Vodnikova. On je že
jako zgodaj začel računati s tem, da pripade v kratkem severni
t. j. slovenski del Ilirije zopet nazaj k Avstriji. Zlasti Napoleonova
poroka z avstrijsko princezinja ga je navdajala s tem upanjem.
Dne 15. febr. 1810 je pisal Zupanu: »Al vi tudi kaj slishite, de bo
vash Gosudar nashiga lzhi vsél? Je she gotova . . . ne marate zhe
vi spet pod nas padete: vsi pametni so téga veselí. Saj Donova bo
na obe plati nasha do Zhemiga morja« (II. 185). Od francoskega
gospodstva in njegovega pospeševanja slovanščine na jugu pa si je
on želel najprej enega dobička, ki je bil njemu, kakor smo že vi-
deli, izredno važen: enotne ortografije. Bil je v tem oziru
istega mnenja kakor Dobrovsky, ki mu je dne 1. jan. 1810 pisal:
»Kakšen slovanski samoderžec bi utegnil v tem (v pravopisu)
več doseči, nego učena narodna skupščina. Rekel bi: budi semu.«
(I. 81.) Pri združevalnih poizkusih zapadnih južnih Slovanov pa je
imel on v mislih drugo konjunkturo nego Vodnik.

Dne 1/5. febr. 1810 je pisal Dobrovskemu: »V Iliriji je zaen-
krat kranjščina vladajoči slovanski jezik poleg nemščine in itali-
janščine, ker je Vodnik ravno pri roki in stanuje Dauchy
[gener. intendant] v Zoisovi hiši: meni bi bilo ljubše, da bi zaen-
krat sprejeli eno ortografijo, ne pa dialekt; jaz sem gotovo
ravno tako pravičen Hrvatom, kakor vi Slovakom: samo napač-
no ime mi je spotikljivo, ne mi bi se morali imenovati Hrvate,
ampak oni, kar so res, Slowenze« (I. 86).

Kar se tiče Hrvatov, je bil Kopitar že 6. febr. 1809 vprašal
Dobrovskega: »Katere so meje hrvatskega narečja in spe-
cie? Kdo so Hrvati? Po Trubarju in zgodovini
so današnji Dalmatinci pravzaprav Hrvati; ker tam se je
naselila hrvatska kolonija; en del ostane v Pannonii savii, t. j. v
današnji Slavoniji; torej spadata dalmatinski in sla-
vonski dialekt k enemu razspolu? Današnji provin-
cijalni Hrvati pa, ki se šele 200 let imenujejo Hrvate (geo-
grafske, ne etnografske!) so Trubarju spodnji Slovenci, v
nasprotje k zgornjim Slovencem, namreč Kranjcem, Koroš-
cem, Štajercem. Res utegnejo ti zgornji in spodnji Slovenci
pripadati po jeziku k enemu razspolu, samo da naj se ta ne ime-
nuje po Hrvatih, ki so v Dalmaciji in nič ne prispevajo k
temu poznamenovanju. — Ali ne tako? Kaj ko bi krstili ta razpol
k a r a n t a n s k i? P a n o n s k i bi bilo dvoumno« (I. 33). Dobrov-

sky mu je pa na to odgovoril 13. marca 1809: »Katere so meje hrvatskega narečja? Res, to bi sam rad, da bi mi kdo odgovoril. Brez potovanja obupujem nad tem. Vendar je budem z deležnikom (namesto nedoločnika) hrvatsko: budem kopal; budem kopati je srbsko, dalmatinsko itd. V pred u: vugel itd. je hrvatsko itd. Hrvatsko mi dopade bolje nego slovensko in karantansko, ker je Hrvat genetično ime in označuje rod, ki se je že tako imenoval, preden je popotoval preko Vage, znad Morave itd. (pri Požumu ali Dunaju). Zdi se, da so se Kranjci kot odrastek Hrvatov z ali pod Obri nekaj prej preselili na jug nego Hrvati, ki so bili pod Heraklejem sprejeti v Dalmacijo« (I. 44). Dalje piše Dobrovsky o neslovanski narodnosti Panoncev in Venetov, s katerimi združuje najbrž ime Winden, ki ga Kopitar rabi za Slovence. S tem hoče reči, da mu ne dopade za Slovence niti panonsko niti vindsko ime.

Dne 7. apr. 1809 piše Kopitar Dobrovskemu: »Pravi Hrvati, katerim pristoja to ime genetično, so onkraj Kolpe v zgornji Dalmaciji in današnji graničarski Hrvatski, po vsej zgodovini. Slovani tostran Kolpe pri Zagrebu in globlje v panonskem kotu niso genetično nikaki Hrvati, ampak samo izza Ferdinanda I. geografski« (I. 50).

Medtem je bila izšla Kopitarjeva slovnica. Mladi slovenski slavist je pričakoval od svojega mojstra s hrepenenjem, da mu pošlje opazke k njej: »O Hrvatih mislim sedaj določneje in želim, da me Vaša Prevzvišenost zavrne«, je pisal 20/24. nov. 1809 Dobrovskemu (I. 71).

V svoji slovnici se je Kopitar na nekaterih mestih lotil samega Dobrovskega, ki je v »Slavinu« izrekel željo, naj bi se Slovenci približali Hrvatom in vzprejeli njih ime. Opisujoč na str. 432 Dalmatinov »Novi Testament« iz leta 1574., kjer se naštevajo poleg kranjskega, koroškega in hrvatskega narečja tudi »Slovénski oli besjázhki«, pristavlja Kopitar pod črto: »To bežjaško narečje spada torej k našemu v eno vrsto, samo da bi te gospod Dobrovsky ne smel imenovati po Hrvatih, katere ukazuje Trubar in zgodovina iskati v Dalmaciji, ali kvečjemu v današnji vojaški granici.« Glede na to mesto v slovnici je pisal Dobrovsky Kopitarju dne 1. jan. 1810: »...ne po Hrvatih. Geografska imena me malo brigajo. Dubrovničani, Macedonci, Bošnjaki so vendar Srbi. Kranjci, Bežjaki, panonski Hrvati so po rodu Hrvati. Moravci, Slovaki geografsko niso Čehi, a so vendar (genetično).... Domorodno-topli napad na mojega Slavina mi je izsilil smeh. Približati in s hrvatskim zamenjati

vendar ni eno in isto ... Kranjci naj bi si šteli v čast, imenovati se Hrvate. Saj se vendar ne bodo sramovali svojega porekla ... 'Hrvatska literatura je še veliko revnejša, nego naša', quid tum? A njih jezik je čistejši in bogatejši. Pa glagolsko slovstvo je vendar tudi starohrvatsko, vsaj na polovico. S čimer pa nikakor nečem v nič devati vašega narečja. Samo ponosni ne smete biti Vi (Kranjci) na to, da ste sprejeli nemške običaje in besede ... Jaz bi ne imel na pr. čisto nič proti temu, ako bi bili Čehi podrejeni Slovakom, ako bi Slovak samo ne bilo tako obče ... Sedaj nočejo biti Kranjci Hrvati, ker nosijo nemške suknje itd ... Zdi se, da je bil Krelj Bezjak, ali da je poznal njih slovstvo. Kranjski čitatelji pa so se najbrž vendar rajši odločili za Dalmatinov jezik. Napravite si vendar ljudje poprej en književni jezik!« (I. 80—81.)

V osnovi sta se torej Dobrovsky in Kopitar povsem strinjala, da spadajo Slovenci (v ožjem pomenu), provincijalni Hrvati in ogrski Slovenci v eno skupino. Kopitar samo hrvatskega imena ni hotel priznati, a v tej polemiki se je tem določneje zavedal, da bi se morali Kajkavci in ogrski Slovenci pritegniti k Slovencem v en narod. Povsem se seveda le nista strinjala. Kopitar je pisal Dobrovskemu 1/5. febr. 1810: »Se li nahaja dokaz o starih sedežih Hrvatov na in ob Karpatih? Samo imenska podobnost Karpatov ... je preveč nezanesljiva; sicer bi moglo tudi Mare Carpathium kazati na Hrvate! Jaz verujem Trubarju in Kercselichu bolj nego Salagiju, kar se tiče Hrvatov, da namreč ni severno od Kolpe pravzaprav nikakih genetičnih Hrvatov, ampak so samo geografski, ki pa so genetično Slovenci ... ne zgodovinsko nočejo Slovenci biti Hrvati, ampak zaradi resnice.« (I. 85.) »Ad quid tum? ob priliki hrvatske revnejše literature. Priznam, da je jezik čistejši, pa tudi ortografija? in ta bi morala biti, ako bi naj smela izpodriniti starejšo, obsegajočo več del.« (I. 88.) Zoisu pa je pisal dne 13. marca 1810: »Dobrovskega sem vprašal, v čem je obstojala slava Hrvatov, ko so še stanovali ob in na Karpatih? morebiti v negotovi imenski podobnosti Hrvat in Karpat? ali niso krstili Hrvati tudi Mare Carpathium, tako imenitno pri latinskih in grških pesnikih? — In pri vprašanju: Quid tum? Pa jezik je čistejši itd. — sem mu njegov Quid tum vrnil: Ali pa bi se tudi ne mogel čistejši jezik pisati s starejšo, enostavnejšo, konsekventnejšo ortografijo kranjske in slovenske večine? — Seveda ne tako oblastno, kakor je tu izraženo, ampak z dvomečo diferenco spoštuječega, samo tudi sopremišljujočega učenca. In zaradi

negovih dalmatinskih in panonskih Hrvatov sem ga še močnejše pritisnil: Konstantin je vir za izselitev Hrvatov iz Boiki v Dalmacijo; šli so v bojnih četah, t. j. ne kot nomadi ... prebivavci z gornje Slavonije, ki se sedaj še le izza Ferdinanda I. in še bolj izza Leopolda I. tudi imenujejo Hrvate, so po Kerceselichu sami slovenskega rodu in niso Hrvati: hrvatsko in srbsko je eno narečje, kakor Dobr. vendar sam prišteva dalmatinsko in istransko ad genus serbicum. Te dve narečji pa govoré potomci Konstantinovich Hrvatov.« — Dobr. je odgovoril 6. marca 1810: »Hrvati bi se morali imenovati Slovence, menite Vi. Res je, da so Slovani; če hočemo imeti specifična imena, potem pa je veliko bolje, imenovati Hrvate tako, kakor se sami imenujejo. Tako so celo Čelhi dejansko Slovaki (Slovani), ali kaj je doseženo s tem, ako Slované imenujem Slované, Slováke, Slovence, σλαβηνοι, σθλαβοι, σπλαβησιανοι, to je ako imenujem Slované Slované.« (I. 110.) »Kranjci so mešanica (ako hočete) Slovanov pod Obri in k njim na novo priselivših se Hrvatov, zato ne tako čisti Hrvati, kakor Zagrebčani. Hrvati so sedaj prednji člen v zvezi med Slovenci in Srbi.« (I. 111.) Dne 6. marca pa mu je pisal: »Pravi hrvatski jezik je zagrebški, in tako so vsi Vaši Slovenci Hrvati, ker so Hrvati (po Vašem) Slovenci.« (I. 109.) Proti hrvatskemu imenu se je Kopitar v pismih na Dobrovskega še dalje boril, ker je sklepal po Konstantinu Porfirogenetu (nepravilno, kakor je dokazal Jagić v znani študiji »Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen«¹⁾), da so se pravi Hrvati pozneje liki klin zagozdili med južne »Slovene«, a za vzpostavljene Kajkavcev, ogrskih Slovencev in ostalih Slovencev kot en narod se je začel boriti z vso vnamo.

Ko je pisal dne 13. marca 1810. Zoisu in mu poročal, kako disputira z Dobrovskim glede Hrvatov, je imel to idejo že tako gotovo pred očmi, da je izkušal preko Zoisa delovati na Vodnika, naj v tem zmislu uravna svoje delovanje na novi stolici slovenskega jezika, o kateri je zadržano suponiral, da jo ustanové Francozi v Ljubljani: »Torej 1) slovensko na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, 2) takoimenovano hrvatsko okrog Zagreba itd., 3) slovensko (stari Slovénski jesik) v ogrskih komitatih ob Blatnem jezeru so 3 inačice eiusdem speciei, ali če se vzamejo srbsko, češko, poljsko, rusko kot genera, potem so to 3 species eiusdem generis, dicti slovenici par excellence, ker smo mi ohranili narodno ime. Na to najbrž meri Dobrov-

¹⁾ Archiv f. slav. Philologie, XVII. 1895.

skega: Napravite si vendar poprej med seboj (Kranjci, Hrvati, ogr. Slovenci) en jezik! a jaz ga ne izpustim. — Ako se posreči Vodniku, dobiti stolico slovenskega jezika (za kar ga bom zavidal, posebno ako propadem kot skriptor), tedaj mora sicer species 1 izmed treh slovenskih s svojimi učenci izkušati izčrpati (kajti naj je še toliko sam slišal, več gotovo ni slišal, nego je slišal), a potem mora neposredno privzeti še 2 in 3. Tu bo rekel on: prišel je k pravi pameti Kopitar, sizer me je lé sa Hrovatá-zha shpotvál.¹⁾ A razlika je med najinimi razlogi: Vodnik je to delal iz ljubezni do posebnosti, jaz sedaj v svesti si vzrokov. Prehajanje majhnih razločkov kranjščine v takoimenovavano hrvaščino na meji Spodnje Štajerske je neki docela neopazno: seveda ako se primerja skrajno gorenjsko z Zagrebom, potem se loči močneje, pa vendar težko bolj, nego slovaščina od češčine! —«

Da je začel Kopitar tako intenzivneje misliti na kultiviranje cele kajkavščine in nje združitev v en narod, je bilo tudi v zvezi s francosko vlado ob Adriji in z dozdevnimi njenimi nameni, ki so se baš takrat kolportirali po Dunaju. Zgornje pismo Zoisu nadaljuje Kopitar namreč tako-le: »V začetku srečonosne poroke se je govorilo med tukajšnjim občinstvom veliko o povrnitvi Kranjskega, a sedaj so vsi utihnili: pametnejši računajo sedaj na Donavo od desne in leve do iztoka, s čimer bo dobila Avstrija, kakor menijo obilo nadomestilo za sam Trst in Reko (brez Dalmacije), ki sta s suhega tako težko dostopna. Zdi se, da patriotični listi na to namigujejo, in Nestorovič kot generalni nadzornik valaško-ilirskih šol.²⁾ Pametni ljudje pravijo (že dva

¹⁾ Že v svojem prvem pismu Dobrovskemu iz Ljubljane z dne 30. marca 1808 je pisal Kopitar o Vodniku: »En splošen glas o njem je tu: od V** ne dobimo svoj živ dan nič, ali pa kaj hrvatskega«. (I. 2.)

²⁾ Pospeševanje slovanščine v novi Iliriji je vzpodbodlo tudi dunajsko vlado, da se je sklenila zavzeti za srbsko šolstvo na jugu monarhije. Imenovanje Nestorovića je bilo razglašeno v »Dunajčanki« (1810, št. 16) z naslednjimi besedami: »Še ne stoji ilirsko-valaški narod v c. kr. dednih državah na oni stopnji kulture, na kateri bi mogel po svojih očitno dobrih zmožnostih stati. Njegovo Veličanstvo so si posebno k sreči vzeli, obračati največjo pozornost na učilnice tega mnogobrojnega in v tolikanj ozirih zanimivega ljudstva in odrediti pri šolstvu, tej podlagi kulture, one izboljšave, ki bodo vodile k namenjenemu cilju. V ta namen so Najvišji ... izvolili imenovati ... Uroša Štefana Nestorovića za kraljevega svetnika in glavnega nadzornika vseh ilirsko-valaških narodnih šol in s tem dali temu narodu nov prepričljiv dokaz, kako drag je njih očetovskemu sreču.« Na to mesto je bil Kopitar zelo ponosen in ga je citiral proti člankarju v »Minervi«, o katerem sem govoril gori.

sem slišal tako govoriti, v a ž n a moža): ako hočete zlomiti kontumacijo M a d j a r o v, dajte petim osminam ogrskih S l o v a n o v, kakor zahteva njihova pretežnost v številu, prednost pred dvema osminama Kalmukov.«

Po teh govoricah si je torej Kopitar mislil, da obdrži Napoleon samo Trst in Reko, ostalo pa vrne Avstriji. Še več! Za nadomestilo dobi Avstrija obe plati Donave do Črnega morja. Torej skoro same južnoslovanske dežele, katerim bo dala kulturo v prvi vrsti s pomočjo šol. Da je vse te dalekosežne reči deduciral iz imenovanja Nestorovića, se razvidi iz njegovega pisma Zoisu z dne 31. marca 1810, v katerem piše: »Cesar se je v lastnoročnem pismu jako ugodno izrekel za južnoslovanske jezike (morebiti zaradi daljnih vidikov!)«.

Pod vtiskom teh razmer si Kopitar ni želel več v Ilirijo, ampak se je oklenil Dunaja in postal n a v d u š e n (kakor bi danes rekli) a v s t r o s l a v i s t. Potezal se je na vso moč, da bi dobil na dunajski dvorni knjižnici mesto skriptorja in začel odtu delovati na Slovane. Najprej znanstveno: dne 1/5. febr. 1810 je pisal Dobrovskemu, da bi se moralo nadaljevati z izdajo njegovega »Slavina«: »In na D u n a j u bi moral izhajati, iz m n o g i h o z i r o v! S tem bi se ustvarila polagoma slovanska akademija (Académie slave, société slave), posledice katere bi imele sigurno še dobredelnejše vplive, nego jih imajo francoske in italijanske akademije. Nasproti tej Académie slave bi bile praške, varšavske, peterburške, prihodnje ilirske prav tolikoštevilne p o d r u ž n i c e itd.« (I. 91.) Svoj odgovor »Minervinemu« člankarju je naslovil z besedami: »Adresse der künftigen slavischen Akademie«, tako v svesti si je bil svojega upanja! Dobrovsky je glosiral to Kopitarjevo zanešenost s fino, trpko ironijo. Dne 6. marca 1810 mu je pisal: »Torej naj se začne slov. akademija, kakor si jo Vi želite. Samo da bi dlje trajala, nego češka hromada, ki jo je projektiral pok. Pelzel, a se je pravočasno umeknil, ker mu jo je pok. von Riegger, sovražnik Slovanov, odsvetoval kot vladi sumljivo skupščino. Morebiti so pa drugi Slovani manj sumljivi, nego vrli Čehi, čijih jezik se je imel v Avstriji dolgo za vstaški (po novem revolucijski) jezik. S pomočjo nemških ljudskih šol so hoteli izkoreniniti ves slovanski duh in vso vnemo. To se jim je tudi, že precej posrečilo.« (I. 107.) Tem resnim besedam je sledil ironičen popis prve seje te Kopitarjeve projektirane akademije.

A to Kopitarja ni ohladilo. Ogenj, ki ga je užgal en sam cesarjev stavek, je gorel v njem dalje. V samih rožicah sijajnih nád

je praznoval Veliko noč in pisal Dobrovskemu dne 21. apr. 1810, kako si želi, da bi prišel mojster že na Dunaj, kjer bi mu on pomagal pri izvršitvi in tisku njegove staroslovenske slovnice: »In ravno sedaj bi bil zopet pravi čas, ko so si Nj. Vel. posebno k srcu vzeli, obračati največjo pozornost kulturi valaško-ilirskega naroda.« (I. 134.) Poleg strogo znanstvene slovanske akademije na Dunaju si je sedaj mislil Dunaj že kot centrum za staroslovensko stolico: »Staroslovenščina bi morala imeti na Dunaju stolico, ker spada sem domov, ne pa na Rusko, in ker vladava Avstrija nad Slovani vseh narečij (Rusija nad enim), in ker nudi staroslovenščina najtemeljitejši navod k vsem novim! Kakšni ideali mi spreletujejo glavo! In ne! Izkušnja ne sme povzročiti, da bi obupal.« (ibid.) Dobrovsky ga ni hotel dalje ohlajati s svojo skepso. Stvarno in mirno ga je zavračal. Ko mu je dne 15./17. maja 1810 zopet pisal: »Na Dunaju mora rezidirati slov. akademija. Tu je torišče Slovanov z juga in severa, z zapada in vzhoda! O fortunatos nimium sua si bona norint! Pa pusté, da si Rusija domišlja!« (I. 149), tedaj mu je dne 7. avg. 1810 mirno in dostojanstveno rekel, naj ne govori o dunajski osrednji akademiji in drugih kot podružnicah: »Ruska ces. akademija se naj poniža za podružnico? ... bojim se, da Vas bo Vaša vnema predaleč zapeljala.« (I. 157.) Ta bojazen modrega starca se je v tridesetih letih žalostno uresničila, ko je Kopitar denunciiral Šafařika zaradi — panslavizma!

Kopitarjeva južnoslovanska ideja je torej bila, da naj se konsolidirata dva južnoslovanska naroda: vzhodno-južni ali srbski in zapadno-severni ali slovenski (o Bolgarih se je takrat še premalo vedelo, kakor sam pravi). Slovenski narod naj bi obsegal vso kajkavščino. Glede kulture srbskega naroda je bil poln najlepših upov. Cesarjeva beseda mu je bila zadostno poroštvo. Dvigniti kulturo slovenskega naroda, je obetala francoska organizacija v Iliriji.¹⁾

Baš v aprilu 1810 so namreč urejali Francozi šolstvo v Iliriji.

Ilirsko šolstvo je bilo vseskozi plod Marmontove iniciative. Od Napoleona ni imel najbrž v tem oziru nikakšnih vzpodbud. Svetovni pokoritelj se je brigal samo za to, da se na-

¹⁾ Na Kopitarja je oživljena Ilirija sploh mogočno delovala. Njegov življenjepisec sklepa čisto pravilno, da dihajo Kopitarjevi članki iz leta 1809. (in 1810.) »jenen glühenden slavischen Patriotismus, welchen die damalige Entstehung des von Napoleon neugeschaffenen Königreichs Illyrien in dem Herzen jedes Eingebornen entzündete.« (II, 334.)

stani v Iliriji krepka armada, katero naj vzdržuje dežela sama. »Napoleon ni bil posebno naklonjen šolstvu, in v Iliriji so često manjkale potrebne svote za vzdrževanje šol«, sodi povsem resnično dr. Vošnjak.¹⁾

Začetek francoske uprave v Iliriji ni bil lehak. Dežele so bile po mnogih kontribucijah in vojnih nemirih izmозgane. Vkljub temu se je Marmont krepko zavzel za razvitek šolstva. To ga označuje kot moža, ki je cenil prosveto ravno tako visoko kakor bojni ples. Ko je bil še pred zaključkom schönbrunnskega miru na Dunaju, se je zanimal za znamenite objekte znanstva. O tem je pisal dne 28. sept. 1809 Kopitar Zoisu: »V dvorni knjižnici sem hotel ob priliki Siauvejevega naročila tudi enkrat z lastnimi očmi videti (usurpare) tabulo peutingeriano [znamenito rimsko zemljepisno karto], ali maršal Marmont, ki je bil tudi prepozno prišel glede nakupa [njen ponatisek je namreč pohajal], jo je bil proti receptisu vzel na dom, t. j. tiskano delo.«

Slovanski znanstveniki v Dalmaciji, že par let francoski in upravljani od Marmonta, so imeli v tem možu krepko oporo. Mi vemo, da se ta ni samo »krepko zavzemal za hrvatski živelj«,²⁾ ampak da je tudi naravnost pospeševal razvitek srbohrvatskega jezika. On je pripomogel, da je izšel tretji del znamenitega Stullijevega besednjaka, ki je bil tudi njemu posvečen. V posvetilu govori namreč avtor: Italijansko-ilirsko-latinski slovar je dar, ki ste ga Vi naklonili vsemu ilirskemu narodu. Tako obširno delo bi ne bilo moglo zagledati belega dneva brez mogočnega in plemenitega mecena. Čeprav na čelu armade in v skrbeh prvega organiziranja Dalmacije, ste vendar imeli zmisel za večjo kulturo in izpopolnitev ilirskega jezika. Ker ste bili tako naklonjeni ilirskemu slovstvu, sem imel pogum, se obrniti na Vas, in sem našel v Vaši osebi vzpodbujevavca in pokrovitelja. Dolgo let sem zbiral gradivo in neprestano sem se bal, da ga ne bom mogel izdati. A vse zapreke so bile odstranjene, ko ste mi vi prihiteli na pomoč. Znamenite so Vaše bojne zasluge, a znamenite tudi zasluge za naš narod. Vi ste pričeli novo dobo v kulturi ilirskega jezika. Pripomogli ste, da se je rodila slovnica tega jezika, in zdaj ste mu podarili še slovar. Naj bi imeli narodi Ilirskih provinc še dolgo srečo, uživati Vašo dobrotno navzočnost.³⁾

Načrti za ureditev ilirskega šolstva so se delali že jako rano. Zakaj že dne 3. jan. 1810 je pisal Kopitar Zoisu: »Govori se, da se

¹⁾ Vošnjak, Ustava in uprava ilir. dežel, 932.

²⁾ ibid. 154.

³⁾ Joahim Stulli, Vocabolario italiano-illirico-latino. Ragusa, 1810.

ustanovi v Ljubljani univerza.« A način, kako je nameraval Marmont urediti šolstvo v Iliriji z ozirom na jezik, ni ugajal Kopitarju, ker je prekrizoval njegov kulturnopolitični južnoslovanski nazor. Kakor smo videli, je želel Kopitar, da se postavi poleg srbskega jezika in slovstva kultura združene kajkavščine pod slovenskim imenom. Zagreb in Ljubljana naj bi postala dve središči enotne slovenske literature. A moral je v svojo nevoljo zapaziti, da se nagiblje Zagreb, ki itak ni imel z Ljubljano nikoli tesnih zvez, proti vzhodu in jugu. Že dolgo pred Gajevim ilirizmom so se namreč gojili v Zagrebu rahli stiki s štokavščino zlasti med bogoslovci v semenišču. Ob tem času se je pod vodstvom zagrebškega škofa Vrhovca pripravljala prevod sv. pisma. Da je bil Kopitar poučen o teh željah in stremljenjih Zagrebčanov v korist štokavščine, nam priča pismo, ki ga je pisal dne 21. apr. 1810 Dobrovskemu. V njem pravi: »Neki moj učenec, g. pl. Bonazza, rečak barona Zoisa, se je poročil z nečakinjo zagrebškega škofa Vrhovca; po tem potu sem se seznanil s tem škofom; on je do konca tega meseca tu... pripovedoval mi je (veselite se, ljube duše!), da je pripravil že precej daleč h r v a t s k o prestavo sv. pisma à la Japelj! Samo če imajo zagrebški teologi prave pojme o hrvatskem narečju, a splošno vlada predsodek, da je dubrovniška ilirščina najpristnejša slovanščina: torej čimprej tembolje.« (I. 138.) A ne samo za Zagreb se je bal Kopitar, da mu uide v napačni tabor, ampak tudi za — Ljubljano.

Edini Slovani, ki jih je Marmont poznal, so bili Dalmatinci in med njimi najkulturnejši Dubrovničani. Ko je sedaj iz Ljubljane organiziral novo Ilirijo in sklenil v njej odkazati slovanskemu jeziku primerno mesto, je računal pri tem v prvi vrsti na Dalmatince kot svoje slovanske pomočnike. Zlasti glede šolstva jih je nekaj že jako zgodaj poklical v Ljubljano, da mu deloma uredé, deloma da že oskrbljujejo slovanski pouk, seveda v svojem s r b o h r v a t s k e m jeziku. O tem je poročal Kopitar v istem pismu z nevoljo: »Tudi Francozom so znali eksrepublikanci (Dubrovničani) to natveziti; zakaj tudi za profesorja ilirskega jezika t. j. dubrovniškega narečja v Ljubljani je imenovan = abate Sivrić, ki bo predaval obenem filozofijo (ker bodo dubrovniška predavanja manj obiskovana??). Jaz sem pisal baronu Zoisu: ali naj se v vsaki provinci imenujejo učitelji domačega jezika (narečja), torej v Ljubljani kranjskega, v Dubrovniku dubrovniškega itd., ali kjerkoli učitelji c e r k v e n e g a jezika.« (I. 139.)

Da so se v Ljubljani Francozi res že pripravljali, da se prično učiti srbohrvaščine, se razvidi iz tega, ker je naročil Zois (v neohranjenem pismu) na Dunaju pri Kopitarju Voltiggejev slovar in sicer v več iztisih. Kopitar mu je odgovoril dne 25. apr. 1810: »Voltiggija sem našel pri nekem antikvarju 1 izvod za 3 gld.: sicer nisem mogel iztekniti nobenega drugega (bil sem pri vseh): Schaumburg ter Camesina & Möhle so mi rekli, maloštevilni izvodi so šli po 6, 8, 10 gld. v Ilirijo, po 15 gld. k o m a d bi mogel dobiti še tri izvode. Na migljaj barona Jožefa sem vprašal pri grofu Sartoriju in ta me je napotil k nekemu trgovcu s kipi, ki jih ima neki še 700: tam sem vzel še dva po 3'30 gld. Ima jih še kakšnih 30, kar bo morebiti Korn rad vedel; po 8 gld. more kupiti še kakšnih 50 izvodov. Iz Obradoviča bi bil mogel Voltiggija že za dobro desetino pomnožiti.« Ono mesto, o katerem govori gori v pismu na Dobrovskega, da ga je sporočil Zoisu, pa se glasi v istem pismu: »Kranjci naj si ne dajo od Sivriča nič natvezovati (weis machen). Ko bi le prišel do tega, da bi pisal uvod k novi kranjski slovnici, kakor sva jo namerjala s Kornom! Ali naj goji vsaka slovanska veja svoje sedanje narečje, kakor nekđaj Grki, ali naj obstoje povsod stolice staroslovenščine: živeča so enkrat vsa dobra ali nobeno: kar se posebe kranjskega tiče, ni treba šepajočih Japljevih dokazov za njegovo starost na eni strani in njega eleganco na drugi. O ko bi že bil zbran inventar našega zaklada, k čemur ste Vi vedno, toda udobne delavce silili!« V istem pismu javlja, da je napisal za »Waterländische Blätter« članek proti Archenholzevi »Minervi«, s katerim je bil urednik Armbruster jako zadovoljen: »Avstrija nad vse, ako le hoče: Južni Slovani bi bili vsi naši, rajši nego ruski, neglede na versko in jezikovno sorodstvo, da bi jim naredili le dober obraz! Sicer pa karkoli napišem, napišem, imajoč pred očmi V a s z a s o d n i k a, da bo povedano z m e r n o in z d r a v o.«

Dne 7. maja 1810 registrira Zoisu dunajske govornice: »Ilirci, ki so tu, pravijo, da bo samo zapadna stran Alp ostala francoska«; dne 11. maja 1810: »Ilirci govore vedno glasneje o povrnitvi tako organizirane in nerazdeljive Ilirije. Drugim noče iti v glavo.« Dne 20. maja 1810 mu piše: »Škof Vrhovec mi jako dopade: na svetopisemski prevod njegovih Japljev sem radoveden, vendar tudi on ni prost predsodka, da je dubrovniško narečje najpristnejša slovanščina. Jaz sem mu poklonil izvod svojega skrupala in vnaprej prosil, naj mi iz-

pregleda mladostna mesta. Engel je v halski »Litt. Zeitung«-i moj antichrobatismus še pretiral... Torej Vodnika ne narede za profesorja dubrovniškega narečja? Sivriću pa so priložili filozofijo, da bi imel vsaj v tej nekaj učencev? ... Zaradi skorajšnje povrnitve Ilirije se bo moja nevera končno vendar omajala; govorica postaja vedno močnejša. Rossetti se hoče na to obesiti! In sicer pravijo, da jo bo cesar kot kralj Ilirije ohranil skupaj, tako kakor sedaj. Take reči se raznašajo. V Ljubljani je baje že ukaz na Marmonta in Dauchyja, naj imata vse pripravljeno za predajo! Drugi zopet pravijo, da dobimo samo en velik del od nje, približno kolikor smo imeli pred vojsko, tretji govore celo toliko, kolikor pred kampoformijskim mirom. Metternich nam pač utegne šele prinesiti odločitev. Da vendar tudi veste, kakšne so naše govorice«. Dne 6. junija 1810 odgovarja Kopitar na šest strani dolgo Zoisovo pismo (neohranjeno), da je prejel dne 26. maja poslano mu nakaznico za 300 gl. Denar je pri bankirju Smitmerju dvignil in zanj »spravil na varno 15 izvodov Voltiggija za abbéja Sivrića ... Sivrić naj stvar obrne in naredi zraven še en italijansko-ilirski del, et erit magnus Apollo.« Zois mu je bil moral pisati o novi ureditvi šol v Iliriji, ker ga Kopitar vprašuje: »Kdo pa bo držal ljudske šole. Kaplani bi mogli to storiti najbolje in morebiti tudi najceneje. Narodni jezik bi s tem kolikor toliko pridobil ... Škoda vendar, da v Sivriću ni prav nič slavista. Armbruster mi je izprijaznil sedaj že tretji slavistični članek za svoje ‚Blätter‘ = ‚Patriotische Phantasien eines Slaven, kjer se nahaja tudi nekaj za Dubrovničane.«

Sestavek, ki ga tu omenja Kopitar, je izšel v omenjenem listu dne 5. junija 1810. Dotično mesto v njem se glasi: »V ostalem so znali Ilirci svoj lastni odpustljivi predsodek, kakor da bi bilo njih narečje med vsemi najčistejše in najstarejše, razširiti po celi zapadni Evropi, proti čemur morajo seveda vsi neilirski Slovani tudi iz tega vzroka protestirati, ker ne smejo biti Ilirci v svoji lastni zadevi tem manj stranka in sodniki, ker ne poznajo narečij ostalih Slovanov niti površno. Nikar si ne delajmo, bratje, komunikacije med Slovani in Slovani, ki je vsled naše daljne razprostranjenosti že itak dovolj težka, še bolj težke! Učite se, drug drugega bolje poznavati, gotovo boste od dne do dne odkrivali drug drugemu nove prednosti! Združite se n. pr. vsaj one veje, ki pišete z latinskimi črkami, predvsem za eno enotno ortografijo namesto sedmih ali desetih, ki vam sedaj grenijo čitanje drug drugega.«¹⁾

¹⁾ Kopitars Kleinere Schriften, 66.

Na te in podobne članke Kopitarjeve, polne navdušenega avstroslavizma, je pošiljal modri, trezni Dobrovsky njih avtorju pismeno svoje skeptične opazke. Dne 7. avg. 1810 mu je pisal: »Toda kaj slišim, dragi prijatelj, Vi ali neki K-r [podpis Kopitarjev] začena vojsko, ali bolje apologijo za naš jezik ... Bravo, ljubi Slovan, bi Vam hotel zaklicati; Bravissimo celo, ako bi kaj pomagalo. Avstrija n a d v s e, ako bi bila Slovanom lastno izobrazbo dala, ali dati hotela ... Slovensko je sedaj pri vas genus, potem species. Ali so bili Slovenci pred Hrvati in Srbi rod zase? To je vprašanje. Brez Hrvatov, naselivših se v Panoniji, bi bili Slovenci zdavnaj izginili ... Kaj bo Nestorović neki izvršil? Bo li mislil, kakor mnogi, da najdejo Slovani blagor samo v učenju nemščine? ... Patriotische Phantasien. Da, da, ljubi prijatelj! Da je mogoče na Dunaju tako fantazirati, se čudim ... Ako bi jaz v predgovoru k slovanski slovnici na pr. rekel, da je avstr. vlada spravila Češko ob njeno svobodo, vero, jezik in nedavno šele ob njen denar, kaj mislite, kaj bi storili s piscem.« (I. 150—154.)

Iz Ljubljane je dopisoval Kopitarju razven Zoisu tudi Jakob Zupan, ki se je bil z Marmontovimi dalmatinskimi pomočniki kmalu sprijatelžil. Kopitar ga ni maral zaradi njegove klepetavosti in »strašnega nagnenja k jezuitskemu stikanju glav«, kakor piše o njem Zoisu dne 6. junija 1810. V istem pismu pravi, da je iz Zupanovega pisma spoznal tudi Sivrićevo neresno naravo: »Zupan piše, da mu je Sivrić obljubil, če postane sam ilirski šk o f, da bo njega napravil za generalnega v i k a r j a. Take reči k l e p e t a in smeši sebe in druge! Sicer je dober dečko, samo ko bi hotel delati!« Ako pomislimo, da je bil Sivrić, ko ga je poklical Marmont na tako važno mesto učitelja srbohrvaščine v Ljubljani, še mlad — posvečen je bil za duhovnika v sept. 1806 v Dubrovniku¹⁾ — pa ni imel tu drugega dela, kakor misliti na visoko službo, nam bo jasno, da se je Marmont v njegovi osebi zmotil. A Zupanu samemu ni Kopitar pisal drugega o tem možu in njegovih planih, nego: »Na Sivrićevem prijateljstvu Vam čestitam: dajte naredite iz njega nemškega teologa iz italijanskega!« (6. VIII. 1810.—II. 191.) Zupan je bil Kopitarju tudi sporočil, da je izšel v Parizu francoski izvleček iz njegove slovnice. Glede na to mu je Kopitar v istem pismu pristavil: «Extrait me je seveda jako zanimal, pa v naši rezidenci ne eksistira!!» (ibid.) V prihodnjem pismu z dne 5. avgusta 1810 ga je zopet vprašal zanj: »Ali še ni prišel Extrait de la grammaire?« (II. 197.) A Zoisu je pisal istega

¹⁾ Po ljubeznivem sporočilu g. prof. Rešetarja.

cine, da bi poslal pač predstojniku dvorne knjižnice Ossolinske-
mu »svoji dve recenziji in druge dokumente (o ko bi mogel tudi
pariški *Extrait* mojega skripčala ! pa ga bom javaljne imel)«; kakšen izvleček je to bil, nisem mogel dognati. Ker Kopitarjeva prošnja za mesto skriptorja na dvor. knjižnici ni bila dolgo rešena, se ga je mimogrede zopet polotila želja, da bi šel v Ilirijo, kjer se je baš organiziralo šolstvo. Dne 13. julija 1810 je pisal Zoisu: »Ali bi se ne dala preskrbeti za pisca kranjske slovnice, ako ne postane skriptor, nikakšna služba na ljubljanskem vseučilišču; kot profesor grškega ali latinskega in slovanskega jezika?«

(Dalje prih.)

Uvod v občna načela državnega nauka.

Borba metod in nekateri glavni pojmi.

Napisal dr. Bogumil Vošnjak.

4. Sociološka metoda.

Sociološka metoda ima to precejšnjo prednost, da je jako mlada in prav posebno razvoja sposobna. Pa ta prednost je obenem spojena z nedostatkom. Mogočni družbeni problemi, katerih rešitev izkuša sociologija pospeševati, povzročajo nešteto težkoč, ki jih je treba premagati. Poiskala si je ta mlada veda ogromno polje, in ti veliki, v motne daljave se izgublajoči znanstveni horizonti ji dajejo ono neopredeljenost, ki je doslej njena največja hiba. Najznačilnejša njena črta je, da je povsem pozitivna, naslanjajoča se na dejstva. Opazovanje pozitivnih dejstev ji je prva, najvažnejša naloga. Zasnovana na Comteovih filozofskih načelih ne ljubi apriorističnih poti spekulativnega mišljenja. V svojem jedru je nasprotna vsaki pravni metafiziki, vsem abstraktnim pojmom, ki se jih mora posluževati jurisprudenca in nje metoda v lažjo dosego zaželjenega znanstvenega smotra. Durkheim našteva sledeče znake sociološkega raziskovanja: Treba je najprej izločiti vse apriorističnim potom dobljene rezultate, upoštevajo se naj edino le opazovanja.¹⁾ Nadalje mora opazovatelj, preden se loti dela, označiti kot predmet raz-

¹⁾ Durkheim, *Méthode sociologique*, 40.

iskovanja skupino pojavov, določenih po gotovih zunanjih skupnih črtah. Po tem načelu naj bo vedno natančno opredeljen predmet raziskovanja. Iz sorodnih dejstev ustvarja sociolog skupino sui generis, ki jo potem popisuje in označuje. Kot primera naj služi sociološki pojem rodbine. Najprej je treba nabirati dejstva, ki se tičejo domačega življenja. Ta dejstva tvorijo svojerodno skupino, ki je predmet nadaljnemu raziskovanju. Na podlagi induktivnega mišljenja prihajamo k pojmu rodbine, ki ga je nato treba ločiti od sorodnih, kakršni so pleme ali materinska rodbina. Tretji predpogoj uspešnega preiskovanja je pa po Durkheimu to, da se je treba iznebiti vseh dejstev, pri katerih se je bati, da so preveč navdahnjeni od preiskovateljeve subjektivnosti, treba je upoštevati samo ona dejstva, ki so povsem objektivnega značaja. Zunanji znaki in dejstva morajo biti docela objektivna, znanstvenik se mora povsem neutralen bližati predmetu, ki ga hoče preiskovati. To so torej trije glavni predpogoji sociološke metode. Sociologija si pa ne stavlja samo naloge, opazovati in popisati sorodne skupine dejstev. Nadaljna naloga je postavljanje socialnih tipov. Šele taka klasifikacija dejstev more prinašati dragocenih uspehov. Treba je skrajšati naporno znanstveno delo in mesto raznovrstnosti posameznih pojavov in individuov postavljati omejeno število tipov.¹⁾ Ne samo v sociologiji, ampak tudi v državni vedi je postavljenje tipov prav uspešno in porabno sredstvo, ker olajša delo in povzroča enostavnost mesto razcepljenosti pojavov. Tudi Jellinek, dasi je nasproti mladi sociologiji prav oprezen, smatra tako postavljenje tipov za važno metodološko postopanje. Končno ima sociološka metoda v primerjanju raznih dejstev, skupin dejstev in tipov prav važen pripomoček.

Po svojem notranjem značaju stoji moderna sociologija prav blizu prirodnim vedam, ker je vseskozi empirična in hodi v tem oziru isto pot ko one. Vse nasprotstvo med jurisprudenco in sociologijo se kaže v tem, da se izkuša sociologija podčinjevati prirodoslovju, dočim jurisprudenca s svojimi apriorističnimi konstrukcijami, s svojo strogo logično doslednostjo ne pripoznava prirodoslovnih vidikov. Vse nasprotstvo metode, ves globoki prepad, ki leži med tema dvema znanstvenima svetovoma, ne more ostati prikrit. In vendar leži popolno, vesoljno razumevanje države, njenih pravnih in socialnih funkcij v tem, da se ne zanemarjajo niti te poti, niti one.

¹⁾ Durkheim, *Méthode sociologique*, 98.

Nepravična so očitanja, da je sociologija neplodna znanost, ker tekom svojega polstoletnega obstoja ni mogla ustvariti enotnosti naziranja in preiskovanj. Tako očitanje se ne more smatrati za resno. Istina je, da so velike težave, ležeče v snovi, doslej še onemogočale polaganje krepkih temeljev, da se marsikje šopiri nejasnost in neznanstveno, modno šarlatanstvo, ali vse to ne more zasenčiti činjenice, da je bilo že marsikatero pošteno delo storjeno in da nihče ne more več dvomiti o njenem znanstvenem značaju. Nikdar si pa taka mlada veda ne sme postavljati nemogočih nalog. Pogled v bodočnost, iskanje, kakšni bodo zadnji rezultati razvoja, naj opusti. Problemu bodočnosti, vprašanju, kaka bodočnost čaka družbene skupine, se naj izogiba kolikor možno. Tako koprnenje po vsem, kar je zastrto in prikrito, bi ji jemalo pošteno stremljenje po solidni, pozitivni resnici. Vsak polet in vsaka zanešenost bi škodovala resnemu, strogo objektivnemu opazovanju. Vsaka znanost, ki zapušča pozitivna tla in stavlja vprašanje: Kaj bo? postaja pogojna in prestaja biti resnoba. Alko si ne stavlja sociologija za nalogo: »odkrivati ideal, ki ga je treba realizirati«, ji tega ne moremo šteti v zlo, kakor je to storil Deslandres,¹⁾ ampak to je na vsak način predpogoj večjega izpopolnjevanja. Nagon samoohrane ji narekuje, da naj se izključno bavi s »Seiendem«, kakor se izražajo Nemci, nikakor pa ne s »Seinsollendem«. Vkljub vsej raznorodnosti se ponavlja med obema tako temeljno si nasprotnima toriščema neka zunanja sorodnost. Tudi teoretska jurisprudenca ima svrho, preiskovati to, kar je, in ne tega, kar bi moralo biti. Posebno na polju državnega prava pomenja vsako stremljenje po »Seinsollendem« prehod v tabor politikov. Pozabiti pa ne smemo, da naglašamo povsem zunanji značaj tega metodološkega sorodstva.

Preostaja še, da pokažemo še na eno razliko, ki postavlja pričujoči problem v jako svetlo luč. Sociologija stremi po večno veljavnih, takorekoč jeklenih zakonih, po katerih se razvijajo družbene skupine. To stremljenje po razodetju teh socialnih zakonov daje vsemu sociološkemu mišljenju višji, mogočnejši značaj. Želja, razumeti vse družbeno bitje, potom sistema socialnih, kakor naravne sile učinkujočih zakonov ustvariti vseobsežno sintezo, je ena izmed velikih črt modernega znanstvenega stremljenja. V takem vesoljnem sistemu mora seve vladati stroga vzročnost. Vse drugo je polje pravnih ved. Tu ni mogoče od-

¹⁾ Deslandres, *Crise de la science politique*, 80.

krivati nikakih jeklenih zakonov razvoja. Svobodna volja je podlaga pravnemu dejanju in nehanju. Svrha je, iskati pravna pravila in s primernim orodjem, bodisi tudi z apriorističnimi konstrukcijami, ustvarjati pravne institute, ki jih rabi praktično življenje in zakonodaja. V vsej ostroti si stojita nasproti dva v svojem jedru različna načina znanstvenega mišljenja.

Socialni nauk o državi ne more pogrešati sociološke metode. Na njo se mora naslanjati, ako hoče, da bi imeli njega nauki strogo znanstven značaj. Nikakor se ni bati, da bi izgubil socialni nauk o državi, poslužujoč se sociološkega spoznavanja, svojo samostalnost in da bi se povsem zlil z rezultati sociološkega preiskovanja. Ta opasnost ne obstoja. Tako neznanstvo široko je polje sociologije, da pač ne more biti prav nič oškodovana, ako izločimo iz kroga vesoljnih dejstev ona, ki se tičejo najvišje družbene skupine, države. Socialni nauk o državi se more ravnati po socioloških načelih, ne izgubivši pri tem svojega samostojnega stališča v enciklopediji ved. Tako širok, tako raznovrsten je njegov delokrog, da mu ne moremo jemati lastne znanstvene avtonomije. Socialni nauk o državi odpira nova pota spoznavanja o bistvu in značaju one največje prisilne skupine, kjer se kaže uedinjeni plod vsega človeškega prizadevanja, vsega dela in npora človeških mas in posameznikov.

Metode, o katerih smo dosedaj razpravljali, so najvažnejši kažipoti po ogromnem carstvu socialnih in pravnih ved. Eno ali drugo si mora izbrati znanstvenik, ako želi najti pravo pot h končnemu smotru. Pa poleg teh glavnih poti je še mnogo drugih, ki so manj važne, a prihajajo vendar v gotovih slučajih v poštev. Kadar raziskujemo preteklost, preteklo ustavo in pravo, je treba ubrati neko pot, ki je sicer podobna že naštetim, ki pa ima v kljub temu neki poseben, različen značaj. Kadar posegamo v preteklost, je treba proučavati gradivo s posebnega stališča, je treba imeti zmisel za zgodovinske podrobnosti in iz njih ustvarjati sliko preteklosti. Istina je, da si je treba v tem slučaju marsikaj izposojevati pri pravni in sociološki metodi, pa v kljub temu narekuje značaj in posebnost zgodovinskega gradiva raziskovanju poseben pravec. To je zgodovinska kritična metoda, o kateri nam je sedaj govoriti. Ni sicer v nikakem ostrem stvarnem nasprotstvu z ravnokar naštetimi načini znanstvenega dela, ampak usojeno ji je, da se mora naslanjati sedaj na ta, sedaj na oni.

Zasluge stare zgodovinske šole, ki ji je kumoval Savigny, so nevenljive in neoporečne. Dasi se je izgubila pogosto v me-

gleno pojmovanje, vendar je njeno načelo zgodovinskega razumevanja prava in pravnega razvoja na vprav epohalni način prerodilo proučevanje prava. Njene predstave »o narodnem duhu« so sicer slonele na precejšnih zmotah in tudi »pravno prepričanje« kot izraz prava¹⁾ je bilo jako dvomljiva znanstvena pridobitev. Po naukih zgodovinske šole je iskati postanek države v enotnem družbenem prepričanju, v celotnem narodnem duhu. Samo potom zgodovinskega razumevanja je mogoče prodirati v problemu državnega nauka. Država je zgodovinski šoli zgodovinski stvor. Vidno zanemarija ta šola javnopravno konstrukcijo državnih institucij, za pravno metodo v okvirju javnega prava nima mnogo zmisla. Samo zgodovinsko, nikdar pa racionalistično je treba gledati na postanek, na razvoj države in prava. To je reakcija proti strogemu racionalizmu revolucionarne dobe, dobe uzakonjenja človeških pravic. Vsako naravno pravo, vsako racionalistično razumevanje javnopravnih problemov je v svojem jedru revolucionarno. Zaradi tega zavzema v zgodovini človeškega političnega osvobojenja naravno pravo tako vidno stališče, zaradi tega se vsaka zastarana socialna sila sklicuje na naravno pravo. Historizem pa navaja k priznavanju zgodovinskih individualitet, k spoznavanju neizbežne kontinuitete socialnega razvoja, on je v svojem jedru konservativen. Historična šola pomenja očitvidno reakcijo proti državni metafiziki francoske revolucije. Priznati je treba, da je zelo intimna vez idejne asociacije med historično šolo in sociologijo. Historična šola je prva oznanjevala, da se mora pravnik ozirati na zgodovinska dejstva, in da morejo le ta zgodovinska dejstva ustvarjati pravilna razumevanja nekdanjega in današnjega prava. Nekaj Comteove empirike in hladnega pozitivizma je že najti pri pravnih historikih Savignyjeve šole. Marsikatera iskra je že v onih letih vzplamtela, ki je dala pozneje sociologom dragoceno svetlobo. Dasi ni mogoče odobravati nekaterih temeljnih načel historične šole, vendar je treba brezpogojno priznati, da je prinesla v vedo o pravu in državi mnogo empirične važnosti, mnogo zdravega zmisla za proces socialnega razvoja.

Snov, ki nam jo je obdelovati, nam narekuje tudi metodo, ki ji je treba slediti. Ni hvaležno strogo pravnim potom proučevati zakonodajo preteklosti. Samo pozitivno, veljavno pravo mora biti predmet strogo jurističnega razumevanja. Pravo, ki ima danes samo zgodovinski pomen, zahteva tudi historično obdelovanje. Javno pravo ilirskih dežel pripada preteklosti. Ni dvoma, da je

¹⁾ Vavřínek, O statoprávní povaze, 12 i. sl.

velik del ilirskega javnega prava še danes ohranjen v marsikaterih francoskih državno- in upravnopravnih določbah, in v toliko je juristično tolmačenje dopuščeno in hvaležno. Sicer je pa javno pravo, o katerem nam bo razpravljati, precej nedovršeno, manjka mu še juristična pila, in vidno je, da je to javno pravo zavojevanih dežel, kjer dejanske razmere niso dopuščale takega pravnega razvoja, ki bi nudil mnogo gradiva teoretskemu razmišljanju. Zaradi tega je koristneje in hvaležneje, ako se lotimo snovi predvsem s stališča zgodovinske kritike. To je slučaj, kjer ima historična metoda popolno pravico do veljave.

Upravičeno je mnenje, da je zgodovina mogočen pripomoček k spoznavanju državne teorije in prakse. Eden največjih državnih praktikov, Napoleon, ustanovitelj ilirskih dežel, se je izrekel o zgodovini: »Zgodovina slika človeško srce; v zgodovini so iskati prednosti in hibe raznih zakonodaj.«¹⁾

V tem izreku leži vsa upravičenost zgodovinskega opazovanja. Praktičen smoter stopa pred oči, v dejstvu, kako se uveljavlja kaka institucija, je tudi iskati njen pomen, v njem je njena upravičenost. Tako naziranje navaja k primerjanju raznih zakonodaj, k prodiranju v razne glavne pojme državnih ved. Pa ne samo pri praktikih, tudi pri teoretikih se najde globoko uvaževanje zgodovine, nje institucij in nje naukov. Tako pravi Jellinek: »Zgodovina politike je žal danes še mnogo preveč literarna zgodovina, mnogo premalo zgodovina institucij samih.«²⁾ To je torej odločno pritrjevanje, da ni brez haska razmotrovati institucije preteklosti v luči zgodovinskega razvoja.

Utegnilo bi se nam oporekati, da obdelovanje take zgodovinske snovi ne spada v področje pravnika, ampak zgodovinarja. Pa tako mnenje je brez podlage. Med zgodovinarjem in pravnim zgodovinarjem je precejšna razlika. Dočim se mora pečati zgodovinar z vsemi podrobnostmi zgodovinskih dogodkov in psihološkimi črtami glavnih dejateljev, se bavi pravni zgodovinar edino-le z zgodovinskim razvojem pravnih in vobče državnih institucij. Predmet raziskovanja je poslednjemu država in vsi njeni pojavi. Tudi strokovnjaki, kakor Bernheim, brezpogojno priznavajo, da je ustavna zgodovina zgodovinarja vse drugače zasnovana kot pravnikova.³⁾ Bernheim povdarja z vso odločnostjo upravičenost, da se pravnik bavi z zgodovino. Po njegovem mnenju se državni nauk razlikuje od zgodovine, ker se prvi

¹⁾ Réponse à l'adresse du conseil d'État.

²⁾ Jellinek, Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte.

³⁾ Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode.

omejuje pri svojih raziskovanjih na državo, dočim so predmet zgodovini vsa socialna dejstva.

Načelno pritrjujoči pomenu zgodovinskih študij na polju javnega prava, vprašamo se lahko, kake važnosti so za to stroko arhivni viri in izmed teh predvsem upravna korespondenca. Že stari Torqueville je visoko cenil dejstva, ki jih je črpal iz arhivnega gradiva. Brezpogojno priznava, da dajejo edino-le arhivi eksaktno predstavo ob upravnem stroju. Ves značaj dežele in uprave se odkriva onemu, ki brska po zaprašenih dokumentih. In Torqueville sam pravi o njih v svojem »Ancien régime«: »Tu sem našel, kakor sem to pričakoval, stari red ves živ, njegove ideje, njegove strasti, predsodke, dejstva.«¹⁾ Vsakdo, ki se je kedaj bavil z arhivnim gradivom, mora pritrditi predstojčim besedam. Arhivni dokumenti, v prvi vrsti pa upravna korespondenca, so nekaljen vir proučevanja državne evolucije.

Posebno upravna korespondenca nas sijajno uvaja v ves duh, v vse značilne podrobnosti uprave, zdi se, da se upravništvo giblje pred nami, zdi se, da smo očitvidci, živo stopajo upravitelji in njih maksime pred nas. V marsikaterem oziru je upravna korespondenca pravzaprav važnejša za pravno spoznanje te ali one dobe ko pa zakonsko gradivo. Veljavni zakoni niso pravo zrcalo vseh pravnih naziranj in pravne prakse, ampak življenje in dejanske razmere, ves kompleks socialnih vplivov, ki so mnogo silnejši ko pa veljavni zakoni. Vsa zarisana bi bila slika, ako bi pri proučevanju ilirske upravne zgodovine upoštevali samo zakone, ne zmenili se pa za dejstva, ki jih nudi upravna korespondenca, v koji se mnogo bolj odkriva značaj uprave kakor pa v zbirki zakonov. Vsako zgodovinsko gradivo potrebuje dopolnjevanja na podlagi dejstev iz upravne prakse. Dà, Ardašev še celo povdarja: »Zakonodajno gradivo je oni vir, ki nas odvaja od zgodovinske realnosti, mesto da bi nas vanjo uvajal.«²⁾ Tem večjo važnost pa pripisuje ta ruski avtor, eden najboljših poznavateljev francoske upravne zgodovine, upravni korespondenci. »Ni zgodovinskega vira, ki bi se mogel, kar se tiče zgodovinske vernosti bogastva in raznovrstnosti, meriti z upravno korespondenco. Kritika ima tu mnogo lažje stališče, ker je prav neverjetno, da se v taki korespondenci pači zgodovinska resnica, ki je v memoarjih na primer izpostavljena mnogo večji opasnosti. Tako dopisovanje je običajno neposredni odraz dejstev, kakor so se odigrala, in v tej neposrednosti leži ves

¹⁾ Torqueville, Ancien régime.

²⁾ Ardašev, Provincialnaja administracija v Franciji.

čar, vsa važnost in verodostojnost. Kdor se peča edino le z zakonskimi teksti, ne more z vso pažnjo slediti evoluciji, zakaj ta se neredko odigrava zunaj ravnega zakonskega tira. Ardašev prav dobro povdarja: »Zakon znači za upravitelja proglašenje izvestnega načela«. Pa to proglašenje nikakor ne jamči, da se je zakon tudi vkoreninil v socialnem žitju.

(Dalje prih.)

Iz Poznikovega graškega kroga.

Dr. J. A. Glonar.

»3. decembra 1869. leta se je sešlo (v Gradcu) deset slovenskih tehnikov, da bi odpomogli čuteni potrebi, da bi si vstanovili društvo. Imeli so si pred očmi, da treba slovanskemu dijaku, učečem se v tujem mestu na zavodu s tujim učilnim jezikom, ognjišča in kraja, kjer bo le v materinščini govoril in pel, da mu ona ne omrzne; kjer bode v svojem jeziku vodil pero, da mu ono popolnem ne zarujevi; kjer se bode spominjal svoje domovine, da je ne pozabi, kjer se bode pripravljaj na svoj poklic, da mu bode dorastel.« Tako se začenja »Zgodovina Vendijina«, ki jo je iz peresa Radivoja Poznika prinesel »Vendijanec, izšel 3. decembra (1872) v spomin triletnice obstanka društva Vendije¹⁾ na tehničkem učilišči v Gradci.«

¹⁾ Gradivo za naslednjo razpravo sem posnel po treh doslej nezanih in neporabljenih rokopisnih virih: „Rad slovstvenega društva Vendija u Gradcu“ (A); Zapisnik odborovih sej in občnih zborov „Vendije“ (B); „Dopisovanja društva „Vendija““ (C). Iz Poznikove zapuščine so prišli v arhiv graškega akademičnega društva „Gabor“, kateremu jih je podaril njegov član, Poznikov sin Slavoj. B in C obsezata dobo od 19. okt. 1872 do 4. maja 1875, ko je policija društvo razpustila. Za dobo od 3. decembra 1869 do julija 1872 se zapisniki pač ne bodo dali več najti. Slavoljub Vračan, ki je bil v poletju 1872 tajnik „Vendije“, jih je odnesel na Hrvaško, kjer je 6. februarja 1873 umrl. C prinaša na strani 10. kopijo pisma Petru Vukobradoviču, pivovaru v Belovaru, varihu Vračanovemu, naj blagovoli pogledati, ako so med Vračanovimi rečmi kake knjige in zapisniki „Vendije“, in naj jih blagovoli društvu vrniti. Društvo pa ni dobilo odgovora (bil bi sicer v C vpisan) in seveda tudi ne knjig in ne zapisnikov. Deloma pa nam nadomešča to izgubo A, ki obsega vso dobo „Vendije“ in ki je veren odsev duševnih nazorov in stremljenj njenih društvenikov.

Društvo je ustanovilo deset slovenskih tehnikov, glava in vodja vsem pa je bil Radivoj Poznik, ki je bil skoro vedno tudi predsednik »Vendije«. Kmalu pa je »Vendija« postala društvo južnoslovenskih tehnikov, ker so Hrvatje in Srbi izrekli željo, da bi radi pristopili. Leta 1870—1. je štela 30 rednih in 1 izrednega člana, med rednimi je bil poleg Slovencev, Hrvatov in Srbov tudi Čeh Jan Neugebauer (C 87). Sedaj je društvo obsegalo skoro vse južne Slované na graški tehniki. Dne 15. aprila 1871 je društvo postalo vseslovensko, in tako je lahko neutrudni in idealni Poznik ob triletnici »Vendije« 3. decembra 1872 v »Vendijancu« zapisal, da predstavlja »Vendija« v Gradcu »med slovanskimi tehnikami slovensko vzajemnost, katere si vsak umnik mora biti toliko svest.« Leta 1871—2. je štela 30 rednih in 1 izrednega, 1872—3. 26 rednih in 5 izrednih, 1873—4. 25 rednih in 8 izrednih, 1874—5. pa le 10 rednih in 2 izredna člana.

»Vendija« je bila slovensko društvo, ki je imela (po pravilih z dne 15. marca 1870) namen izobraževati svoje člane v slovanskem slovstvu z izvirnimi sestavki o kateremkoli predmetu, s prevajanjem dobrih tujih izdelkov v slovanske jezike, vaditi jih v govorništvu in jim nuditi kraj splošne omike in razveseljevanja. To svojo izobraževalno nalogo je vršilo društvo posebno s predavanji; navadno sta bili na vsakem mesečnem sestanku (občnem zboru) po dve predavanji, ki sta se takoj kritizirali. Enega kritika si je izbral predavatelj, drugega mu je določil občni zbor. Občni zbor je po končanih kritikah in debatji sklenil, ali se naj predavanje vpiše v A ali ne. Iz vpisanih predavanj je nastala precej obsežna knjiga »Rad«, v kateri imamo ohranjenih — poleg raznega drugega blaga — 18 takih predavanj. Društvo je izkušalo svoj namen doseči tudi z deklamacijami, ki pa menda niso bile priljubljene, ker znamo samo za dve.

»Vendija« je bila vedno v živahnih stikih z ostalimi slovenskimi in slovanskimi društvi v Gradcu, pred vsem s »Slovansko Besedo«, ki je bila ustanovljena leta 1865. in imela za člane ponajveč dijake, pa tudi drugo občinstvo¹⁾ in katere odbornik je bil nekaj časa tudi Poznik. V nekake lokalne stike s »Slovansko Besedo« je bila »Vendija« primorana že zaradi tega, ker ni imela lastnih lokalov in ji je SB dajala svoje prostore za seje in zборе na razpolago. S tem se je omogočil reden obisk občnih zborov tudi onim Vendijancem, ki so bili preubožni, da bi lahko hodili na občne zборе v gostilne. V seji dne 3. marca 1874 so se pogovar-

¹⁾ Dr. Ivan Prijatelj: Janko Kersnik. Njega delo in doba (Janka Kersnika zbrani spisi, VI. zv. 1. seš. (str. 168, op. 3) pod črto.

jali odposlanci Vendije in SB o tem, pod katerimi pogoji bi se obe družtvi spojili. Do spojitve pa ni prišlo, očitvidno zato ne, ker je »Vendija« stavila prestroge pogoje. Sploh se opaža, kako varuje »Vendija« svojo integriteto, kar ni bila lahka reč, posebno v onem času ne, ko je bilo v Gradcu toliko raznolikih slovenskih in slovanskih društev in toliko »pastirjev«, ki bi jih radi spravili v »en hlev«. »Slovansko pevsko društvo višjih šol v Gradcu« je ob triletnici »Vendije« 3. decembra 1872 prvič javno nastopilo in z velikim uspehom. Poslej je društvo svoj vsakoletni debut spojilo z obletnico »Vendije«, kjer je sodelovalo.

Najbolj burno je bilo za »Vendijo« leto 1873. Dne 6. decembra 1872 je Jenko predlagal, naj se ime »Vendija« izpremeni v »Slavjan«, predlog pa ni prodril, ker so mu mnogi nasprotovali, med njimi celo Poznik. Lepi vzgled dejanske slovanske vzajemnosti, ki so ga dajali Vendijanci, je nazadnje v spomladi leta 1873. izpodbodel tudi vseučiliščnike. Na 22. dan januarja je bil sklican sestanek graških visokošolcev s pomenkom o ustanovitvi vse-slovanskega akademičnega društva. Zato je »Vendija« sklicala na dan poprej občni zbor, da bi se pojasnilo stališče »Vendije« do novega društva in da bi se določile direktive za nastop na sestanku drugega dne. Vsa ta vprašanja so bila zelo težavna. Enega mnenja so bili vsi Vendijanci v tem, da je treba z novim društvom — ki bo ustanovljeno na približno istem programu — vzajemno delovati, a da je treba tudi Vendijo ohraniti. »Vendija« je videla, kako so na vseučilišču društva v slogi in navdušenosti nastajala, a propadala v neslogi in malomarnosti. In zato bi bilo nespametno, če bi se »Vendija«, ki deluje že četrto leto, razdrila zaradi društva, ki se šele snuje, o katerem se ne ve, ali bo uspevalo ali ne. Član pripravljalnega odbora za novo društvo, Danilo, ki je bil na tem občnem zboru »Vendije«, je izjavil, da »Vendija« lahko še zanaprej ostane, da pa naj bo njenim članom brez zaprek mogoč vstop v novo vseslovansko višješolsko društvo. Vendijanci pa so sklenili predložiti, naj se sprejme v pravila novega društva točka, da smejo temu društvu pristopiti le oni slušatelji tehnike, ki so že člani »Vendije«. S tem si je hotela »Vendija« na tehniki osigurati prvenstvo in obenem ojačiti svoje vrste. Ta predlog je bil — naravno! — na sestanku zavrnjen. Vseučiliščniki pa so se vendar toliko udali, da so pisali 8. februarja »Vendiji« pismo, naj naznani pogoje, pod katerimi bi se izpremenila iz tehničnega v akademično društvo. Obenem so »Vendijo« povabili na pogovor, ki bi se naj vršil 14. februarja. Zato je »Vendija« sklicala na 12. dan februarja 1873 izredno

sejo, na kateri so se določili pogoji, pod katerimi bi se »Vendija« preustrojila v akademično društvo. Sestavil se je cel memorandum, ki sicer ni ohranjen, a mu lahko določimo vsebino. Ime »Vendija« naj — kot stara in znana firma — ostane. Ostale točke so v glavnem izkušale določiti, da bi se popolnoma onemogočila majorizacija tehnikov od vseučiliščnikov. Toda tako popustljivi tehniki niso hoteli biti, da bi se dali nadvladati od vseučiliščnikov, ki bi bili naravno v večini, v svojem lastnem, z muko in težavo sezidanem domu, ki bi jim ga odprli. Saj so videli po drugih slovenskih društvih in zborih dovolj takih slučajev. Stavljeni pogoji so za obe stranki popolnoma enaki, pravila novega društva pa so od besede do besede — le z nevažnimi dostavki in izpustki — enaka pravilom »Vendije«. Ta memorandum, ki ga je sestavil član »Vendije« Mavro Weiss, se je prečital na drugem sestanku 14. februarja. — »Slovenski Narod« je nato 20. februarja 1873 prinesel izviren dopis iz Gradca, datiran 16. febr. in naslovljen »Vseslovensko društvo ‚Sloga‘«. Tukaj zvemo ime tega novega društva in njega namen: »širiti idejo vseslavjanske vzajemnosti posebno v studentskih krogih in po teh tudi mej narodovo maso«. »Slogaši« (Danilo, Hubad, Pavlovič, Schmidinger, Štifter, Vodopivec) so na tem občnem zboru Vendijancem očitali, da so njihove terjatve take, kakor bi paktirali s kako bogvekako zelo prusofilno stranko, in njihove zahteve nespametne.¹⁾ Ta dopis je »Vendijo« — ker je bil krivičen — hudo zbedel. Slavoj Jenko je sestavil odgovor, in izredni občni zbor ga je sklenil poslati »Narodu«. Urednik pa ga vkljub ponovnim »hruščacijam« ni priobčil, zato pa pozdravil »Slogo« v dostavku uredništva kaj prijazno. Lehko nam je umevno, zakaj. Novo društvo si je izbralo ime »Sloga«, ki je bilo takrat »Narodu« programatično in simpatično, na koncu poročila o ustanovnem občnem zboru pa je dopisnik še pristavil notico: »Adresa proti direktnim volitvam se tudi v Gradcu marljivo podpisuje« — oboje pa je spadalo prav lepo v okvir takratne politike Mladoslavencev.²⁾ Vendar pa se zdi, da se je graški »Slogi« godilo kakor mladoslavenski. »Vendija« je namreč že 7. novembra 1873 izvolila poseben odsek, ki bi naj študiral prašanje, kako preustrojiti »Vendijo« v akademično društvo, ako »Sloga« razpade. Do tega ni prišlo, pač pa sta društvi v decembru sklenili bratsko

¹⁾ Za prepis tega dopisa sem dolžan hvalo tovarišu drju. Vinku Zupanu, praktikantu na ljubljanski licejski knjižnici.

²⁾ Dr. Iv. Prijatelj, l. c. str. 198—199.

zvezo, in »Vendija« je spravila »Slogo« pod gostoljubno streho »Slovanske Besede«. Tako je pobratimstvo zagladilo razpor in ustvarilo možnost za skupno delo.¹⁾ Svojo petletnico je slavila »Vendija« skupno s »Slogo«; obe je spajala obletnica Prešernovega rojstva.²⁾

V seji 3. maja 1873 je »Vendija« na Poznikov predlog naročila svojemu odboru, naj se pogovori s srbskim društvom »Soko« glede ožjih stikov. Oba odbora sta na svojem prvem sestanku sklenila, naj se društveniki medsebojno obiskujejo na občinih zborih, a ne samo pri zabavnem, ampak tudi pri poučnem delu. »Sokolu«, ki še nima lastne knjižnice, naj bi bila na razpolago knjižnica »Vendije«. Poleg medsebojne duševne podpore bi se naj obe društvi tudi gmotno podpirali. S projektom se je podrobneje pečal občni zbor »Vendije« 24. maja. Poznik je izkušal pripraviti tla za ugodno rešitev s tem, da je na tem občnem zboru predaval »o jugoslovanski vzajemnosti, slobodi in slobodoljubju, o kolegijalnosti slovanskih tehnikov, posebe pa Vendijancev«. Pa ni mnogo pomagalo. Jenko je pobijal dogovor iz formalnih in meritoričnih razlogov. O posameznih točkah dogovora se na skupni seji ni glasovalo, nadalje pa je »pobratimstvo izmedju dvajuh družtvah, kojih se tendencije neslažu, nemoguće (B 33)«. Drugi so se ž njim strinjali v tem, da bi »Vendija« prišla v javnosti v slab glas, če bi se spojila z društvom, ki ima separatistične težnje. Zato je društvo vse točke dogovora zavrglo. C ima na strani 14. koncept prijateljskega pisma, ki ga je hotel Poznik pisati predsedniku »Sokola«, Miši Anastazijeviču, o izjalovljeni nameri, ki pa je prečrtano. Na naslednji strani pa je koncept oficialnega pisma odbora »Vendije« odboru »Sokola«, da je »Vendija« zavrnila vse točke dogovora obeh odborov z dne 14. maja, ker društvi nimata enakih načel. Pismo ima datum 29. maja. Ta preobrat so povzročili treznejši elementi v odboru »Vendije« na seji 27. maja. Nadaljnji interni razvoj »Vendije« je pokazal, da so imeli prav in da je bila idealnost Poznika kratkovidna. Poslej sta bili obe društvi le v oficialnih stikih.

¹⁾ Razpora med dijaštvom ni bilo. Že 1. julija 1873 so sklicali graški visokošolci, ki so stali v teh letih dijaškemu gibanju na čelu. protestni shod proti nastopanju državnopravne stranke med Slovenci (Klun, Herman), na katerem so govorili med drugimi Hubad, Poznik, Šmidinger in Štifter. (Dr. Prijatelj, l. c. str. 205.) — Štifter pa je „Vendijo“ pozdravil ob petletnici brzojavno iz Peterburga in se v spomadi leta 1875. spomnil društva tudi s pismom.

²⁾ Slavnostni govor o Prešernu je imel Rutar.

Značilne za ono dobo so deloma tudi zveze »Vendije« s tehniko in graško javnostjo. Vabilu na komerz tehnikov v jeseni leta 1872. so se sklenili odzvati, če se bo postavil na vzpored tudi kak slovanski potpuri. Tudi so sklenili naprositi ostale Slovane, naj v tej stvari ž njimi solidarno nastopijo. Odbor tehniškega komerza tega ni dovolil, vkljub temu pa je Poznik, takrat predsednik »Vendije«, gnal kolikor se je dalo Vendijancev na komerz in nekaterim preskrbel za to priliko celo trakove. Posledica tega je bila na občnem zboru 30. novembra 1872 burna debata, ki pa se je končala z dvema naivno pohlevnima resolucijama. Ko pa je prihodnje leto odbor za tehniški komerz sklenil postaviti na vzpored tudi slovanske komade, se ga je »Vendija« sklenila udeležiti. — Vabilo na slavnost triletnice je »Vendija« poslala tudi Rumunom in Italijanom v Gradcu, razun tega ga plakatirala in sklenila priobčiti v »Tagespošti«.

Razni vzroki so zakrivali, da je društvo, ki se je prva tri leta tako lepo razvijalo in živahno delovalo, zadnji dve leti jako rapidno propadalo. Poleg gmotnih vzrokov¹⁾ je bila baš ona idealno široka podlaga, na kateri je bilo društvo ustanovljeno, kriva, da se je ugonobilo. S tem, da se je postavilo na tako preširoko podlago, je sprejelo vase vedno več ljudi različnih nazorov in različnih stremljenj. S tem pa se je vedno bolj gubila enotnost, ki je bila dotlej društvu trdna notranja vez, ki mu je dajala moč do dela. Nekateri člani so spoznali to nevarnost. Ko se je leta 1873. sklepalo o pobratimski zvezi s srbskim »Sokolom«, so nekateri povdarjali, da je zveza z društvom, ki ima separatistična načela, nemogoča in da bi »Vendiji« in njenemu ugledu škodovala. Zato je občni zbor »Vendije« ta predlog v vsem obsegu zavrnil. Imeli pa so tudi v društvu take prepire. Na seji 12. decembra 1873 je Jenko predlagal, naj se Matulič izključi iz društva, »ker je on u starčevičanskem društvu,²⁾ ktero se z našimi principi ne vjema in ker so oni večji sovražniki slovanstva nego drugi narodi (B 57)«. Poznik je branil starčevičance, da so samo stranka na Hrvatskem in da niso tako sovražni, Matulič pa se je branil, zakaj napadajo baš njega, za »Vendijance«, ki so člani srbskega »Sokola«, pa se nihče ne zmeni. V ono društvo je vstopil, da bi se zabaval s Hrvati. Na to je odgovoril Jenko Pozniku, da so po njegovem tudi nemškutarji in magjaroni »stranke«, Matuliču pa,

¹⁾ V zapisnikih se skoro na vsaki strani berejo tožbe o dolgovi in slabem gmotnem stanju; 19. oktobra 1872 je imela „Vendija“ 1 fl. 80 kr. gotovine, dolga pa 72 fl. 75 kr. (B. 1).

²⁾ „Hrvatski Adrijatik“.

da bi bil lahko vstopil v »Hrvatsko Danico«,¹⁾ če se je ravno hotel zabavati s Hrvati. Nikakor ni značajno zanj, da se druží z ljudmi, ki »Vendijo« javno psujejo²⁾, da je v društvu, ki dela razpor med Hrvati in posredno tudi med južnimi Slovani, v društvu, ki mu je tudi »Hrvatska Danica« nasprotna. Afera se je končala s tem, da je »Vendija« izključila Matulića in Nazora.

Taki notranji prepíri, ki so ustvarjali napete razmere med društvéniki in društvu majali njegovo statutarično podlago, v veliki meri tudi pomanjkanje naraščaja, vse to je zakrivilo, da je društvo vedno bolj hiraló. V šolskem letu 1874—5. je imelo samo še 10 rednih in dva izredna člana, 4. maja 1875 pa je policija poslala povelje, da se ima vse delovanje ustaviti in društvo razpustiti.³⁾ Ta odlok je obvaroval »Vendijo«, da ni umrla same slabosti.

Tako je prenehalo društvo, ki je v svojem namenu, ustroju in delu bilo realizacija Poznikovih idej. Ustanovljeno izkraja pač z istim namenom kakor dunajska »Sava«⁴⁾, je kmalu postalo južnoslovansko. V njem so bili Slovenci, Hrvatje in Srbi, o Bolgarih ni nobenega sledu. Temu primeren je bil tudi parlamentarni ustroj društva. »Rad« ima v začetku slovenska, hrvaška in s cirilico pisana pravila, tudi so se s cirilico avtografirana

¹⁾ Dr. Prijatelj imenuje tudi njo „starčevičansko“ — l. c. 168.

²⁾ Neki član je imenoval Vendijance „telea“ (B 57).

³⁾ Stvar ima zanimivo politično ozadje. V drugi polovici aprila 1875 se je pripeljal vodja karlistov, Alfonz XII., z ženo iz Španske v Gradec in se nastanil v svoji vili v Goethejevi ulici. Vsak dan ob 10. uri sta se peljala k maši v stolno cerkev. Ker se je to godilo dijaštvu ravno pred očmi (pred staro univerzo), so ju 27. aprila ob navadni uri pozdravili italijanski in srbski dijaki z žvižganjem. Ko sta se za ta „pozdrav“ ironično zahvalila in še dalje izzivala (princ je dijaštvo porogljivo fiksiral z monoklom in za poizkus mahal s palico po zraku), je začelo tudi drugo dijaštvo demonstrirati. Ta in prihodnji dan so bile demonstracije splošne in razburjenost velika. Občinstvo je bilo na strani dijaštva, ki je imelo svojega branitelja v „Tagespošti“, dočim je uradna „Grazer Zeitung“ branil Alfonza in obkladala dijaštvo in „Tagespošto“ s psovkami in roganjem. Ker rektorat ni dovolil splošnega zborovanja vsega vseučiškega dijaštva, so se 29. aprila popoldne sešli na univerzi zastopniki vseh dijaških društev, se izrekli proti pouličnim demonstracijam in izvolili poseben komité, ki naj bi presodil korake dijaštva. Izrekli so se zlasti proti Alfonzu XII., kateremu so očitali, da je „užalil pravni čút“. Ta sestanek je dal namestnji povod, da je z odlokom z dne 3. maja razpustila vseh 17 dijaških društev, ker so prekoračila svoj delokrog. Tako je bila razpuščena „Vendija“, ž njo vred pa tudi „Hrvatski Adrijatik“, „Soko“, „Sloga“ in neko madžarsko dijaško društvo.

⁴⁾ Dr. Iv. Prijatelj, l. c. 91.

pravila razdelila med člane. Parlamentarni jezik v zapisnikih je mešanica slovenščine in hrvaščine. Zanimivo je, da so zašli v tej mešanici Hrvatje večkrat tako daleč, da jezik, ki ga pišejo, ni niti »ilirščina« več. V zapisnikih je mnogo takih zanimivih fraz, kakor »manjkahu svojem prisutnostju (B 7)«, »da je naišo na nekoliko pogrešakah u nekvojimi izrazi (B 25)« — itd. Čisto slovenski so zapisniki proti koncu, od 18. aprila 1874 naprej; pisal jih je Pirker, a rad se je podpisoval s cirilico. Dasi je društvo postalo vseslovansko, vendar je ostal stari južnoslovanski ustroj; češkega predavanja Krčalovega občni zbor ni mogel kritizirati, ker ga niso vsi dobro razumeli (B 33).

Svoje južnoslovanstvo so Vendijanci kazali tudi v tem, da so bili v zvezi z odličnimi južnoslovanskimi možmi in da so se dejansko udeleževali skoro vseh južnoslovanskih kulturnih podjetij in stremljenj ali pa jih vsaj z zanimanjem zasledovali. Pri njih je bilo več ko navadna formalnost, če so vabila na proslavo svoje triletnice ali petletnice pošiljali raznim »slavjanskim prvakom«,¹⁾ kakor so bili: Strossmayer, Rajewski, Raič, Trstenjak, Léger, Majar, Razlag, Rački, Greg, Dominkuš, Vošnjak, Žuža, Herman, Krek, Macun i. dr. Otvoritev zagrebške univerze so pozdravili s telegramom. Strossmayer je mlado društvo izdatno podprl s tem, da mu je naklonil dar 100 gld. Trstenjak je poslal društvu, ko je slavilo triletnico, svojo sliko in mu pismeno čestital. »Vendija« je imela naročeno Pajkovo »Zoro«, ki je leta 1874. prinašala tudi hrvatske članke »glede na veliko važnost, koju ima hrvatski jezik za naše književno in duševno razvijanje«. ²⁾ Občudovanje istega duha je vezalo Vendijance z Razlagom, ki je svojo »Jugoslavensko Zoro« (II. V Zagrebu 1853) posvetil »Duhu otca uzajemnosti slavjanske«, Kollárja, Léger pa je preskrbel, da je dobilo društvo 6. junija 1873 približno 100 francoskih knjig v dar. »Vendija« je imela naročen »Vēnac« in »Dalmatinsko danico« in je bila v zvezah z ilirsko Matico. Subskribirala je Preradovičeva dela in preostanek od subskripcije določila za Mandeljčev spomenik. Poznik je predlagal, naj se kupujejo tudi ruske knjige; sploh je — vkljub slabim gmotnim razmeram — v društvu veljalo načelo, da se naj knjige kupujejo in tako podpirajo marljivi pisatelji.

A tudi Vendijanci sami so pridno delovali na književnem polju. Priča tega sta dve zbirki »Vendijanec« in »Rad«. »Vendijanec« je izšel ob triletnici litografiran v 200 izvodih; raz-

¹⁾ B 45; nahajajo se tudi „slavski odlikaši“ C 33).

²⁾ Zora, 1874, str. 239.

delili so ga gostom brezplačno in poslali odličnim južnim Slovanom. Ohranjen je v »Radu« (str. 98—110). Na prvi strani ima Poznikovo pesem »Jugoslovansko pobratimstvo«, ki je tipičen izraz »katastrofalnega slovanstva«. ¹⁾ Na sledeči strani je Poznikova, enako naslovljena slika, na kateri si Slovenec, Hrvat in Srb podajajo roke. Tej sledi na tretji strani kratka »Zgodovina Vendijina«, na četrti pa litografirane slike odbojnikov v letu 1872—3. Poznika, Weissa, Rogulje, Mušiča, Žužka. Na koncu je predavanje Weissa o priliki triletnice — o ženskem vprašanju. — Najzanimivejši plod literarnega delovanja »Vendije« pa je »Rad«, v veliki četverki 189 strani obsegajoča rokopisna knjiga, iz katere dobimo jasno sliko o delu in stremljenju Vendijancev. Knjiga je plod štiriletnega truda; o petletnici so nameravali iz nje izdati najboljše sestavke v tisku. Prosili so Slovensko Matico, naj jim knjigo založi. Ko je ponudbo odklonila, so sklenili poslati boljše sestavke v »Zoro«; a tudi to ni šlo, in zato so sklenili, izdajati posamezne sestavke v brošurah. Nazadnje je knjiga ostala rokopis. Daje pa nam zanimive vpogled v nazore in delo Vendijancev.

Zvezo s starimi tradicijami kaže zanimanje za narodno pesem. »Rad« ima na str. 20 in 21 po eno štirivrstnično narodno:

Le dol' se vsedíva,	Rožmarinovo jutro
Kaj boš pa stal.	Nageljnov dan!
Saj ne bodeš stojé	Ljubica zdrava ostan'!
Slové jemal!	Jaz grem pa dam'.

Obe sliki je Poznik ilustriral; prvo s svinčnikom, risba ob drugi pa je pred vsem popolnoma perspektivično s peresom in ravnilom konstruiran »interieur«, v katerega sta postavljena zaljubljenca. »Rožmarinovo jutro« ima iz Poznikovega peresa tudi nekak poizkus estetičnega komentarja. Vse tri štirivrstične so datirane z letnico 1870. Na str. 31. je zapisana pesem »Moja dečla...« (sedaj pri Štreklju SNP II, 3007) tudi ilustrirana (svinčnik, pozneje prebarvana) od Poznika. Na naslednji strani pa je vlimana stara, z gosjim peresom na posebnem lističu s 4 str. male 8° pisana »ana Liepa Piesem«. ²⁾ Na str. 18. navaja Weiss v svojem predavanju tudi odlomek iz neke hrvaške narodne pesmi. Vpliv narodnega pesništva se kaže tudi na Poznikovih pesmih, ki se v snovi in dikciji večkrat naslanjajo na narodno

¹⁾ Dr. Lončar v Bleiw. Zborniku, str. 208.

²⁾ Izšla bo v Štrekljevi zbirki; Poznikovih narodnih pesmi, pred vsem štirivrstičnih (med katerimi pa je nekaj zelo sumljivih) je doslej v Štrekljevi zbirki priobčenih nad 150.

pesem. Pesmi ima Poznik v »Radu« (str. 22—30, 34—36, 83, 98¹) devet; vse so jako bombastične in hlatajo za najhujšimi efekti; kot najuspešnejše sredstvo za izražanje mu služijo močni in trdi kontrasti, presekanost dikcije, polnoglasje in ponavljanje. Za pesniško dikcijo Poznik ni imel pravega čuta niti vkusa, zato so njegove pesmi mestoma hudo trivialne. Eno pesmico je v »Rad« prispeval Slovenec Janez Maček (Pod lipico — str. 36), eno češko pa Krčal v šestomerih (Na cestu dvoum zasnoubencum — str. 154). Zanimivo stališče je med literarnimi stremljenji zavzemala dramatika. Poznik in Dudan sta napisala po eno dramo, ki sta jo čitela na seji; § 17 pa je za slučaj, da društvo preneha, določal, da dobi vse njegovo premoženje »Dramatično društvo v Ljubljani«.

Predavanj, iz katerih najlepše spoznamo duševna stremljenja Vendijancev, poznamo po naslovih 29, v »Radu« jih je ohranjenih samo 18 celotnih. Po večini so strokovna, vidi pa se jim, kako so se v njih Vendijanci pripravljali na onj duševni boj, ki je med konservativci in liberalci ravno v teh letih prvič dosegel svoj višek. Weissov članek »Sila i tvar« (38—44) je prevod iz Büchnerjeve knjige »Kraft und Stoff«, posnetek Büchner-Moleschottovega materijalizma s splošnimi konsekvencami do zadnjih verskih. Omahen pobija v članku »O starosti človeštva« (127—139) kozmografsko tradicijo, slonečo na svetem pismu. Mališ Franta razlaga v češko pisanem članku »Slovo o astronomiji« (140—147) postanek solarne religije in slavi astronomijō kot lek proti praznoverju. Zmrzlikar povdarja v članku »O streli« (120—126), naj se pouči ljudstvo, kako se naj vede, kadar bliska in treska, pred vsem pa se mu naj pove, »da proti naravnim močem ne koristijo čeznatorne, katerih ni...« (126). Svoimir Mušič priznava v članku »O stanju človeka v naravi« (111—119) materijalistični evolucijonizem, obsodi »senjarije starega nevednega židovskega pisarja« (115), v bistvu pa je njegov članek samo materijalistično adaptirana trodelnost narave, kakor jo je po Aristotelu učil sholasticizem. Zmrzlikar Franc je svoj članek, kakor sam priznava, prosto prevedel in razširil²) po sestavku Carusa Sterne: »Die Pigmentfäule und die blühenden Hostien«. V njem govori o praznoverju, ki se vganja s »krvavečimi« hostijami in »krvavečim« kruhom.

¹) To pesem je jako skrbno ilustriral Milan Rogulja, ki je bil menda Kersniku vzor za njegovega slikarja Rogulina v romanu „Na Žerinjah“ iz l. 1876.

²) Zapisal je enak slučaj, ki se je leta 1870. zgodil v Hotedršici pri Logateu.

Vkljub svoji strokovnosti in svobodomiselnosti pa ta predavanja članom niso zadoščala. Na seji 23. januarja 1874 se je povdarjalo, da so taka predavanja dobra »za realki djaka« a da društvu treba predavanj, »koja nas mogu kao slavjani interesirati« (B 63). Tej potrebi so izkušali odpomoči pred vsem z informativnimi članki. Žužek Franjo predava o starinskih spominkih pradežel starih Slovanov (90—96) — očitvidno po nemškem viru, Weiss pa poda posnetek iz Helwálda o Jugoslovanih. Društvo je izreklo željo, naj se kolikor možno mnogo takih spisov prevede. Dva programatična članka pa sta napisala Č e h a Jan Neugebauer¹⁾ in Avgust Krčal²⁾. Neugebauer začenja z znanimi rodoljubnimi verzi »Pracuj každý s chutí úsilovnou...«, ki jih je »proslovil slovutný Kollár« in govori o narodni vzgoji od najnežnejših let naprej. Glavno nalogo imajo matere (Špartanka!), enako važne pa tudi vzgojitelji in učitelji, znanstveniki in umetniki. Vsak, najsi še tako neznamen del naroda, lahko kaj pripomore, če izpolnjuje svoje mesto, vrši svoje dolžnosti. »Večkrat stori mala hišica za narod več, ko tabor Žižke«. Pri vsem pa treba sloge (Svatopolk!) in enotnosti, zakaj »sreča vsakega naroda temelji na enotnosti besede in dela«. Članek ni samo program pozitivnega dela dijaštva (zahteva samoizbrazbo, vaje v govoru in predavanju in počitniško delo), ampak ima tu in tam tudi jasno izraženo ofenzivno ost. Krčal opozarja, kako so današnji narodnostni boji zamenili nekdanje verske, in kaže na združitev Nemcev (1870). Treba je solidarnosti, odstranjevatl nasprotja, prirejati slovanske shode, kjer se bodo lahko slovanski veljaki, ki vživajo zaupanje naroda, med seboj seznanili, spoznali pa tudi svoje potrebe in težave. Opozarja na narodopisno razstavo v Moskvi (1867), povdarja bratsko vzajemnost in želi, da bi se končal spor med Rusi in Poljaki, kar je želja vseh Slovanov, ki ne vidijo rešitve v centralizaciji.

Tako je bila ustvarjena in jasno izražena idejna zveza s Kollárjem in njegovim slovanskim delom. Še jasneje se kaže ta zveza na članku S l a v o j a J e n k a: Slavjanski književni jezik (Rad 155—163), ki je pisan v slovenskem, s hrvaščino pomešanim jeziku in v celoti »posnetek iz knjige slavnega Kolara«. To predavanje je čital Jenko na društvenem občnem zboru 11. marcija 1873. H kritiki se ni javil nihče, pač pa je Poznik razlagal smer,

¹⁾ „Kde spočívá budoucnost' každého národa a kterák se zvláště slávská omladina chovati má by vlasti své ku slávě a významnosti dopomohla“ — 75—78.

²⁾ „Slovo ku každému Slovannu“ — 148—154.

v kateri bi bilo treba delati, da bi se ustvaril »vzajemni« jeziki, in predložil, naj začno Vendijanci sestavljati »vzajemno« slovnico, »koja bi se na koncu godine (!!) izdata imala«. Jenko je pri tem opozoril na Majarjevega »Slavjana«, ki si ga je »Vendija« sklenila naročiti že 10. novembra 1872, torej še prej ko je začel izhajati (1873—5). Drugi so priporočali direktno zvezo z Majarjem. Ti idealni navdušenci, ki so v nekih mesecih mislili sestaviti »vzajemno« slovnico in stopiti zaradi nje v zvezo z Majarjem, niso vedeli, da je baš Majar že zdavna opravil delo, ki so se ga oni mislili šele lotiti, v dveh knjigah.¹⁾ Na to pomoto jih je opozoril Majar sam. Že 21. marcija je namreč Poznik čital Majarjevo pismo in predlagal, naj vsaki Vendijanec kakor on izkuša napisati kak spis v občeslavjanskem jeziku in ga pošlje »Slavjanu«. In baš vsled tega Majarjevega pisma so sklenili Vendijanci prirejati redne sestanke, na katerih bi skupno študirali Majarjevo slovnico. Tudi je predlagal Poznik, naj se Jenkovo predavanje vpiše v »Rad« v občeslovanskem jeziku, a predlog ni bil sprejet. Danes je vpisano v cirilici.

V praksi pa ta obča slovanščina med društveniki ni prodrla in je ostala samo idealna domena Poznikova. Kopija njegovega poziva na tehniko (C, 21) kaže ilirščino pomešano z občo slovanščino, češki telegram »akademickému čtenářskému spolku« v Pragi ima obliko »svornost slavjanská«, Poznikova »Preobrazovateljska pisma« (Rad, 182—189) imajo po tem občeslovanskem vzoru restituiran »č« v padežnih končnicah in v deblu, seveda ne vedno pravilno. Ostal je osamljen, a to njegovo navdušenje je rodilo še eden viden sad, »Slavjanski Almanah«, ki ga je izdal l. 1879. in ki je za ono dobo²⁾ znamenit.

V »Vendiji« se je izrazila tradicija, ki se je od dobe Vrazovega bivanja v Gradcu preko raznih posrednikov (Vraz, Muršec, Razlag, Toman, Raič) v Gradcu nepretrgano nadaljevala. Štajerska tla so bila za epigonstvo ilirizma mnogo bolj ugodna; na koncu šestdesetih let so kranjski visokošolci štajerskim očitali, da so »Hrvatje — Slovenci.«³⁾ V večini slovenskega izobraženstva pa ni bilo mnogo »jugoslovanstva«. Kriv je bil tega deloma dualizem, ki je postal državnopravna ovira zajedniškim strem-

¹⁾ »Pravila, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik«, v Ljubljani 1848 in »Uzajemni pravopis slavjanski, to je: Uzajemna slovnica ali mluvnica slavjanska«, v Pragi 1865.

²⁾ Pomisliti treba, da je od tedaj preteklo dobrih trideset let, v katerih smo se, kakor se hvalimo, precej »seznanili« in »zblížili« — pred par leti pa ni mogel iziti niti južnoslovanski almanah.

³⁾ Dr. Ivan Prijatelj, l. c. str. 46.

ljenjem Slovencev in Hrvatov, deloma strogi Levstikov purizem, ki je hudo preganjal slovensko »hrvatenje«. Na dijaškem shodu 4. septembra 1869 so se dijaki izrekli, da se naj za »višo slovesnost« ne jemlje hrvaščina, ampak ruščina.¹⁾ Vojna med Nemci in Francozi l. 1870. pa je naredila sanjavim utopijam korenit preobrat in pokazala realnejše, bližje cilje. In baš mladina je bila, ki se je brez teoretiziranja takoj oprijela realnega in praktičnega južnoslovenskega dela.²⁾ »Vendiji« pa gre priznanje, da je brez teh zunanjih impulzov bila živahno torišče onih idej in onega dela, ki ga je učil in vršil Vraz. Duša in opora društvu pa je bil navdušeni, neumorni in agilni Poznik. Ko je on končal študije, je društvo izgubilo notranjo moč in začelo hirati; konec so mu naredili zunanji vzroki. Franjo Omanen, zadnji predsednik »Vendije«, pa je bil med ustanovitelji današnjega »Triglava«.

Žensko delo in socialni cilji.

Mara Tuma pl. Waldkampf.

Eno izmed perečih vprašanj sodobnega časa je ono, ki izkuša razkriti nujno zvezo med delovanjem žene in procvitom, odnosno propadanjem plemena. Kakšne medsebojne zveze obstajajo med delovanjem žene in med ljudskim blagrom, in zoper katere nedostatke ter napake v dandanašnji ženski vzgoji se moramo boriti, ako naj se naše žene v istini usposobijo, izvrševati jim pripadajočo nalogo v službi družbenega razvoja v čim popolnejši meri?

Dolgo časa je nudilo napredovanje človeštva, posebno v podobi pregledne svetovne zgodovine (in le-tá je bila do najnovjega časa predvsem naštevanje bitke in vladarsko životopisje) vtisek samovlade moškega principa. Pozno šele je stopila žena s svojim delovanjem v javnost in zahtevala svojih pravic. Vroči in trdi so bili boji, ko je morala zastopati svoje zahteve, ko je morala preizkusiti resnico, da mora tako kakor vsak posameznik, ki je dospel v borbi proti razvojnim zaprekam in zadržkom do popolnega razvitka prirojenih svojih moči, tudi vsako duševno gibanje prehoditi trudapolno pot, preden se mu posreči, biti pri-

¹⁾ Dr. Ivan Prijatelj, l. c. 128—129.

²⁾ Dr. Ivan Prijatelj, l. c. 157. — Prim. tudi zvezo „Vendije“ z Légerjem!

poznano kot to, kar je v resnici: nova oblika kulturnega razvoja, stopnjevana diferencijacija obstojnih možnosti. To velja tembolj glede ženskega gibanja, ki se ne da razložiti na podlagi enega samega vzroka, ampak korenini v trojni težnji — v gospodarskem, socialnem in etiško-psihološkem razvojnem stremljenju ženskega rodu.

Ako razmotrujemo žensko gibanje s tega edino pravega stališča, vidimo, da mu je lastna tipičnost vseh razvojnih stremljenj. V tej meri, kakor napreduje etično-psihični razvitek, stremi posameznik po neki ekonomski in socialni izpopolnitvi, ki naj mu poda potrebno svobodo, urediti svoje življenje po zahtevah višje diferencirane duševnosti. Stremljenje žene po razvitku svoje osebnosti pa nikakor ni produkt novega ter najnovejšega časa, zakaj že v Aspaziji, lepi in duhoviti prijateljici velikega Perikleja, poznejši njegovi soprogi, v ženi, ki je bila baje Sokratova učiteljica, so našle ženske pravice že v procvitni grški dobi zgovorno zagovornico. Navidezno najmodernejši izrodek ženskega gibanja v podobi borilke za volilno pravico je uspeval celo na politično vročih tleh starega Rima. Gotovo je rodila renesanca mnogokatero postavo, ki bi jih po pravici imenovali plod ženskega boja, če bi splošni duševni nivo tedanjega časa, njegov kult individualnosti ne govoril za to; da so bile te prikazni le osamljen pojav boja za uveljavljenje ženske osebnosti. O eni ženski pa imamo vendar zanesljiva poročila. To je Christine de Pisan, nadarjena pesnica in učenjakova hči, ki je izdala l. 1409. knjigo pod zaglavjem »Cité des dames«. V njej razvija program, ki je identičen s programom modernega ženskega gibanja; tudi njena utemeljitev ženskih zahtev se strinja z dandanašnjim.¹⁾ Francoska revolucija je proglasila s priznanjem človeških pravic tudi žensko enakopravnost, napredek, ki je pa ostal začasno seveda le teoretičen. Šele Johnu Stuartu Millu je bilo usojeno opozoriti s svojim delom »Podvrženost žene« omikani svet na krivični ženski položaj in spraviti s tem v tok gibanje, ki se ni več ustavilo. V 18.

¹⁾ Christine de Pisan (1390—1449) pravi: „Ako bi bila navada, pošiljati male deklice v šolo in jih pustiti študirati splošno vse znanosti kakor sinove, bi se jih ravno tako popolnoma naučile in bi prav tako razumele bistroumnosti umetnosti in znanosti, kakor oni.“ Z drastičnimi besedami popisuje nesamostalnost in neizkušnost samostojnih ženâ in graja navado oženjenih moških, ki ne seznanjajo svojih sprog s svojimi odnošaji in zadevami, ter zahteva, da naj se žene ne izčrpajo popolnoma v gospodinjstvu, ampak da naj so posvečene v poklic soproga — in naj je že graščak, trgovec ali obrtnik — vsaj v toliko, da ga morejo v njegovi odsotnosti zastopati.

stoletju je zahteval nemški pisatelj Fr. Hippel v svoji knjigi »O občanski izpopolnitvi žene« boljšo žensko vzgojo. V petdesetih letih preteklega stoletja je govoril že narodni gospodar Wilhelm Roscher v svoji l. 1858. izdani knjigi »Sistem narodnega gospodarstva« o vedno se nižajočih poročnih možnostih deklic, ki nalagajo družbi dolžnost, skrbeti za večjo duševno izobrazbo in ustanavljati za ženski spol postranske poklice. Malo let pozneje — l. 1865. — vedo prve številke časopisa »Westermanns Monatshefte: poročati o 15. vinotoka istega l. v Lipskem se vrščem »Prvem nemškem ženskem shodu« (pod vodstvom najstarejših zastopnic nemškega ženskega gibanja Louise Otto Petersove in Avguste Schmied), ki razpravlja o najvažnejših programatičnih točkah, kakršna je n. pr. ustanovitev ženskih gimnazij in ženskih poklicev. Isti zvezek prinaša tudi anonimni članek »Delo in žene«, ki zahteva na podlagi načela, da je delo odlika, pravico do dela tudi za ženske in ki energično pobija tedaj prevladujoče mnenje, da je žensko delo sramota. — V šestdesetih letih preteklega stoletja je pridigovala neustrašno Josipina Butler »Križarsko vojno zoper prostitucijo« in postala predbojovnica šele v najnovejšem času vse duhove globoko vznemirjajočega vprašanja.

Da tudi na tem polju ni nobenega naključja, ampak brezizjemno železno načelo o vzroku in učinku, o tem svedočijo kot glavne priče podatki statistike. Po rezultatih stanovskega štetja Nemčije iz l. 1907. je poskočilo število v industriji zaposlenih žensk od l. 1895. za okrogle tri milione. Med temi je bilo 700.000 zakonских žena. Po statističnih poročilih raste mezdno delo zakonских žena s številom otrok. Ker pa gre tukaj izključno za ženske, ki so zaposlene v obrti in industriji, ne more nihče trditi, da moramo nakladati vso odgovornost za to eminentno in evidentno ogroževanje družine ženskemu gibanju. Pač pa se izkaže, ako gledamo stvar s tega vidika, gospodarski boj kot odločujoči in najpogostejši motiv meznega dela zakonских žena. Ako se oziramo na število za mezdo delajočih žena — Avstrija prvači z 42'8%, Nemčija s 30'4% ji sledi — moramo čeprav neradi pripoznati, da je postalo žensko delo dandanes že narodno-gospodarska potrebnost. Mnogokrat se čita, da odjemajo žene s svojim vsiljevanjem k mezdnemu delu možem kruh in jim na ta način onemogočujejo zgodnjo ženitev. Proti temu očitku nudi statistika sledeče dejstvo: Na spodnjih stopnjah stanovske lestvice, v domači obrti in med neizvežbanim delavstvom jemlje žena delavcu zaslužek.

Žensko delo je večinoma manjvredno delo, ali tudi tam, kjer je žensko enakovredno ali boljše ko moško delo, se ceni nižje. Samo neizvežbanemu delavstvu se je torej bati ženske konkurence, torej onemu, kjer more moški le v najredkejših slučajih misliti na ustanovitev družine brez gmotne ženine podpore. In kjer on to stori, se pojavijo one obupne razmere, ki so si pridobile kot »proletarska beda« žalostno proslulost in kjer dosega otroška umrljivost grozne številke. Proti žalostnemu dejstvu, da znižujejo neizvežbane in neorganizirane delavke mezdo, se moremo boriti le s poukom o vrednosti stanovske izobrazbe, z organizacijo in z vzbujanjem solidarnega čuta. Predvsem pa morajo priti starši do prepričanja o nujnosti stanovske izobrazbe hčera, da se ne bodo vdajale izkušnji malega tedenskega zaslužka in se ne zanašale samo na to, da si z ženitvijo izboljšajo stanje. Enake, kakor v delavskih krogih, so razmere tudi v meščanskih poklicih. Tudi tukaj postane ženska mezdana tlačilka in potemtakem nevarna konkurentka le tedaj, ako je brez temeljite stanovske izobrazbe in socialno-politično neizvedena, za delodajavca cenena in lahka delavska moč.

Nihče, najmanj pa žensko gibanje, ne taji, da pomenja mezдно delo omoženih žena — posebno kakor se pojavlja dandanes v delavstvu — težko oškodovanje narodne sile in zdravja ter naravnost propadanje družin. Ker pa pomenja za zdaj žalostno potrebnost, ni drugega izhoda, nego delovati proti najtežjim oškvodbam s socialnimi uredbami za varstvo delavke in njenih otrok (porodniško in materinsko varstvo, materinsko zavarovanje, skrb za dojenčke, otroško in mladinsko varstvo itd.). Te od mnogokoje strani podcenjevane naprave nikakor nočejo napraviti družino brezpotrebno, nasprotno, ravne one so, ki hočejo od te najosnovnejše oblike družbe življenja rešiti, kar se da še rešiti. V moderni njihovi obliki jih moremo tem manj odklanjati, ker je njih načelo, zahtevati za vsako pripomoč čeprav majhno plačilo, s čimer naj se oživi v starših čut odgovornosti. Pazi se tudi na to, da se ohrani pri modernih napravah v otroško varnost povsod rodbinski značaj.

Najhujši očitak, ki se dela ženskemu gibanju, je, da odteguje žensko od naravnega njenega poklica — od zakona in materinstva. Nazadovanje porok in porodov, pojemajoča dojilna sposobnost se naprtuje zlasti ženskemu gibanju; zahteva se od ženskega rodu, da pomore do novega blagostanja in se odreče kolikor mogoče duševnemu delovanju ter se podvrže z namenom razplemenitve brezpogojno volji soproga. Zgodovina razvoja nas pa uči, da je nazadovanje števila porodov neka prikazen, ki

je spojena z visoko kulturo, omogočujočo posamezniku z večjo varnostjo veliko daljše življenje. Zdi se, da igrajo tudi psihološke izpremembe vlogo prilagodilnega pojava, izpreminjajočega se vsled življenskih pogojev. Kakor uči izkušnja, opazamo to ne samo pri ženski, ampak tudi pri moškem, pri katerem moramo smatrati kot kriterij višje etično-psihične diferenciacije zmožnost, odtegniti se tiranstvu spolnega nagona. Višja kultura se more danim življenskim pogojem prilagoditi in fizično spolno nalogo — tudi žensko — izpremeniti v duševno, ki vzbuja — v zvezi z egoizmom, ki se zaveđa socialnih dolžnosti — ono daleko čez posameznika segajočo ljubavno in interesno zmožnost, ki je za njo ustvarila Ellen Key izraz »svetovne maternosti«. Na tej stopnji napreduje namreč narava od kolikernega k kakovstvenemu delovanju, ki je za narodno usodo odločilnega pomena. V veliki tekmovalni življenski borbi naposled ne boče zmagal oni narod, ki se ponaša z numerično najštevilnejšimi porodi, pač pa oni, ki more ploditi fizično in psihično najvrednostnejši zarod in ga ohraniti pri življenju. Kako stoji dandanes z ustvarjanjem kakovstveno najvrednostnejšega zaroda? Obstojajo li zanj vsaj najpotrebnejši predpogoji?

Država in družba v dandanašnji strukturi ne pustita ravno najsposobnejših in najboljših posameznikov obojega spola v najlepših letih dospeti k razplemenitvi. Zakonske prepovedi, slabe plačilne razmere, sramočenje izvenzakonskega materinstva, dejansko poniževanje zakonskega povzročča izgubo neizmernih plemenskih vrednot. Kar dospe lahko k razplemenitvi, večinoma se spada k narodnemu izboru. Alkohol, tobak, spolne bolezni, nehigienske življenske navade, vsaki zdravi razplemenitvi v obraz bijoči izbor soproga, brezvestnost na vseh življenskih panogah kazé pretežno večino sodobnikov. Malootesana erotika in brutalen materializem so najočividnejše lastnosti srednjega moža, željam in volji katerega se mora žena brez ugovora pokoriti in mu služiti z veseljem. Neka nezmislina »pristno ženska« vzgoja, ki obsoja mlade deklice boljših stanov k haremskemu ali jetniškemu življenju, ki jim odteguje zopet v interesu nekega »pristno ženskega ideala« krepko in obilno hrano in zdravo gibanje, je polenila in oslabila mišičevje in živčevje prejšnjih ženskih generacij, tako da se plazijo te žene v dekliških svojih letih jetične okoli in da morejo, ko so vstopile v zakon, poroditi le z največjimi nevarnostmi. Teh pa zopet vsled alkoholnega uživanja njihovih

očetov in njih prednikov navadno ne morejo dojeti. Tej »pristno-ženski« vzgoji je treba pisati na rovaš one žene, ki so kot žrtve one »nedolžnosti«, kakršno zahteva od njih moški egoizem, vzele slepo ljubljenega ali iz pokorščine do »ženskega evangelija in zapovedi roditeljev« izvoljenega soproga in dobile kot svatbeno darilo v zakon oni ostudni strup, ki obsoja njih in njihovo potomstvo k hiranju in zgodnji smrti. Ta »pristno-ženska« vzgoja je izredila slednjič tudi one žene, ki se ne odtegujejo materinstvu in materinskim dolžnostim radi kakšnega poklica, kakšnega duševnega stremjenja, ampak ker so jim, ne znajočim o zavesti in vršenju dolžnosti, te odgovorne naloge nevšečne in sitne. To vse so ženski tipi, ki nikakor ne spadajo samo v preteklost! To so tudi one žene, ki čuteč približevanje starosti s trepetajočo sladostnostjo drve za emocijami, ki so tvorile dozdej njih edino življensko vsebino. So si li pridobile te žene za ohranitev in višjo razplemenitev plemena kakih zaslug? Roza Mayreder je zadelala v živo, ko pravi v svoji knjigi »Zur Kritik der Weiblichkeit«: »Žensko gibanje je paliativno sredstvo proti degeneriranju vsled lenobe«. In če je gospodstvo tega lenobno-nevednega ženskega rodu (nevednega glede odločilnih življenskih nalog) morebiti končno premagano, je to zasluga ženskega gibanja, ki je med prvimi opozorilo na to mračno stran našega družbenega in spolnega življenja in ki vidi svoj cilj v intelektualni, etični in ekonomsko-socialni povzdigi ženskega rodu.

Krivica je trditi, da se upira v ženskem gibanju vzrastla generacija načeloma zakonu in materinstvu. To je veljalo le tako dolgo, dokler je veljal njen upor proti neki obliki zakona, v kateri je slavila sirova sila svojo zmago nad bolj diferencirano psiho. Tako je z najstarejšo obliko enoženstva, ki sloni na popolni podrejenosti žene volji moža. Ker je bil mož dolgo vrsto kulturnih dob lastnik in zaslužnjevatelj žene, ta pa njegova »stvar«, je moral biti že v svojem lastnem interesu naravni nasprotnik vsakega svobodnega ženskega gibanja. Proti njemu se obrača seveda prvotno najostrejši njen upor in silno nasprotstvo. Spolni odnošaji, posebno pa materinstvo, so bili najmočnejše verige, ki so držale ženo v brezpogojni odvisnosti od moža. Instinktivno se je torej oborožil k zavestnemu, lastnemu življenju probujeni ženski rod. In čim težji postaja borba, ki jo mora voditi žena s sovražnikom v lastnih svojih prsih, tem strastnejši je mržnja, s katero trga to »zanjko narave«, ta vzrok vseh njenih bojev. Zato so morale videti pionirke ženskega gibanja v možu, ljubezni, zakonu in materinstvu svojega največjega sovražnika. Odkar pa se sreču-

jejo želje npravno višje stoječega moškega sveta z ženskimi strem-
ljenji, ne vidi žensko gibanje v odpravi, pač pa v reformi zakona
in spolnih odnošajev zdravilo za mnoge nedostatke našega druž-
benega življenja. Najvišji predpogoj tega življenskega edinstva,
ki naj postavi enoženstvo znova na ugledno mesto, je pa npravna
vzviišenost moža in žene.

Eden izmed najtežavnejših problemov ženskega gibanja je
združitev poklica in materinstva. V današnji obliki stanovskega
življenja na eni in domačega gospodinjstva na drugi strani je trajna
združitev obeh brez občutljive škode za ženo in družino izvedljiva
samo v najredkejših slučajih. Smatrati moramo za veliko nesre-
čo, ako mora mati majhnih, nedorastlih otrok hoditi za zaslužkom.
In dokler ne bodo čutile državne oblasti tega za največjo sramoto,
da vidijo matere svojih mladih državljanov pri pridobninskem
delu, tako dolgo ne smemo upati na korenito zboljšanje teh razmer.
A tudi dogma o neprekosljivosti materinske vzgoje se mora pod-
vreči kritiki. Marsikatere žene so za matere popolnoma nespo-
sobne, čeprav so darovale enemu ali tudi več otrokom življenje.
To velja zlasti o histeričnih, o zelo nervoznih, o vseh, ki imajo
kakšno fizično ali psihično napako, torej o onih, ki naj bi se od-
stranjale v interesu zdrave razplemenitve tudi od fizičnega mate-
rinstva. To pa velja lahko tudi za velik talent, kjer zahteva ravno
ta k zunanjemu delovanju stremeča nadarjenost razdelitev dela.
Če je tudi združitev poklica in materinstva, kakor vidimo, dan-
danes težko izvedljiva, vendar smemo upati, da bo morda ne
ravno preoddaljena bodočnost ustvarila potom gospodarskih
reform možnosti, ki se nam zdijo dandanes še utopije. Pomislimo
na primer na ustanovitev srednjih gospodinjstev in enokuhinjskih
hiš, na omejitev delovnega časa za omožene žene, na fakultativni
poldnevnik, na svobodne sobotne popoldneve itd. Kjer se pa dá
združitev izvesti, se povrne visokostoječa ženska rada in z ve-
seljem k zakonu in materinstvu nazaj, ako najde moža, ki je vre-
den njene ljubezni in udanosti. Zakaj duševno delo in duševno
stremljenje ne moreta zatreti v zdravi ženski naravnega nagona.
Seveda se je razvila ta »nova Eva« daleko preko njene nekdanje
sestre, ki si ni upala stopiti pred moža, ki jo je zahteval za ženo,
z drugimi zahtevami, kakor s finančnimi in socialnimi. Za seda-
njo ženo so njegove duševne, npravstvene in zdravstvene kako-
vosti odločilnega pomena in ta okolnost prikazuje ta ženski tip
kot mater višje razvitih, bodočnosti veselih generacij.

Kakor gospodarske osnove zakona, potrebujejo tudi njegovi
etični predpogoji vsestranske preureditve. Ta višja cenitev

navrstvene vsebine zakona, za katero gre, kakor priznamo, stremjenje najboljših, se izraža n. pr. v strogi obsodbi onih legitimnih spolnih odnošajev, ki se razlikujejo od kupljive oddanosti samo po državno in družbeno sankcionirani obliki in kvečjemu po višji meri hinavščine.

Čeprav izgleda napredujoči razvoj človeštva kot produkt moškega duha in moškega dela, ga moramo pojmovati kot rezultanto delovanja obeh spolov. Ravnotako sta odvisna tudi fizični razvoj in degeneracija od skupnega delovanja obeh činiteljev. Ako hočemo vzgojiti močen, bodočnosti vesel rod, moramo usposobiti tudi ženo, zadoščati višjim časovnim zahtevam. Ako se pa vprašamo, zadošča li današnja ženska vzgoja tem nalogam, ne moremo odgovoriti na to vprašanje nikakor z odločnim »da«. Tudi tukaj je treba temeljitih preureditev! Le-te pa ne smejo obstajati v ureditvi kakšne višje dekliške izobrazbe, v poizkuševanju z različnimi znanstvenimi področji. Tudi gimnazija, o usposobljenosti katere kot mestu splošne izobrazbe se vedno bolj dvomi, more služiti le kot pomožno sredstvo, ki naj se uporabi samo v slučaju, kjer hoče močna, znanstvena nadarjenost iti predpisano izobraževalno pot in se posvetiti akademičnim poklicom. Cilj ženske vzgoje mora ležati na eni strani zlasti v individualno urejeni stanovski izobrazbi, na drugi strani v obče vzorni predizobrazbi za gospodinjski in materinski poklic. Ta »naravni poklic« pa moramo dandanes smatrati za delno področje socialnega in narodno-gospodarskega delovanja in zato je morebiti socialno podporno delovanje najsposobnejši predpouk. Kako se pridobi domače gospodarsko znanje v ožjem zmislu — na najpreprostejši in najsmotrenejši način, za to nam podaja Danska najlepši vzgled.

Tam zahteva navada, da se posveti vsaka deklica, katerikoli poklic si pozneje izvoli, eno leto domačem delu. Za deklice spodnjih ljudskih slojev je takšna dvojna izobrazba naravnost življenska zahteva. Kajti neizvežbane, slabo plačevane deklice bi zapadle le preleško prostituciji, nedostatna izobrazba v domačem gospodinjstvu pa se bridko maščuje na telesnem in duševnem blagostanju družine. Ne samo, da doseže takšna z dolžnostmi domače gospodinje in matere popolnoma neseznanjena žena s sredstvi, ki so ji na razpolago, najslabše uspehe, da se hranijo in gojijo otroci slabo in neracionalno, ta neusposobljenost v domačem gospodinjstvu more gnati

tudi moža alkoholu v naročje. Seveda postane v spodnjih ljudskih slojih rešitev tega vprašanja posebno težavna radi tega, ker žene borba za obstoj deklice zgodaj k mezdnemu delu in ne nudi časa za daljšo izobrazbo. Zato se mora priporočati upeljava oblatoričnega kuhinjskega in gospodinskega pouka za absolventke zadnjih dveh šolskih letnikov kot primerno najboljši izhod, ki potrebuje vsekakor izpopolnitve z gospodinjskimi nadaljevaljnimi šolami za odrastle, oz. uslužbene. Dasi je pravilo o preobtežitvi žene z združitvijo zakona (ozir. materinstva) in poklica neprerečno, je nebroj ženskih bitij, ki so primorana opravljati dvojno in trojno delo ne radi bede, ampak vsled kratkovidnega egoizma svojcev in družbe, ker noče samopašnost teh blizkostoječih pogrešati v naporno delujoči hčerki pohlevne domače in delavne živali. Ako bi naša doba ne tičala tako globoko v napačnem uporabljanju dobrin, bi morala že davno spoznati, koliko moči, ki bi se mogle posvetiti kulturnemu delu, se tukaj potрати in zvede na napačna pota. Morala bi tudi spoznati, da takozvano »poženščenje« našega časa ni nič drugega ko neki neizogibni razvoj in pojav, o katerem ne izreka nihče drugi ko Goethe sledeče mnenje: »Ni vprašanje, da morajo imeti pri vseh omikanih narodih žene po večini pretežnost. Kajti pri medsebojnem vplivu mora postati mož bolj ženski in s tem izgubi. Njegova prednost namreč ne obstoji v umerjeni ampak v ukročeni sili. Ako pa žena prevzame kaj od moža, s tem pridobi; kajti ako more ostale svoje prednosti z energijo zvišati, nastane bitje, kakor si ga popolnejšega ne moremo misliti«.

Cilj človeškega razvoja kaže k neki svetli višavi, kjer se morejo popolnoma razviti najboljše sposobnosti in moči. To visoko stanje pa je dosegljivo samo, ako sta postala mož in žena močna in svobodna, ako sta sposobna, ne samo kaj velikega doseči, ampak si to, kar sta dosegla, tudi zmagoslavno ohraniti.

Dodatki k „Spominom“.

Spisal dr. J. Vošnjak.

3. Ed. grof Taaffe.

(Glej tudi: Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, I. zv. 244; II. zv. 108, 114, 165, 202.)

Grof Taaffe je bil potomec irske rodbine, ki se je v Avstrijo preselila in kupila grad Nalžov (Ellischau) na Češkem. Že njegov oče je bil nekaj časa minister, končno pa predsednik najvišjega

sodišča na Dunaju. Sin Edvard, rojen 24. februarja 1833 v Pragi je bil odgojen s princem Francem Jožefom, torej ni čuda, da se je, ko je vstopil v državno službo, izredno hitro pomikal od klina do klina vedno više v uradniški karieri. Komaj 30 let star je že bil deželni predsednik na Solnograškem in v 34. letu pod Belcredijem minister notranjih zadev, v Karlos Auerspergovem ministrstvu pa minister za deželno obrambo in po odstopu tega ministrstva 1869. l. nekaj časa ministrski predsednik. Ko je nastopilo l. 1871. Lasser-Auerspergovo ministrstvo, je bil imenovan za cesarskega namestnika na Tirolskem. Tu je ostal, dokler ni nastopila kriza v dotlej vladajoči nemško-ustavoverni stranki in je ministrstvo Auersperg-Lasserjevo 1878 demisioniralo. Februarja 1879 je Taaffe prevzel ministrstvo notranjih dež in 12. avgusta ministrsko predsedništvo.

Do l. 1879. Taaffeja nisem osebno poznal. Slišal sem samo večkrat tožiti tirolske klerikalne poslance v Hohenwartovem klubu, da se Taaffe prizadeva za popolno vpeljavo šolskega zakona, proti kateremu so se klerikalci na vso moč upirali. Ko sem v jeseni l. 1879. prišel na Dunaj k otvoritvi državnega zbora, je bil Taaffe že ministrski predsednik. Bil je tačas v najboljših moških letih, 46 let star.

Z veliko radovednostjo sem si ga ogledal, ker smo se zanašali, da bodo zdaj tudi za Slovence nastopili boljši časi. Po zunanosti mi pač ni imponiral. Bil je majhne postave, s črnimi lasmi pokrita glava okrogla, čelo srednje visoko, nos tenak, suho bledikasto lice obrito, le pod nosom brke z navihanimi konci, podbradek ne posebno razvit. Kar pa je licu podajalo izrazit značaj, so bile svetle, velike črne oči.

Slovenci smo zopet vstopili v Hohenwartov klub, v katerem so bili tačas vsi nemški konservativni poslanci. Ta klub pa je bil v tesni zvezi s Čehi in Poljaki kot takozvani železni obroč, ki je stal za Taaffejevo vlado. Sicer smo se kmalu prepričali, da ne bo šlo tako hitro s premembo vladnega sistema, ker je vsa birokracija delala javno in seve še bolj tajno opozicijo vladi, prepričana, da bo Taaffe kmalu nemogoč postal in da se potem spet vrnejo stari časi centralizma in germanizacije. Saj je na primer v kranjskem deželnem zboru l. 1880. poslanec Vestenek, okrajni glavar v Litiji, Taaffejevo vlado primerjal s črno meglo, ki bo kmalu spet izginila. In tako je mislila vsa birokracija. Tem bolj verjetno se ji je to zdelo, ker smo v državnem zboru imeli prav neznatno večino, da se je večkrat pripetilo, da smo le za eden ali dva glasa zmagali, včasih celo propadli, kakor se

je to zgodilo l. 1880. pri imenitnem glasovanju o dispozicijskem zakladu. Taaffeja pa ta nezaupnica, ki so jo nemški liberalci pozdravljali s huronskimi bravoklici, vpijoči, da je s tem pokopana Taaffejeva vlada, ni prestrašila. Peljal se je k cesarju in dosegel, da je bil Schwegel, sekcijski šef zunanjega ministrstva, ki je tudi proti glasoval, umirovljen. S tem je pokazal, da ima še vedno zaupanje krone in si je utrdil svoje stališče.

Na to neznatnost in negotovost večine pa se je Taaffe tudi zmerom izgovarjal, če smo zahtevali kake odločne korake v narodnem oziru. In če smo ga hoteli prisiliti s pretenjem, da ne glasujemo za vladne predloge, pa je on pretil, da demisionira in da potem spet pride na krmilo prejšnja vlada. S tem strašilom nas je spet storil pokorne.

Občevati s Taaffejem je bilo prav prijetno. Poznal ni nobene oholosti in se rad razgovarjal, vselej zatrjujoč, da ima najboljšo voljo, naj le še potrpi, da se bolj utrdi. Za nas Slovence je bil položaj še težavnejši, ker je število naših poslancev, bilo nas je 14, bilo pač prav majhno proti poljskemu in češkemu klubu in ker smo veljavo le imeli kot člani Hohenwartovega kluba, v katerem so pa bili tudi nemški konservativci, ki jim seveda ni bilo mar za naše narodne zahteve in ki so le iz discipline glasovali za resolucije, s katerimi smo zahtevali slovenske srednje šole in učiteljišče.

Dosegli smo res že leta 1880., da je bil Kaltenegger premeščen na Dunaj in Winkler imenovan za deželnega predsednika na Kranjskem, s čimer se je za Kranjsko začela nova doba, pa povsod drugod smo Slovenci bili prezirani in tlačeni kakor poprej. Zmerom večja nevolja se je lotevala nas, to je tistih poslancev, ki smo v narodnem oziru zastopali bolj radikalno stališče. Po dogovoru s svojimi ožjimi tovariši sem se napotil nekega dne 1881, ko ni bilo seje državnega zbora k grofu Taaffeju. Imel je svojo pisarno in menda tudi stanovanje v palači notranjega ministrstva v notranjem mestu (Wipplingerjeva ulica). V predsobi vprašam slugo, ali je grof Taaffe navzoč in ali je kdo pri njem. Ko mi pove, da je Taaffe sam v pisarni, izročim slugi svojo vizitnico, naj me naznani ekselenci. Sluga se koj vrne in mi odpre vrata, da naj vstopim. Grof Taaffe je vstal, mi stopil nasproti, mi podal roko in me povabil, da se naj vsedem. Ponudil mi je smotko, ki sem jo užgal, dasi ne kadim. Potem me vpraša, kaj da želim. Začel sem razlagati vse naše narodne težnje in kako težko stališče imam pred svojimi volivci, ki pričakujejo dejanj, ne samo obljub.

»Verjamem«, odvrne, »da imate težavno stališče. Ali pa mislite, da sem jaz na rožicah postlan? Saj vsak dan vidite, kaka mogočna falanga nasprotnikov nas obkroža. Vsak prenagli, predločni korak nas vse skupaj lahko strmoglavi, potem pa boste dolgo vrsto let izročeni nasprotnikom. Kaj to pomeni, ste občutili, ko ste celo v kranjskem deželnem zboru bili potisnjeni v manjšino. Torej potrpite z menoj vred še nekaj časa, da se bolj utrdimo.«

»Pa kako?« sem vprašal.

»No, povedati Vam hočem svoj načrt, saj se zanašam, da ga ne objavite po časnikih. Največja ovira za vlado so velike stranke v državnem zboru. Opirajo se na veliko število svojih članov, s tem imponirajo na zunaj in tudi navzgor. Moja prva in glavna naloga je, da razbijem te velike stranke. (Aha! sem si mislil: divide et impera.) Deloma se mi je to že posrečilo. Torej potrpite!«

Poslovil sem se in spet smo naprej uklenjeni v železni obroč delali tlako Taaffejevi vladi.

Leta 1880. smo iz državnega proračuna izbrisali postavek za nemško šolo v Dubrovniku, ker so dalmatinski poslanci dokazali, da je ta šola le za neznatno število otrok nemške garnizije. Vsled tega je nastal velik šum med Nemci, ki so sklenili ustanoviti nemško šolsko društvo. Pravila so predložili vladi v potrjenje. Schneid, ki je bil izvoljen od ljubljanskega mesta na podlagi našega narodnega programa, za katerega se je vedno zvesto in energično potegoval, je v roke dobil en iztis tistih pravil. Spoznal je, kako nevarno bode to društvo posebno za Slovence, in po dogovoru z menoj — bila sva zmerom najboljša prijatelja — je šel k Taaffeju in mu pokazal, koliko nemira med narodi bo zakrivilo to društvo, in bi kot tako ne smelo ustanavljati podružnic, da naj ga torej vlada nikar ne potrdi. Toda grof Taaffe se ni dal prepričati in je dejal: »Naj le nabirajo denar, bo že kak denarničar vse odnesel in jo popihal«. To se ni zgodilo, ker je pač pri vsakem takem društvu dovolj stroge kontrole. Pravila so bila potrjena, in nemško šolsko društvo je začelo svoje delovanje, katerega glavni namen je bil in je še, nenemške otroke zvabiti v svoje šole in jih tam izrežati za — janičarje.

Leta 1882. smo spet začeli rebelirati. Ker sem Schneidu vedno dokazoval, da tako ne more iti dalje, in da moramo od Taaffeja dobiti resno izjavo, je bil tudi on tega mnenja, da naj sestavimo kak memorandum o naših narodnih terjatvah ter ga Taaffeju izročimo. Govorila sva z grofom Hohenwartom ter ga

prosila, naj skliče slovenske poslance na posvetovanje. Hohenwart je ustregel najini želji, in sešli smo se vsi, tudi knez Windischgrätz in baron Gödel, v klubovi sobi. Posvetovali smo se o točkah memorandumu, ki so obsegale vpeljavo slovenskega kot učnega jezika na srednjih šolah in učiteljiščih in ravnopravnost našega jezika v justičnih in političnih uradih. Vsi poslanci so potrdili in podpisali ta memorandum, Schneida pa smo izvolili, da ga nese Taafeju. Kako je Schneid izvršil to nalogo, sem že povedal.

Do grofa Taafeja sem se še večkrat obrnil v raznih zadevah, vendar se ne spominjam več, za kaj je šlo. Marsikatera stvar se človeku v tistem trenutku zdi silno važna in imenitna, a je končno prava malenkost, kaplja v morju. Poslušal me je vselej, a me največkrat napotil na referente v ministrstvu. A ti so bili oblastni birokratje, ki so delali vsakojake zapreke, če sem hotel dobiti kaka razjasnila ali podatke. Ko je bil župnik B. Raič obsojen na denarno globo zaradi slovenskih matrik, mi niso hoteli pokazati dotični akt, vendar je to še bilo pred Taafejevo vlado.

Govornik Taafe ni bil. Kadar je podal kako izjavo, je imel koncept pred seboj. In kadar se je vendar moral na hude napade oglasiti, je govoril le nekaj stavkov, da mora »mit Entrüstung« zavrniti take neosnovane napade. In spet je sedel, in mi smo poslušali ropotanje nasprotnikov.

Kar pa mi je pravil o svojem namenu, razbiti velike stranke, to se mu je res posrečilo. Ko je šlo za dovoljenje rekrutnega kontingenta, so radikalnejši elementi nemške ustavoverne stranke zahtevali, da naj ves klub glasuje proti. Taafe je začel obravnavati z veleposestniki, ki so bili v tej stranki, s prof. E. Suessom in drugimi in jim razložil, kako slab vtis bi to napravilo na cesarja in bi si s tem za vselej podkopali tla. In res je del kluba potem glasoval za kontingent, s čimer je postal klub nedin, slab in za kako veliko akcijo nesposoben.

Pa tudi češki klub, v katerem so bili združeni poslanci pod vodstvom Staročehov, mu ni bil po godu. Zato je rad videl, da se je na Češkem razvila vedno bolj rastoča opozicija Mladočehov proti Staročehom.

Le poljski klub mu ni bil na poti. Saj je poznal to poljsko gospodo, ki je bila vajena z vsako vlado hoditi skozi drn in strn, samo, da ji je v deželi pustila vso oblast za tlačjenje Rusinov.

Do 1885, ko sem jaz bil državni poslanec, je bil železni obroč tako trdo zvezan, da se je Taafe smel nanj zanašati in je imel zmerom zanesljivo, četudi majhno večino zase. Tudi volitve

l. 1885. položaja niso izpremenile, vendar so čimdalje bolj proti njemu intrigirali od dveh mogočnih strani, iz Budapešte in iz Berolina v zvezi z združeno nemško levico, katere načelnik je bil Plener ml. Žrtev teh intrig je bil Pražák, ki je l. 1888. demisioniral.

Ker so bili slovenski poslanci čimdalje bolj nevoljni in so pretili, da izstopijo iz Hohenwartovega kluba oziroma iz železnega obroča, je obljubil Taaffe 23. novembra 1888 mojemu bratu Mihaelu, da se otvorijo prihodnje leto slovenske paralelke na gimnaziji v Mariboru in, če se bodo te obnesle, tudi v Celju. In res so se jeseni 1889 otvorile v Mariboru slovenske paralelke, in ko se je po štirih letih pokazalo, da so bili uspehi prav dobri, je Taaffe l. 1893., opominjan na svojo l. 1889. dano obljubo, zagotovil, da ostane pri dani besedi. Toda Taaffe je ni mogel več izpolniti, ker je še tisto leto 12. novembra odstopil. Predložil je bil volilno reformo, s katero je znatno razširil volilno pravico, in to ni bilo po godu konservativcem in Poljakom. Grof Hohenwart, Poljaki in Nemci so se izrekli proti taki reformi, in Taaffe, ki je bil že sit vseh intrig, je porabil to priliko, da je odložil težko butaro, ki jo je nosil 14 let, torej dobo, nenavadno dolgo pri avstrijskih ministrih in sploh pri ministrih vseh dežel.

O nadaljnih korakih glede nižje slovenske gimnazije v Celju mi piše brat, da je on po intervenciji Hohenwarta 28. novembra 1893 od ministrstva Windischgrätz dobil obljubo, da se slovenska gimnazija otvori najkasneje jeseni l. 1895. O teh tajnih pogajanjih ni vedela nemška levica. V proračunu za l. 1895. je bilo res postavljenih 1500 gold. za slovensko gimnazijo v Celju. In zdaj je nastal strašen vihar med Nemci proti Plenerju in Wurmbrandu, ki sta vsled tega oba morala odstopiti, in padlo je celo koalicijsko ministrstvo. Sledilo je uradniško ministrstvo, pod katerim je bila v seji 10. julija 1895 sprejeta točka »Celje« s 173 proti 143 glasovom.

Grof Taaffe se je bil preselil na svoj grad Nalžov na Češkem in tam umrl 29. novembra 1895. l. Slavnoznaní prof. Albert, prof. kirurgije na Dunaju, iskren Čeh, ki je bil tudi poklican k njemu v njegovi poslednji bolezni — trpel je na starostnem prisadu nog (Altersbrand) — je pravil, da je Taaffe potrpežljivo prenašal hude bolečine, dokler ga ni rešila smrt vsega trpljenja in prevar življenja. Njegov sin se je oženil z neko Židinjo, njegova hči pa je bila omožena z nekim višjim uradnikom, ki je bil tudi iz irske rodbine, a je zapustila moža in tri otroke ter odšla s svojim hišnim zdravnikom, ogrskim Židom, na Ogrsko. Teh homatij v svoji rodbini pa Taaffe ni več doživel.

Zakonik Hammurabija.*)

Dr. K. Glaser.

Do l. 1902. se je mislilo, da so Mozesovi zakoni najstarejši na svetu; veliko iznenadenje je torej vzbudilo dejstvo, ko je našla francoska učena družba pod vodstvom de Morgana v mesecu decembru in januarju 1902 na griču Akropolis v Suzi zakonik, ki se je nahajal izklesan na sohi iz diorita. Soha je 2.25 m visoka in obsega zgoraj 1.65, spodaj 1.90 metra. Na sprednji strani ima 16, na drugi pa 28 navpik tekočih vrst, ki obsegajo 282 paragrafov. Relief tega spomenika predstavlja kralja Hammurabija, ki kleči pred solčnim bogom Šamašom, sedečim na prestolu. Kralj ima na glavi krono, v eni roki drži pisalnik, v drugi pa okroglo reč, ki predstavlja vrteče se leto.

Soha je stala izpočetka v templju Ekabbara v mestu Sippar; neki elamitski vladar jo je dal prenesti v Suzo. Pet vrst je pokvarjenih ali umičenih; morda je hotel on tam dati zabeležiti, da je on mesto spravil v svojo oblast. Tudi v templju Esagila v mestu Babel je bil postavljen tak zakonik.

Kralj Hammurabi je bil v vrsti babilonskih kraljev prve dinastije šesti vladar, ki je živel 2200 let pred Kristom in je izborno

*) Slovestvo o Hammurabijevem zakoniku:

Delégation en Perse. Mémoires publiés sous la direction de M. G. de Morgan délégué général. Tome IV. Textes élamites-sémitiques, deuxième série... par V. Scheil, O. P. Professeur à l'école pratique des Hautes-Études. Paris. 1902.

King, *Lettres of Hammurabi*. London.

D. H. Müller, *Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln*. Wien 1903. (Alfred Hölder.) — Über die Gesetze Hammurabis. Vortrag gehalten in der Wiener Juristischen Gesellschaft am 23. März 1904. Wien 1904. Alfred Hölder.

Hugo Winkler, *Die Gesetze Hammurabis*. Leipzig 1904.

Oettli, *Das Gesetz Hammurabis und die Thora Israels*. Leipzig.

Grimme, *Das Gesetz Hammurabis und Moses*. Köln 1903.

Stoos, *Das babylonische Strafrecht Hammurabis* (Schweitzer Zeitsch. für Strafrecht XVI. 1903.

Cohn, *Die Gesetze Hammurabis* (Rektoratsrede). Zürich 1903.

C. H. W. Johns, *The oldest Code of Laues in the World*. 1903.

Joch. Jeremias, *Moses und Hammurabi*. Leipzig 1903.

R. Dareste, *Le Code Babilonien d'Hammourabi* (Nouvelle Revue historique de droit français et étranger XXVII).

vladal 55 let združeno severno in južno babilonsko kraljestvo. On ni bil Babilonec, nego Semit v sorodstvu s tisto skupino narodnosti, ki jo imenujejo kanaansko. Bil je literarni kralj izrednih zmožnosti; imenoval se je v napisih »solnce babilonsko«; množil je kraljestvo ne samo po srečnih vojnah, nego tudi na vseh poljih kulture in blagostanja, pravice in npravnosti. On omenja tudi Ur, rojstno mesto Abrahamovo. V Moz. I. knjigi pogl. 1 se imenuje kakor sodobnik Abrahama z imenom Amraphel.

Zakonik nam ne podaje sistema pravnih razmer, nego sliko življenskih odnošajev: v ospredju stojé razmere življenja, rodbina in dom, lastnina, poljedelstvo, živinoreja in trgovina.

Na prvi videz je razdeljena tvarina nepregledno; nekatere velike skupine se predstavljajo skupno, n. pr. določbe o zakonu, rodbinskem premoženju, o dediščini, sprejetju otrok (128—194); važno je dejstvo, da se včasih ožja zveza pretrga in pozneje zopet nadaljuje, n. pr. 112—107 določbe o trgovini, 120—113 tirjatve glede zrna.

Veličastna je kulturna slika, ki nam jo podaje zakonik; to niso suhi zakoni, nego žive slike iz cvetoče države, ki je v nastopnem tisočletju začela padati. Dozdeva se nam, da smo postavljeni v srednji vek, če si poblíže predočujemo določbe o plačilu rokodelcev, umetnosti stavbenikov in ladjetesavcev, določbe o trgovini, o denarju in o obrestih. Velikim posestnikom obdelujejo polje sužniki in dninarji; velika važnost se polaga na vodotoke. V naši deželi vlada blagostanje in varstvo, ostro se preganjajo in kaznujejo zločinci in tatje.

Jasno se razločujejo razni stanovi.

V obširnem uvodu propoveduje Hammurabi, da je veličastni bog veselstva, Bel, Marduku izročil vladarstvo nad vsem človeštvom, njemu Hammurabiju pa dal nalogo, da pridobi pravičnosti veljavo, da vniči hudobneže, da pospešuje blagostanje podložnikov, da množi bogastvo, da poveličuje ime mesta Babilona, razveseljuje srce Marduka svojega gospoda. Mož, ki je obogatil Ur, mnogo vode pridobil prebivavcem tega mesta, zopet zedinil razpršene prebivavce v Isinu, povečal templje boginje Ištar, razširil poljedelstvo v Dilbatu, ustvaril velike pašnike in napajališča v Lagašu in Girsu, ki je vdrl v tajne brloge banditov, ki je podvrgel prebivališča ob Evfratu, ki je v Ninivah proslavil ime boginje Ištar, ki je pastir svojih podložnikov, ki se ponižuje pred bogovi, kraljevski potomec večnosti, solnce Babilona, ki je razsvetlil Sumer in Akkad, kralj in vladar štirih delov sveta; ta mož sem jaz, Hammurabi. Ko je Marduk mene poslal, da razglasim

pravico, sem pravičnost položil v usta dežele in ustanovil blagostanje.

Prvi paragraf se glasi: Če kdo drugega obdolži pred sodnijo in ne more dokazati obdolženja, se naj umori.

Skupine raznih določeb se dele tako-le:

- I. Pravdni del (§§ 1—4).
- II. Tatvina v templju in na dvoru (§§ 5—8).
- III. Navadna tatvina (§§ 9—13).
- IV. Odvedenje ljudi (§§ 14—20).
- V. Vlom in rop, rop med požigom (§§ 21—25).
- VI. Fevdne kmetije (§§ 26—41).
- VII. Zakup polja (§§ 42—47).
- VIII. Zastavljanje žetve (§§ 48—51).
- IX. Škode po povodnji (§§ 52—56).
- X. Kvaritev paše (§§ 57—58).
- XI. Posekanje dreves (§§ 59—65).
- XII. §§ 66—107 so izradirani.
- XIII. Krčmarstvo (§§ 108—112).
- XIV. Zapor zavoljo dolgov (§§ 113—116).
- XV. Zastavljene osebe (§§ 117—119).
- XVI. Poneverjenje in zanemarjenje (§§ 120—126).
- XVII. Zakonsko pravo (§§ 127—132).
- XVIII. Žene tistih, ki so izginili (§§ 133—136).
- XIX. Ločitev zakona (§§ 137—143).
- XX. Žena dá možu sužnjico (§§ 144—147).
- XXI. Bolna žena (§§ 148—149).
- XXII. Darovi moža ženi (§ 150—).
- XXIII. Dolgovi pred ženitvijo (§§ 151—152).
- XXIV. Nenravnost (§§ 153—158).
- XXV. Razdrtje zaroke (§§ 159—161).
- XXVI. Dediščina po ženini smrti (§§ 162—164).
- XXVII. Dediščina po moževi smrti (§§ 165—169).
- XXVIII. Žena in sužnjica (§§ 170—171).
- XXIX. Jutrnina (§§ 172—174).
- XXX. Zakon med svobodno ženo in dvornim sužnikom (§§ 175—176).
- XXXI. Vdova z otroci (§ 177).
- XXXII. Dedno pravo hčerá (§§ 178—184).
- XXXIII. Posinovljenje (§§ 185—193).
- XXXIV. Talion (§§ 194—214).
- XXXV. Ranocelnik, živinozdravnik (§§ 215—227).
- XXXVI. Stavbenik (§§ 228—233).

XXXVII. Izdelovanje ladij (§§ 234—240).

XXXVIII. V najem se daje poljska in tovarna živina; zanemarjanje te živine (§§ 241—249).

XXXIX. Bodljivi voli (§§ 250—252).

XL. Najemljejo se poljski pazniki (§§ 253—260).

XLI. Pastirji (§§ 261—267).

XLII. Plačila (§§ 268—277).

XLIII. Sužniki (278—282).

Nekaj podrobnosti se naj razloži v sledečih točkah.

1. Zakon in dediščina.

Zaroka se sklene med možem ali moževim očetom in hčerinim očetom na ta način, da ženin izroči kupnino — tirhatu — nevestin oče pa doto — šeriktu. Zaroka se more preklicati, škodo pri tem pa trpita oba dela. (Prim. Moz. I, 20, 16.) Zakon postane pravoveljaven po pogodbi.

Mož se lahko loči od žene, žena potrebuje sodnijsko razsodbo; škodo pa trpi tista polovica, ki je kriva. Če je mož zavrgel ženo, ki mu je porodila otroke, dobi ona šeriktu nazaj, mož jo mora vzdržati, z otroci dobi še otroški delež in se more zopet omožiti. Če dá povod ločitve žena po svojem življenju, izgubi doto ali pa se poniža za služkinjo.

Žena se lahko loči, če je mož stalno odsoten, ali da jo zapusti na hudoben način, ali če noče izpolnjevati zakonskih dolžnosti. Žena dobi šeriktu nazaj.

Dolgovi pred zakonom niso obvezni za moža, pač pa za ženo.

Navadno je zakon monogamen; vendar pa more glavna ali prva žena (rabitu) dovoliti tudi deklo v zakonu; v zakonu brez otrok si je smel mož dovoliti tudi deklo za tovarišico. Tako je bilo tudi pri Židih v časih patrijarhov; Moz. I, 16, 3: Sarah in Hagar. Taka postranska žena je bila po dostojanstvu med zakonito ženo in sužnjico.

Zakonski pregreški so se strogo kaznovali; nezvesta žena in zakonolomec sta zapadla smrti; nezvesto ženo v vojski vjetelega moža so utopili; kdor je povzročil umor zakonske polovice, je bil nasajen na kol.

Žena dobi po moževi smrti šeriktu nazaj in je z otroci lastnica premoženja moževega. Če se žena zopet omoži, določi sodnik dedne razmere.

Sinovi podedujejo očetovo premoženje po enakih delih; hčere imajo omejeno pravico podedovanja kakor po Mozesovem zakonu. Sinovi postranske žene, če je legitimirana, so enako-pravni z otroci zakonite soproge.

V templjih so se vzdrževale tudi hotnice (zinnišat zikrum), ki se niso smele omožiti; posebna vrsta teh žensk so bile tudi Marđukove žene; vse te so imele užitek tretjega dela otroške dediščine.

2. Premoženske pravne razmere.

Ne samo svoboden človek, tudi državni sužnik si je mogel pridelati ali prislužiti premoženje, kakor pri Izraelcih (Moz. I, 15). Fevdno posestvo se je jasno razločevalo od lastnine; ni se smelo izpremeniti ali prodati, moglo se je pa prepustiti višjim osebam v porabo in izkoriščanje; prirastek takega premoženja se je mogel prodati.

Kupčija se je vedno izvrševala po pogodbi; kupčija brez pogodbe je bila neveljavna. Depozitar je bil odgovoren za škodo ali izgubo depozita. Plačalo se je v odtehtanem denarju, kovane-ga denarja niso poznali. Pijača v krčmah se je plačevala z žitom; posojila v denarju v poljedelski obrti so morala biti zavarovana po hipotekah; dolžnik v slabih letinah ni plačeval obresti; delavci so za časa žetve bili bolje plačani, nego v drugih letnih časih. Trgovec je prepuščal potujočemu podjetniku blago, za katero je bil odgovoren v slučaju nastale škode; stavbenik je bil odgovoren za slabo izvršene stavbe, posestnik bodljive živine za škodo ali nesrečo, ki so jo povzročile take živali; najemnik je bil odgovoren tudi za slučajno škodo.

Prodajavec sužnikov je bil odgovoren za telesne hibe sužnikov, če so se pokazale v enem mesecu; kupec je bil odgovoren lastniku za nepreviden nakup sužnika v tujini. Če je kako žival na polju raztrgala divja zverina, ni bil odgovoren pastir, nego lastnik.

3. Kazensko pravo.

Kdor prelomi zakon, ga zadene tisto zlo ali tista škoda, ki jo je sam povzročil. Povračilna misel je mednarodna; nahaja se v egiptovskem, indijskem, rimskem, starogermanskem in slovan-skem pravu; tu gre oko za oko, zob za zob, kost za kost, hči za hčer, sin za sina. Talion — kazen — se razteza pri Hammurabiju in Mozesu ne samo na osebo zločinca, nego na celo rodbino (Moz. II, 10, 8 itd.).

Talion ali kazen se more v mnogih slučajih nadomestiti s pokoro ali z odškodnino a) pri telesnem poškodovanju, b) pri oškodovanju ali potopu barke, c) pri oškodovanju po vbodljivi živini, d) pri tatvini nižje vrste.

Maščevanje je skoraj popolnoma izginilo, kar je naravno v pravni državi, ki jamči nedotekljivost osebe. Krvna osveta še životari v mozaičnem kazenskem pravu. Kazen se dotika življenja, telesa, svobode, česti in premoženja. Ječa se ne omenja, smrtna kazen se navaja 34 krat; v 21 slučajih zakopljejo zločinca; v 25 ga vržejo v ogenj, nekaterekrat tudi v vodo. Telesne kazni so grozne: odreže se jezik, iztakne se oko, odrežejo se ušesa, odsekajo se roke.

Svoboda se izgubi na ta način, da se dotična oseba izžene iz očetove hiše, iz občine; edini način častne kazni je to, da se dotičniku na čelo vžge ali vreže znak.

Kako se odmeri kazen, to se odloča po naslednjih dejanja. Umor se ne omenja; telesno poškodovanje noseče žene se posebno ostro kaznuje; tatvino doleti dostikrat smrtna kazen; zasačen morivec gre v smrt, istotako oseba, ki ukrade otroka, in tudi obrekovavec.

Sinu, ki je tepel očeta, se odsekata roki; če oče onečasti sinovo zaročenko, ga vržejo v vodo, če sin onečasti mater, spode ga od hiše. Če krčmarica ne naznani zarote, ki se je sklenila v njeni hiši, gosposki, jo umoré.

Sodniki so bili duhovniki, njim so pomagali najstarejši možje občine; obravnavalo se je pri durih templja. Sredstva pri sodnijah so bile prisega tožitelja, obtoženca in svedoka; prisega je bila jako kratka: »Vedoma tega nisem storil.« Kdor je zamudil obrok obravnave, je izgubil pravico dokazovanja; kralj je imel pravico pomiloščenja.

Mnogo bi se še lahko omenilo o vsebini in o slučajih, ki so enaki z določbami Mozesovega zakonika ter zakonika XII. tabel.

Z obširnim epilogom završuje Hammurabi svoj zakonik; naj sledi tukaj nekaj njegovih izjav:

Hammurabi, kralj zaščitnik sem jaz. Ljudi, ki mi jih je podaril bog Bel, nisem zanemaryl, sedež miru sem jim oskrbel, luč sem razlil čez nje. Iztrebil sem sovražnike zgoraj in spodaj, bojem sem storil konec; nemirneža nisem trpel med ljudmi. Na svoje prsi sem položil prebivavce dežel Sumer in Akkad; da bi končal prepire, sem dal dragocene besede napisati na kamen. Na povelje Šamaša, velikega sodnika nebes in zemlje, se naj pojavi pravica. Za pozne čase in za vselej naj

velja načelo: Kralj, ki bo vladal kedaj, naj gleda na besede pravičnosti, ki sem jih zapisal, in naj jih ne izpremeni, naj ne poškoduje mojega spomenika; svoje podložnike naj vlada po njih in naj iztrebi krivičnike. Če se bode kralj ravnal po mojih določbah, naj mu bog Šamaš podaljša vladanje. Če bi pa kak kralj preziral moje besede, takemu vladarju naj bog odvzame sijaj kraljestva, naj mu zlomi žezlo in naj mu prekolne usodo. Bog Bel, ki odločuje usodo, naj mu pošlje v deželo lakoto, temoto brez prenehanja, naj mu v deželi vniči ime in spomin. Beltis, velika mati, naj mu opustoši deželo, vniči podložnike; Ea, mislec bogov, naj mu otemni razum in modrost, naj ne dá rasti žitu; Šamaš, veliki sodnik nebes in zemlje, naj mu razruši kraljestvo. Sin, bog nebes, bog oče naj določi, da bo tak vladar vladal dneve, mesece in leta, vzdihujoč in solzeč se; Adad, bog rodovitosti, naj mu odvzame dež; Ištar, vladarica v bojih in bitkah, naj prekolne njegovo kraljestvo, naj mu pošlje nemir in mu namaka zemljo s krvjo; Nintu, vzvišena mati dežel, naj mu odvzame sina, naj potomce odvzame podložnikom itd. itd.

Ta zakonik je mojstersko delo: v stare določbe so uvrščeni novi zakoni, ki so bili primerni kulturnemu stanju asirske države, in vse se je združilo v enoto.

Če se vpraša, kdo je sestavil zakonik, ne moremo dati določnega odgovora, ali ga je sestavila kaka komisija, ali kak velik jurist; to se modro zamolči zaradi tega, da bi kralj Hammurabi dosegel tem večjo slavo; za veljavo in ugled zakonika je tudi bolje, da se gleda na zgoraj, na boga Šamaša s pisalnikom v roki.

Če se primerja zakonodajstvo Mozesovo s Hammurabijevim zakonikom, se takoj razvidi, da sta si v sorodstvu; da bi pa Mozes bil zajemal iz Hammurabija, to se pa ne more trditi, zakaj Mozesove določbe so namenjene za preproste razmere malega poljedelskega naroda, kar o Hammurabiju ne velja.

Vir za oba zakonika je staro semitsko pravo, ki je spremljalo Abrahama iz Urkasdina, rojstne dežele Hammurabijeve, pa ne v tej obliki, kakor ga je razglasil Hammurabi, nego v stari prvotni obliki.

Ta zakon, dragocena dediščina starih časov, je prišel v Egipt, kjer ga je spoznal Mozes. Ta dediščina in te pravljice iz stare dobe so tolažile narod, ko je stokal pod krutim jarmom Faraonov.

Vsak narod preživi najpoprej redovinsko-pravno stališče, in ko potem pride do državne organizacije, si ohrani nekoliko važnih ostankov starejše dobe.

Nazadnje podajam paragraf 35 v izvorniku na eni strani in prevodu na drugi.

Šum-ma a-vi-lum*)	Če mož
lid-gun-zun	govejo živino
u šé-nê	ali drobno živad,
ša ša-ru-um	katero je kralj
a-na rid sâbê	naddesetniku
id-di-nu	dal,
i-na ga-ti rid šale	iz naddesetnikove roke
iš-ta-om	kupi,
i-na kas pi-šu	svoj denar
i-te-el-li	izgubi.

Drobno gradivo.

Österreichs Universitäten.

1863/4—1902/3.

Statistisch-graphische Studie. Nach amtlichen Quellen bearbeitet von Ernst Pliw a. Mit 16 Tafeln. Wien 1908.

(Konec.)

Pravnikov je vobče vedno največji odstotek, ki se drži precej na isti višini (med 40 in 50). Pri Slovencih so variacije večje, vendar je tudi pri nas bil pravnikov vedno največji odstotek. Zato mi je n. pr. nerazumljivo, da ima društvo »Pravnik« manj članov (lani glasom časniških poročil 205), ko »Društvo slovenskih profesorjev« (lani 222, letos pa že 240). In še se očita slovenskim profesorjem indolenca, čeravno isti sodelujejo tudi pri »Slovenski Matici«, pri »Slovenski Šolski Matici« in drugih društvih!

Odstotek medicincev je v zadnjem desetletju znatno padel v celoti, še bolj pa pri Slovencih. To je sad dunajskih židovskih zdravnikov, ki so se bali konkurence. Pri nas se močno čuti pomanjkanje slovenskih zdravnikov. Pri Srbohrvatih je zelo visok odstotek medicincev le zato, ker zagrebško vseučilišče nima medicinske fakultete in ker študira mnogo medicincev iz kraljevine Srbije v Gradcu in na Dunaju.

Čez mero narastel je odstotek slovenskih filozofov, vendar je »Omladina« ustavila ta proces v zadnjem času.

*) Asirci niso imeli znakov za posamezne črke, nego samo za zloge.

V celoti je število slovenskih vseučilišnikov premajhno. Število srbohrvatskih je tako veliko le zaradi onih iz Srbije, Bosne, Hercegovine, Hrvatske in Slavonije, faktično jih je tudi premalo, če vpoštevamo samo one iz avstrijskih kronovin.

Na 100.000 prebivavcev je prišlo vseučilišnikov

	1880		1890		1900	
		nad + pod - povprečno		nad + pod - povprečno		nad + pod - povprečno
povprečno	43:18	—	63:28	—	65:88	—
pri Nemcih	56:65	+ 13:47	81:07	+ 17:79	87:17	+ 21:29
pri Čehih	29:59	- 13:59	59:08	- 4:20	59:29	- 6:59
pri Poljaki	49:06	+ 5:88	62:54	- 0:74	69:99	+ 4:11
pri Rusinih	17:04	- 26:14	18:39	- 44:89	19:49	- 46:39
pri Slovencih	16:93	- 26:25	13:26	- 50:02	32:45	- 33:43
pri Srbohrvat.	46:84	+ 3:66	71:17	+ 7:89	85:89	+ 20:01
pri Lahih	48:01	+ 4:83	66:79	+ 3:51	71:79	+ 5:91
pri Židih	144:42	+ 101:24	266:42	+ 203:14	234:47	+ 168:59

Vseučilišnikov nad normalo imajo torej Nemci, Poljaki in Lahi, zlasti pa Židi, ki pripadajo večinoma Nemcem. Pri Hrvatih je plus le na videz. Največji primankljaj izkazujejo Rusini in Slovenci, prava naroda-pastorka v Avstriji. L. 1890. smo imeli Slovenci le nekaj nad petino normalnega števila vseučilišnikov. Še l. 1900. je znašal naš celoten primanjkljaj 400 vseučilišnikov, če računimo takratno število avstrijskih Slovencev na 1,200.000. Kolik bi še le bil primankljaj, če bi vpoštevati tudi tehnike!

V zadnjih letih je število slovenskih visokošolcev znatno narastlo. Če bodo le dobili vsi kruha v domovini ali vsaj v bližini!

Še besedo o nemštvu avstrijskih nemških univerz. Odstotek nemških dijakov na istih je bil:

Leta	Dunaj	Gradec	Inomost	Praga	Černovice
1863-4	64·8	59·0	78·9	39·4	—
1873-4	62·7	55·6	68·2	33·6	—
1883-4	65·8	61·3	73·8	70·6	39·6
1893-4	72·2	61·6	73·8	87·5	47·7
1902-3	74·4	65·7	75·5	88·0	54·5

Zdelo se mi je potrebno poročati o teh dveh statistično-grafičnih študijah in ž njih posneti nekaj važnih števil za tiste, ki Pliwovih del ne dobijo v roke. Kdor pa se dalje zanima za statistiko našega inteligenčnega (srednješolskega in vseučiliškega) naraščaja, ve zdaj, kje najde podatke o vseh avstrijskih kronovinah.

F. V.

Pregledi in referati.

Kultura.

Urejuje dr. Ivan Prijatelj.

Slovensko slovstvo.

Z naslovom svoje nove knjige¹⁾ in ž nje uvodno, nekako že skoro programatično epizodo o petošolcu Perjvcu je Cankar zavedel svoje bravce in recenzorje — posebno one, ki so se še živo spominjali vsega, kar se je kedaj Cankarju očitalo — k temu, da so vzeli za oceno preširoko merilo. A ne samo preširoko, ampak tudi previsoko in vsej tvarini, ki jo Cankar razlaga, tudi po bistvu in namenu tuje. Uvodna epizoda o petošolcu Perjvcu, ki mu moč ni bila enaka volji in ki se je zaradi tega utopil, pa zapustil za slovo listič z besedami: „Lernen heisst nicht wissen; wollen heisst nicht können. — Kdor ni več prvi, je zadnji. Jaz sem bil prvi do konca; nikjer ni drugače zapisano. Zbogom!“ — vse to je zavedlo recenzente na polje profesoralne pedagogije in filozofskih razmotranj o relaciji volje, moči in dejanja. In prav nič čudnega ni (za one, ki so hoteli pokazati Cankarjevo knjigo kot s filozofskega stališča zgrešeno, je naravnost potreba), da je baš v tem času zagledala svet filozofska razprava drja. Ozvalda: „Volja in dejanje“. Z vsem tem pa so ljudje merili preko cilja, in Cankar, ki si je sam dobro v svesti dejstva, da filozofija in nje spekulacija ni njegovo polje, se jim lahko porogljivo smeje, češ, prepirajo se za lanski sneg, jaz pa pišem o letošnji megli.

¹⁾ Volja in moč. V Ljubljani 1911. Založil L. Schwentner. 8°. 127 str. — Cena 2 K, vez. 3 K.

Tri novele (če jim smemo dati to ime) je združil Cankar v tej knjigi in vse tri nosijo za naslov ženska imena, značilna po svoji barvi: Melitta, Mira, Dana. Za uvod jim je — saj tvorijo vse celoto, ki gre preko dejstva, da so združene v enem naslovu — dal na širšem temelju pisano epizodo o petošolcu Perjvcu, ki mu je priklical v spomin zgodbo Jakoba Jarebičarja, opisano v „Melitti“. Perjavec, Jarebičar in Jošt (v „Dani“) tvorijo trilogijo, ki je ena sama pretresljiva tragedija umetniškega stremjenja in stvarjanja. Jarebičar je spoznal, da je na svetu še nekaj večjega in lepšega ko delo kamnoseka in to spoznanje ga je gnalo k viru umetnosti na Dunaj. Tam pa se je pokazalo, da mu za umetniško ustvarjanje nedostaje one prave mladosti, ki z elementarno, vulkansko silo bruhne na dan v umetniškem stvarjanju, tej najvišji in najpopolnejši emanaciji človeškega duha. Spoznal je, da mu tega ne nadomesti niti hladni formalizem niti prekipevaljoča strast, ljubezen, ki se je pri njem v svoji nemoči izprevrgla v zavist. Kakor Perjevca, tako je tudi njega uničila njegova prevelika volja, ker v njegovi zgodaj ostareli in izsušeni duši ni našla dovolj polja in prostora, da bi se razdivjala in zadovoljila. Kako je umrl (po svoji volji!) Jarebičar, to nam Cankar delikatno zamolči. Jošt se je obesil. Jarebičar je padel pod težo svoje lastne volje, Jošta pa je ubilo to, da ni

imel prav in prav nič volje. Jošt je naravnost pretresljiva slika omahljivosti in malodušnosti, človek, ki si vsako željo greni z malenkostnimi refleksijami, ki si vsak korak dekorira s patetičnimi floskulami, omahljivec, ki bi mu bilo treba samo roko iztegniti po sreči, ki pa pred njo pobegne, ker nima toliko poguma, da bi utrgal cvet. In kadar je v puščavi, takrat sanja in toži po cvetju, iz vrtov pa pobegne v puščavo. Iz takih malenkostnih omahljivcev pa ni nič in ne bo nikdar nič, ne v umetnosti in ne v življenju. Kadar stoji pred tabo čaša vina, ne vzdihaj po nedosežni Veuve Cliquot kakor Jarebičar, a tudi ne bodi tak hinavec, da bi z Joštom mislil na znano popevko, v kateri:

Izpod skale,
spoke male,
virček hladni vije se ...

Jarebičarja je ubila zmeta, Jošta pa njegova lastna slabost. Jarebičar je hotel biti več ko preprost kamnosek, a je pozabil, da so potrebni maltarji in kamnoseki, kadar stavijo arhitekti, in da je obeh delo pošteno, lepo in spoštovanja vredno. Vsakdo ne more biti arhitekt, a en sam arhitekt dá posla tisočem kamnosekov in maltarjev, en sam kralj daje dela stotisočem podavačev, kadar stavi. In vendar stavijo v resnici vsi, kamnoseki in podavači, kralji in arhitekti. Vsakdo ne more biti ženij, a en sam ženij daje dela dovolj tisočem vsakdanjih normalnikov, ki šele naredo njegove ideje plodne. In dovolj jasno govori Melitta vsem onim, ki že hočejo najti v vsaki Cankarjevi stvari moralo in svojo fabulo: „Ne jokaj, potolaži se! Dolgčas ti nikakor ne bo na svetu, kajti velika je tvoja družba, razprostira se od izhoda do zahoda kakor židovski rod; v vsaki ulici boš srečal brata, v vsaki krčmi podravil tovariša. Kmalu se boste spoznali in se boste radi imeli in nič vam ne bo hudega. Boljše se vam bo godilo kakor tistim samotnim in močnim, ki se-kajo nova pota v goščavo in ki jih

je tako malo, da bi jih lahko vsako stoletje po enkrat na zemljevidu zaznamovali ...“ (Str. 46.)

Tretja novela „Dana“ podaja najprej, kakor „Melitta“, filozofsko pobarvan uvod in nato zgodbo, ki jo pripoveduje Štefan Bratina sam. Ta zgodba je precej fatalistično motivirana. Bratina je kakor žid tarnal, položil roke v naročje in čakal, med tem pa mu je Dana umrla. Tako je bil Bratini prihranjen mučen konec, ni prišel z žensko skupaj, da bi ob nji (kakor Jarebičar in Jošt) pokazal, kako prazna je njegova duša. Šel je „v noč in pozabljenje“, nad njim pa je vihrala čez nebo vojska apokaliptičnih jezdecev, nepovedujoča silne, močne ljudi ...

Tako izzveni knjiga, posebno v zadnjem delu, z jasno izraženim optimizmom. Zanimivo je, da ta problem, ki si ga je Cankar stavil v tej knjigi, in način, kako ga je v zadnjem delu rešil, pri njem ni nov. Skica „Ob smrtni postelji“, ki jo je že leta 1898. priobčil v „Dóm in Svetu“ Ivan Gradar (str. 741 do 752), „Volja in moč“ pa krajše stvari, ki jih je priobčeval lani v „Lj. Zvonu“, tvorijo celoto, ki obravnava eden izmed najglobljih in najresnejših problemov, kar jih Cankar pozna. Da kaže pri tem samo „negativne“, „senčne“ strani, v tem je resno pozitivno delo. Samo naši pedagogji preradi pozabijo Salzmann in njegovega raka, ki je enako „negativen“, in naganjajo Cankarja s „pozitivnimi idejami“. Ali pa sta mogoče operater in ortoped manj vredno ko maserka? Pri nas bi človek skoraj mislil — saj se nahajajo pri nas ljudje, ki očitajo Kraigherju, da se ne mara kaljščati v mlačni in plitvi mlaki „Gartenlaube“, ampak da krepko reže strugo baš tam, kjer je najbolj deroča, in da se ni zagledal v Charlotto Birch - Pfeiffer. Cankarju pa so zamerili, da ne kopira Krištofa Šmida! In vendar je tudi ta pobožni in skromni kanonik (ali kaj je že bil) enkrat celó — o

groza! — napisal zgodbo „o h u -
d o b n e m Mihcu“!

*
* *

Naše periodično časopisje se je pomnožilo za lep list, ki ima vse možnosti, da postane važen činitelj v našem političnem in kulturnem življenju, zato ga omenjamo na tem mestu¹⁾. Ta ilustrirani tednik ima v zaglavni vinjeti ilustracijo znanih Župančičevih verzov:

Ko drugi se pehajo za vsemirje,
boš narod moj, boš v svoji duši čvrst?
Kaj bode z vami, v mejniki štirje,
Celovec, Maribor, Gorica, Trst?

Iz prve številke posnemam, da uredništvu ti verzi niso samo besede, ampak resen program. Za listek prinaša tednik Podravskega prevod Sienkiewiczzeve novele „Na marne“, domače nota zveni iz ostalih prispevkov, ki so res izbrani. Uredništvo si je stavilo nalogo, v tem listu „seznanjati čitatelja s slovensko domovino in nje beivalci, ter tako buditi zanimanje do obojega“. Pri tem misli obračati posebno pozornost na našo mejo in sploh vse, kar še danes je med Slovenci, a je neznano in se bo kmalu izgubilo. Velika in važna naloga, vredna moralne in gmote podpore. Če se bo list držal dela, ki ga je pokazal in razložil v I. številki, bo na vsak način uspeval in mnogo koristil. — V drugi številki je z naslovno sliko (posneto po „Le monde illustré“) — žal! — že zagazil v konkurenco z glupima dunajskima tednikoma !!! Naj opusti fantazije in naj poroča o r e a l n e m, s l o v e n s k e m svetu ter tako vrši veliko in važno nalogo modernega posredovavca med raznimi deli Slovenije. Saj smo si danes še tako malo znani, da je sramota. Naša vzhodna stran je takorekoč neznan, sever poznamo nekoliko bolje, ker m o r a m o !

In kako velika je potreba, da se izgledajo razni bregovi in zasujejo razni prepadi, ki nas ločijo, kratka, da se naš narod d u š e v n o i z n i -
v e l i r a. Naša žurnalistika, ki bi bila v prvi vrsti v to poklicana, je v vseh svojih desetletjih toliko dosegla, da človek z radostnim pričakovanjem pozdravi vsak poizkus, ki obeta, da dobimo z njim kaj boljšega. Seveda ni dovolj, da se popir napolni s črkami in podobami, list mora res nekaj dajati, če je tudi namenjen slovenskemu občinstvu. Daje pa lahko, če sam kaj ima. V tem listu pa se nahajajo stvari, ki bi jih človek prav rad pogrešal. Da dela „v podobi in besedi“ reklamo Žunkoviču, tega mu ne zamerimo, saj delajo to tudi listi, ki se čutijo daleč nad njim. Iz „Aleša iz Razora“ je Fedor Gradišnik, ki mu je ostal ta problem popolnoma tuj, napravil tako karikaturo, da se človek za glavo prijema. Še večjo nevkusnost pa dela urednik s tem, da priobčuje v vsaki številki po en grizljaj različnih povesti. To je lov na abonente, slepo in brez zmisla posnet po znanih dunajskih „šornalih“. In eno teh povesti prevaja S. S., ki ima menda med vsemi našimi prevajavci najprimitivnejše znanje jezika, iz katerega prevaja. Tudi med slikami se nahajajo včasih čudne kuriozitetete; zdi se, da veruje urednik v tisto „kaliforniško“ koruzo — toda kaj bi šele rekel, če bi videl (v „Daheim-u“ pred tedni) f o t o g r a -
f i j e zelja in buč, kakor rastejo — v „Kaliforniji“.

List si je postavil lepo nalogo, ima možnost, da se razvija in bo imel za naše kulturno življenje kedaj še velik pomen, a moral bo gledati, da se bo izpopolnil. Če že išče tujih vzorov, naj išče boljših, če že prevaja iz nemščine, naj kratkomalo ne p r e s t a v l j a. Dela je mnogo, brazde so odprte, seje pa se naj seme in ne pesek.

J. A. Glonar.

¹⁾ Slovenski Ilustrovani (zakaj ne pravilno „Ilustrirani“?) Tednik. Lastnikin urednik Anton Pesek. Tiska „Učiteljska Tiskarna“ v Ljubljani. Cena na leto 7 K, $\frac{1}{2}$ leta 3.50, $\frac{1}{4}$ leta 1.80.

Jurčič: **Zapiski iz berila.**

(Konec.)

En učenjak je študiral. Strežaj mu pride pravit: da hiša gori nad njim. On odgovori: pojdi ženi povedat, jaz se z gospodarstvom ne pečam.

Börne.

Besedo „liberal“ imamo od Španjolcev. Leta 1812 v Cortes najprvo izrečena.

B.

Narod živi le, ako ga oživlja kak vladajoči čut, in le na videz je mrtev, dokler mu srce bije.

B.

(Tlačenje in despotija po eni strani dobra). Kdor vsak dan lahko glavo izgubi, izgubi k večjemu glavo, srca ne; komur je glava varna, izgubi srce. — Nič ni despotizmu bliže kot svoboda“.

B.

Strasti posameznih ljudi so razum vsega človeštva. Kakor natura rabi viharje in solčni svit, da zemljo plodno napravi, tako služi zgodovini, če hoče velik namen doseči, kriva pot (wahn) in pregreha (laster) nič menj kot pamet in čednost, krepost.

Börne.

Natura nas sama pri rojstvu neenako obdari z duhovnimi darovi, tedaj enaki ne moremo biti vsi; pa enake pravice moramo imeti. Zato ne kast, aristokracije itd.

B.

Srce pravega moža ni nikoli brez kosti, ne razstopi se kot sirovo maslo.

B.

Žena ki se ti še čez 3 dni grda zdi gotovo ni ljubeznjiva (nima duha).

B.

Ko bi se bil Adam prej obesil na drevo spoznanja dobr. in hudega, predno je z Evo življenja veselil se, bi ne bilo nič hudega na svetu.

Jaz raje vidim, da ženske tabak kade, kot politikovajo.

Börne.

Der Liebe Wort und Offenbarung ist das Weib.

To je tako, kakor bi dejal nedelja je vzrok ponedelka.

Tabak dar boži, na jugu in zahodu Kristjanu ino Turku si pogodu.

Byron.

Njegova duša? Ste li našli pokoj? Ne sodimo; Wer andere zur Hölle Verdammt, verdiente selbst dort eine [Stelle].

Byron.

Šaljivi so le veseli, svobodni in siti ljudje. —

Börne.

Kar je grešil naj mu Bog odpusti zarad dobrega ki je storil.

Od pisatelja se ne more tirjati, da bi bil brez ljubezni in sovraštva in nad oblaki egoizma vzvišen viharje pod seboj ogledaval. Kako bi mogel on sam prost biti vezi samoljublja in ne bi včasih tudi v postavi lastnega dobička pravila večne svetne vlade videti mislil? To pa se sme vsegdar od njega zahtevati, da si mogočnosti (Möglichkeit) onega vpljiva v svesti, in da ne ostaja kljubovalno in drzno in nespametno pri svoji misli kot edini pravi.

Suženj svoje lastne misli tudi sramotne spone nosi; ne hlapec temuč prijatelj bodi dobri reči.

Nekdaj je izreja kakor grda gosenica najlepši cvet mladosti odjedla.

Börne.

Tragedija idealizuje, komedija tira portre (komedija krajna . . .).

Karikatura naj se razprostre quantitativno. Shakespeare-ov Falstaff se baha da je 11 razbojnikov potolkel, pa ne da je kot Kljukec po zraku letal in gosi lovil.

Ljubezen vidi vse svitlo, sovražstvo vse črno; smešno pak izvira iz nasprotja iz boja svetlega in temnega. Kdor hoče ta boj jasno videti mora biti nepristransk sodnik.

Vsako literarno lepoznanško delo ni dobro, če se iz njega previdi politična misel pesnikova. Shakspear i Skot.

Börne.

Prava ljubezen nikdar ne pre-mišlja o ljubezni. Börne. Moj des. brat? Prava ljubezen pozabi svet in ne sliši kaj pravi.

Umetnost posnema naturo. Pa le stvarjenje posnema, ne stvari, stvári kakor natura, ne kar natura. Slikar zunanjo, dramatikar notranjo naturo, t. j. človeško, t. j. zgodovino. Neverjetne reči neso za dram.

Kakor hitro se kako delo hvali, in ni vredno hvale, mora kritika pokazati svojo ostrost. Sicer prezirati.

Kedar prijatelj slabe knjige piše — molči, — hvali je ne!

Kdor kaj hvali, pa sam tako ne dela, graja, pa sam stori, je podo-ben tistemu vinopivcu, ki je na flaše svojega najboljšega vina za-pisal „strup“. Drugi so se bali piti. Sam pa je pil in smijal se. —
Börne.

Voltaire je djal: v skledo pljuje, da bi jed družini ostudil.

Kritična nepristranost je lahko taka, ko Salomova, da vsak del pol dobi, presek. To ne gre.

Človeštvo potrebuje, da obstane, nekoliko zmesi neumnosti. — Bog nas varuj pred filozofi na tronu.

Namen (bestimmung) državljanske družbe (bürgerl. G.) je — individualnostim največjo mogoče svobodo v razvijanji dati, tako pa, da se med seboj ne za-držujejo in motijo —

Börne.

Goethe pravi: junak v romanu mora pasiven biti (sich leidend verhalten), mora vse za ljubo vzeti (in dopasti si dati!), ne sme godrnjati (mucksen).

Nemški romani po Börneju: Der Tod so weinerlich, u. das Leben ohne Lachen; Heimweh nach dem Himmel, weil fremd auf der Erde. Kake priprave, kak direndaj predno zvemo, da nek „schlapper“ Wilhelm ni bil prav pri umu (bei Troste), in celo ljubezni — bolezni!

Vsak človek lahko z Ludovikom XIV. reče L'état c'est moi.

Voltaire je boje dajal 100 let slave za dober želodec.

Börne.

Pomagaj mi, da bova oba mislila.

Če nemamo preteklosti imamo prihodnost, svobodo!

Stradajmo in bodimo prosti!
Börne.

Skušnja je podobna neizprosljivi lepotici. Leta pretekó, dokler jo doboš, in ko se ti je naposled udala, sta oba stara in se ne moreta rabiti, nista eden za družega.

Vsak človek ljubi svobodo, a pravični jo tirja za vse, krivični sam zase.

Ko bi natura imela toliko postav kot države, bog sam bi je ne mogel vladati. Bog mora biti vendar izvrsten jurist.

Jesih in olje nista nikdar zmešana, dobri in zli ljudje so.

Moje.

Marsikdo nosi hudiča na jeziku, pa v srcu ne.

Kdor veliko govori, več govori, ko ve, kdor več govori ko ve, dušne d o l g o v e dela.

Ljubosumnost. Mož tekmeča ne sovraži, žena svojo spodrivavko pač. Možu se razdira duh, vtopi, ženi se pomnoži, poostri, mož lev, žena kača, mož ženo sovraži, žena ga bolj ljubi, ljubosumnost moža smešnega in neumnega stori v očeh ženinih, žena je duhoviteja, ljubezniveja v očeh moževih.

Žena nima nič v srcu dokler ljubezni nima do moškega, mož mora iz srca svet izpehniti, da ljubezni prostor stori. On vso svojo lastnijo v eno roko dá, in če se njegova ljubezen izdá, izgubi (svet) (= pesimist) vse.

Iz boleznj se spozna zdravje. Iz hudih časov se učimo kako morajo biti dobri. Kdor ni bil nikdar nesrečen ne ve da je srečen.

Težko rane celiti in ne bolečine napraviti (wehe thun) (kritika).

Klopstock udaril na veliki zvon, in dal je zvon don od sebe. Ahé, kaj je naš jezik tak, kaj se tako more? bombast; pesništvo ne. Nihče ne bo bral in navdušil se, mrzel ostane. Tako naš Koseski.

Učenec diplomatije se ima 3 reči učiti 1. francosko govoriti, 2.

nič govoriti, 3. neresnico govoriti. Börne. Ergo jaz ne diplomat.

Ktera besedica je najstareji v Ljubljani. Beseda ona po Janezu evangelistu od začetka.

Smešnjice: 1. Nova iznajdba. Kako po najkrajši poti klobase delati. Prešiča s kašo in krvjo nasiti. 2. Da bi dušo iztuhtali trebalo bi jej podganjo past nastaviti mrliču pred zobe. 3. Beračeve uši, malo jih ni, ampak debele so 4. Puščati = na posodo vzeti od koga. Gledati koga za 5 fl = tirjati dolg.

Kedar se bo rešilo vprašanje narodnega edinjenja, narodnosti, — z železom in krvjo, potem bomo reševali vprašanja univerzalne edinstva — svobode v višem pomenu — s svincem in papirjem — s tiskom.

Mladenka mati z lepim detetom v naročji ni še madona, tudi ne, če tesar zraven nje stoji. — Umetnost historične malarije in poezije — z navideznim nasprotjem svojega imena — ne predstavlja oseb in dogodkov kakor so bili ali je verjetno da so bili, temuč po vrednosti in veljavi, katero imajo v zgodovini. Poetična resničnost, to je idealna misel o njih. — Homerjevi junaki najbrž niso bili taki kakor jih mi poznamo.

Pojmu svobode je francoska revolucija velike žrtve prinesla, da bi bil vresničen, pa zastoj. — Ne dajmo se slepiti praznim besedam (schlagwörtern) današnjega časa. Prava svoboda je počasna rastlina, ktera za svojo rast potrebuje milega gorkega obnebja, mnogo oskrbljevanja, dolgo vrsto lepih spomladj, rastlina, ki se ne da cepiti, temuč vzraste iz stoletja ležečega kalu. Moramo torej oskrbljevati prilivati jej, če je prav mi ne bomo vživali, bodo jo naši prihodnji. Ne bodimo kakor krivičniki, ki jo sebi ne pa drugim žele.

Komur je osoda raztrgala tenke niti, ki vežejo človeka s človeštvom, kdor je vero v čuda in srečo obe-tajočo svet izgubil ta ljubi samoto — in najde tukaj, kakor svesten ud narave, tisti mir kterege ima ona sama. Človeštvo rije naprej, tu je večno rojstvo (werden) večno raz-vijanje in hrepenenje po določenem namenu, in v središči doseženega postavi si zopet človek nov cilj. Veden nemir, to je pogoj življenja. Tudi v naravi je vedna sprememba, toda zgodi se po enomernosti vedno in vedno enako, tukaj je zakon, tukaj mir. — Čudno je pa da tisti, ki se je sprl s svetom, toliko z ve-čim vžitkom živi v navideznem v — umetnosti.

— — —
Mi kristjanje smo predaljno-gledi, ne poznamo življenja. Lakote umremo pri svojih bogastvih, z grehi obloženi in v svesti si svojih grehov. Zgubljen je pa, kdor obupa nad seboj, kriv je kdor se sam kri-vega čuti. Večen sodnik ne posluša druge tožbe, kot našo lastno zoper nas. Dva boga imamo, enega gori, enega tu na svetu. Mislimo da moremo le enemu služiti. Kakor da ne bi bil kos neba na tem svetu tudi, kakor da ne bi bil čas del večnosti in bog povsod. Tako smo večno nesrečni. Nimamo poguma živeti, ne p. umreti. To se da smo srečnejši kakor mislimo, a naša duša ni zdrava ne bolna. Vsako zdravo nagnjenje imamo za strast in vsako strast za greh, za greh se tresemo, da nas bo hudič vzel.

Börne.

— — —
Pogrošno zrkalo naš obraz ravno tako pokaže kot velikansko v salonu knežjem — življenje malo in veliko.

— — —
Graja brez dovtipa je žrjavica brez svitlobe. Dopadajenje je, kjer so čuti edini in se v soglasji strí-njajo. Dovtip pa trga. Dovtip grajo omeči, polajša. Brez njega je kri-tika hudobna. Brez dovtipa se ne more upljiva imeti do ljudi, ne more

geniti je. Kdor nima dovtipa, nima srca, da bi spoznal trpljenje svojih bratov in boril se zanje. D. je de-mokratsčen princip v kraljestvu duhá. Z njim mali velicega zmaga. — Razum je kruh, ki nasiti, dovtip je lepa dišava v jedi, ki jo slastno stori, apetit budi.

Börne.

— — —
V Loci sta se dva tepla, eden s kolom eden z žakljem. Kol je odskakal, žakelj se je pa okoli beder ovijal. — Porabim.

— — —
Ideja in resničnost sti nasprot-nici. Kedar se ideja vresniči, ni več ideja je resničnost in ni več tako lepa. Heroizem in genialnost sta le malokdaj zedinjena (Hamlet). Filozof sedi na svojem solnčnem holmu in zaničljivo gleda pod seboj malostno gibanje in prizadevanje ljudi in joka solzo tem oslepljencem. Dete tega sveta pa gleda smijaje se gori k onim posameznim vešam ki ne svetijo ne grejejo, hitro ginejo — smeje se in se veseli svetá. To pa bi se moralo zediniti.

— — —
Misel se nikdar jasno ne pozna, predno ni vtelesena pred našimi očmi.

— — —
V viteških igrah srednjega veka je bila podoba (spiegelbild) lepe, vredne resnobe. Namesto gracij je prišla religija ljubezen hrabrost in te so po materinsko gojile življenje tistih, ki so ga imeli. Narod ni živel. Pa je imel tisti čas svoje lepote. V veselih ognjih španjske inkvizicije je svetil se grozni odsév grozne resnobe. Pobožno ljudstvo — še preveč pobožno. — D u h o v s k a moč je trla ljudstvo z neumnostjo, ga je hotela v pobožnosti omehku-ziti da je vladala. — Ali. Vsako tiranijo ki jo ljudstvo trpi, naklada si samo in odgovarja naj sebe. Na vrhu lestve grehov sedi tiranija. Od spodaj prvi klin je slabost, drugi strašljivost. Čez ta dva mora tiranija najprvo stopiti, če hoče do sedeža svojega priti.

Veliko koristi, če se od nas govori po časopisih, čeprav slabó govori in opravlja. O'Connel, sloveči zagovornik irlandskih pravic, se je v parlamentu angleškem vedno pritoževal, da spačene in pokvarjene prinašajo njegove govore, da iztrgujejo posamezne reči iz celote s hudóbnim namenom laže enostransko kritikovati. Sklenejo vsi časopisi ni besede črhiniti več o O'Connelu. In spoznal je mož, da je bolje enostranska kritika kakor molk. Prosil je žurnaliste sam, in prejšnje stanje se je povrnilo.

Lipold. Učenjaki ugenili, da ko bi ves svet bil z vodo zalit, tekla bi v mogočni reki vzlasti ob aequatorju od vzhoda proti zapadu.

Schoppenhauer. Die Beleidigung ist in der Polemik das Mittel, durch welches Jeder sich Jedem gleich setzen und selbst die grösste intellectuelle Ungleichheit augenblicklich ausgleichen kann.

„Was mein Bruder haben will, dass will ich auch — nämlich Mailand“, sagte Franz I. zu Karl V. ist so was wie Religion, ist dasselbe wie Philosophie.

Schoppenhauer pravi, da politike ne mara: Ich danke Gott an jedem Morgen, dass ich nicht brauch für's römische Reich zu sorgen.

Se huduje na profesorje, ki „primum vivere deinde philosophari“, delajo.

Allezeit und überall in allen Lagen und Verhältnissen hasst Beschränktheit und Dummheit nichts auf der Welt so ingrimlich als Verstand, den Geist, das Talent.

Konstanten spremiljevalec surovosti je dolga brada (ker treba da si človek ne mož na prvo, čemu razložek spola v obrazu? Brada spominja na barbarstvo.

Ein glückliches Dasein ist derjenige welches bei kalter und reiflicher Überlegung dem Nichtsein vorzuziehen ist.

Die Weisen aller Zeiten haben dasselbe gesagt u. die Thoren durch die unermessliche Majorität aller Zeiten haben immer dasselbe, nämlich das Gegentheile gethan, so wird es bleiben.

Ein gesunder Bettler ist glücklicher als ein kranker König.

Aristoteles je dejal, da vsi veliki možje so melanholični.

Kartenspiel. Weil die Leute keine Gedanken auszutauschen haben, tauschen sich Karten aus und suchen sich Gulden abzunehmen.

Vsako drugo dobro le eno pokrije, denar vse.

Kdor je slišal kako kopa butijev govori o kacem velikem možu, se bode malo zmenil, kaj se o njem govori.

Stolz macht schweigsam, Eitelkeit gesprächig.

Najcenejši ponos je narodni.

Vodnikovo pismo Antonu Rudežu starejšemu. Priobčil I. P.

V arhivu ribniškega gradu, kjer sem zastoj iskal Vrazovih pisem Rudežu, sem našel naslednje Vodnikovo, še nenatisnjeno pismo:

Laibach am 24. März 1815.

Bester Freund!

Für das richtig empfangene Zeugniß bitte ich dem Herrn Aussteller meinen herzlichsten Dank abzustatten; es verhüllt mir in Ermanglung der ehemals für die Professur eingereichten und nicht reproduzirten Originalien zur Vollzählung von 20 Dienstjahren.

Neulich hatte auch ich mit den Semestralprüfungsarbeiten und mit der krainisch-geometrischen Nomenklatur für die mechanische Schule vollauf zu thun. Statt dieser verhinderten Unterhaltung wollen wir nach Ostern mehr sprechen. Um Stoff dazu vorzubereiten, schicke ich Ihnen Jarnik's Beyträge zu meinem Wörterb. 20 Seiten zweispaltig in Quarto. Sie wissen, was Jarnik und ich dabey von Ihnen erwarten. Sie sind unsere Congregatio slavicornum rituum. Viele Fragen habe ich dem Jarnik darüber gestellt, drey Tage

geschrieben, und heute geht der Brief an ihn ab. Wenn Sie herauf kommen, so bringen Sie diese Blätter mit, um die Materialien in mein Lexikon einzutragen.

Für die Kanzlei, welche den Stempel geliefert hat, lege ich daneben 30 kr. bey.

Wünsche allerseits, vorzüglich aber Ihrem Hause, die erfreulichsten Feiertage, und bin von Herzen

Ihr Freund

Val. Vodnik.

Filozofija.

Urejuje dr. M. Rostohar.

Ant. Uhlř: **Slovansko vprašanje in filozofija.** (Hlídka Času 34.)

Slovanski udeleženci četrtega mednarodnega filozofskega kongresa v Bologni so se dogovorili 9. aprila, da bodo propagirali misel slovanskega filozofskega kongresa. Izvoljenim zastopnikom posameznih slovanskih narodnosti se je naročilo, da bi o tem dogovoru informirali doma merodajne činitelje in pripravljali osnovanje definitivnega odbora za prireditve shoda slovanskih filozofov. O mestu in času shoda se sicer ni sklenilo nič definitivnega, tudi zavisi ves razvitek in uspeh še zdaj od tisočerih pogojev, ki jih bolognski kongresisti morda niso prevideli. Gotovo je, da je bolognski dogovor za zdaj še zgolj ideja, ideja brez preteklosti, a ideja, katere bodočnost se še ne dá prorokovati. Morda bo kdo ugovarjal, češ, da je še dosti časa za slovansko vzajemno filozofiranje, dokler nimamo še medсловanskih materialnejših a praktičnejših vezi, organiziranih stikov gospodarskih in političnih. Vpraša pa se ravno tako lehko, ali ni treba morda misliti na

kulturno vzajemnost, na vzajemnost znanstveno in filozofsko delo. Mogoče je še tretje vprašanje: ali ne bi morali slovanski strokovnjaki vsak v svojem področju misliti na zedinjajoče medсловanske momente in tako pripravljati v celem obsegu slovanskega narodnega življenja zavestno in premišljeno sodelovanje, pripravljati delitev dela na podlagi skupne ideje. V praktičnih strokah praktično skupno delo, v teoretskih strokah pa znanstveno skupno delo. Gospodarji, poljedelci, podjetniki, trgovci se dogovore po svoje, politiki raznih narodov pojdejo na desno ali na levo, da se razjasni. (Slovenci¹) s Poljaki vred že tako delajo.) Kulturni činitelji, pisatelji, umetniki, znanstveniki in filozofje se tudi organizirajo medсловansko.

Na vprašanje, ali je ravno v slovanstvu zadosten vzrok takega skupnega dela, odgovarja samo dejstvo, da že danes eksistirajo številne medсловanske organizacije; če se ne oziramo na poizkuse gospodarskega zblížanja, ki niso

¹) Pač samo klerikalci iz gotovih vzrokov in namenov.

neploдни, kakor vidimo to n. pr. v prijaznem sprejemu čeških finančnih zavodov med južnimi Slovani in drugod; imamo tudi še dokaze zblizanja kulturnih in znanstvenih vrst raznih slovanskih narodov; shajajo se slovanski učitelji, zdravniki, pisatelji i. t. d. V tej smeri se zdi, da so v sedanji dobi najbolj napredovali Hrvati, Srbi in Slovenci.

Razume se, da je ideja slovanskega gospodarskega in kulturnega vzajemnega dela neskončno kompliciranejša, pa tudi v bistvu drugačna kakor je bilo romantično slavjanofilstvo. Ne gre tu morda za panslavizem v zmislu prednjačenja katerega morda številnejšega in politično jačjega slovanskega naroda; vse cerkveno-politične in konservativne spekulacije so docela izključene. Ravno zato pa, ker so naloge današnjega slovenskega gibanja tako tesno združene z modernim demokratičnim duhom vobče, odpada vsak absolutizem v gospodarstvu, v politiki in povsod drugod. Zavest zgolj plemenskega in etničnega sorodstva bi bila vsekako slaba vez; z istega razloga ni mogoče snovati sociologije le na antropologiji, zakaj rasa je že iluzija, zlasti v evropskih razmerah. Od zgolj instinktivnega sorodstva se mora preiti k višji, inteligentni zavesti idejnega slovanskega združenja. In če je služil že doslej za motiv slovanske vzajemnosti kak praktičen smoter, ni dvoma, da se znanstvene discipline ne bodo zadovoljevale že z golo empirijo, ampak bodo iskale tudi njih teoretični temelj. V filozofskih disciplinah bo naloga menda najkompliciranejša, toda za prakso tudi najpomembnejša. V Bolgoini se je govorilo glavno o slovanskem shodu. Mnogo bi pripomogel, da bi se slovanski filozofje osebno seznanili med seboj; to je pravi pomen vsakega kongresa. Ko bi se pa za slovanski kongres ne storilo nič več, kakor se je doslej delalo med slovanskimi filozofi, tedaj bi bili njega posledki jako neznamni. Splo-

šna nepripravljenost bi povzročila, da bi bilo mnogo dela na shodu brezplodnega. Dejstvo je, da se Slovani v filozofskem oziru najmanj poznajo. Iz naroda v narod pronikajo le nekatera posamezna imena, ali sestavnega, historičnega in celotnega se jako malo ve. Najbolj nam je znana nemška in francoska filozofija, iz teh se importirajo tudi najbrezpomembnejše ideje. Z nemško dialektiko se nam je skazilo že nekoliko generacij; posledice morajo biti sila žalostne za pozitivni napredek v domači filozofiji in njeni zgodovinski zvezi.

Ko bi kdo rekel, da je dvomljivo, če se izplača medsebojni študij slovanske filozofije in da je važnejše, iti po nauke k filozofsko najproduktivnejšim narodom, tedaj je treba zavrniti ta naivni nihilizem; zrel in duševno sposoben človek ne more tako misliti. Ako bi filozofija ne imela naloge, biti živ pripomoček vsega socialnega, narodnega in osebnega življenja, in bi filozof ne našel svoje naloge v danih, docela konkretnih нравnih in intelektualnih razmerah, bi bila filozofija zgolj akademična doktrina, ki se more kvečjemu povzpenjati v nadčutne višine, a z življenjem nima nič skupnega. Filozof je tudi sostvaritelj narodnega razvoja, češki češkega, slovanski slovanskega. Zato pa se v smerah slovanstva, ki prešinja že tolikera naša stremljenja, najbolj poučimo čisto naravno le med Slovani.

Sredstva tega vzajemnega počevanja pa so doslej neznamna. Literarna vzajemnost ni dospela še tako daleč, da bi imeli tako lahko na razpolago tudi druge knjige, kakor imamo n. pr. literaturo nemško. Strokovnjaki si sicer že najdejo strokovne knjige, ali tudi tu so mnoge težkoče. Za informacije imajo največji pomen „revije“. Faktični položaj slovanskih filozofskih revij pa je slab. Eksistirajo namreč le tri slovanske revije, ki se pečajo izključno s filozofijo: Voprosy filozofiji i psihologiji, Przeglad filozoficzny in Ruch filozoficzny ter

Česká Mysl. Torej le Rusi, Poljaki in Čehi imajo svoje strokovne filozofske revije. To se pravi, da so Srbi, Hrvati, Slovenci in Bolgari odkazani na francoske, nemške ali katero slovansko revijo. Je sicer cela vrsta slovanskih revij, ki prinašajo filozofske članke, ali to morejo biti le članki splošnejšega pomena; take revije so n. pr. slovenska „Veda“, bolgarska „Mysl“, poljska „Krytyka“, slovaške „Prudy“ ter „Russkaja Myslj“.

Ce konstatiramo dejstvo, da južni Slovani sploh nimajo strokovne filozofske revije, dasiravno

se dela pri njih tudi v filozofski stroki in se le zaradi praktičnih vprašanj ni dospel pri njih doslej k organizaciji teoretskega dela, dalje da imajo severni Slovani sicer strokovne revije, pa nimajo vzajemnega filozofskega dela, tedaj je dolžnost vseh slovanskih filozofskih strokovnjakov, da si ustanove slovansko filozofsko revijo, kjer bi se tiskali v originalih članki in pregledi domačega filozofskega delovanja pri posameznih narodih, — kjer bi se organiziralo slovansko filozofsko delo.

Österreichs Mittelschulen (Gymnasien, Realgymnasien, Realschulen)
1865—66 bis 1905—96.

(Konec.)

Na str. 35 je pregled srednjih šol po učnem jeziku v letih 1875/6., 1885/6., 1895/6. in 1905/6. Število nemških srednjih šol je v teh 30 letih zrastle od 146 na 190, slovenskih od 0 na 1 (knezoškofijski zavodi v Št. Vidu nad Ljubljano), srbohrvaških od 3 na 6, dvojezičnih pa od 4 na 13. Med temi je všteti tudi 6 nemško-slovenskih gimnazij in ena takšna realka.

Na str. 37 je odstotno razmerje zavodov, učnih moči in učencev na njih po učnem jeziku. Manj učencev na en zavod in na vsako učno moč pride pri nemških, čeških, srbohrvaških in italijanskih zavodih, več na poljskih, rusinskih in mešanih. Tudi v tem oziru so mešane šole skupno z galicijskimi v neugodnejšem položaju.

Tabela na str. 39 ima odstotno razmerje prebivavstva, gimnazijcev, realcev, srednješolcev skupaj za posamezne kronovine v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1905/5. Na enega gimnazijca je l. 1900. pripadlo povprečno 390 prebivavcev, na enega realca 781, na enega srednješolca sploh 263. Večji odstotek srednješolcev v l. 1905/6. nego prebivavcev v letu 1900. izkazujejo zlasti Nižje Avstrijsko, Primorsko (pač le na korist Nemcev in Italijanov), Moravsko, Bukovina. Manjši odstotek imajo zlasti Štajersko in Koroško (na škodo tamošnjih Slovencev, katerih študira zelo malo), Zgornje Avstrijsko, Galicija in Dalmacija. Kranjsko ima približno isti odstotek srednješolcev (1'93) ko prebivavcev (1'94), toda več gimnazijcev (2'07% vseh avstrijskih) in premalo realcev (1'68%).

Celotno število avstrijskih gimnazijcev je bilo v šolskem letu 1865/6. 30.629, je potem padalo do l. 1873/4. na 20.648, potem pa je zopet rastle do 76.066 ob koncu šolskega leta 1905/6. Učencev realnih gimnazij je bilo 1865/6 1340, je rastle do 1877/8 na 12.436, potem pa je zopet pojemale, tako da jih je bilo 1905/6 le še 4217. Število realcev kaže največ izprememb; l. 1865/6. jih je bilo 11.636, dve leti pozneje le še 11.112, potem čedalje več do 21.643 v l. 1875/6., odtu pa število realcev zopet pojema do 15.236 v l. 1882/3., a nadalje stalno raste do 42.621 ob koncu l. 1905/6.

O južnih Slovanih (srednješolcih) podajemo tukaj natančnejše tabele za vsako vrsto srednjih šol po kronovinah, potem za gimnazije, realke in vse srednje šole v celoti. Kdor se zanima za realne gimnazije posebej, si jih lahko izračuni, ako gimnazijce in realce odšteje od skupnega števila srednješolcev. Zraven prinašamo tudi podatke o številu srednješolcev sosednjih narodov, Nemcev in Italijanov, v svrhu primere. Do l. 1875/6. so se na srednjih šolah šteli Slovenci, Srbi in Hrvati skupno kot južni Slovani, od takrat pa Slovenci posebej, od njih ločeni pa Srbi in Hrvati pod skupnim imenom Srbo-Hrvati.

	Štajersko			Koroško			Kranjsko			Primorsko				Dalmacija			
	Nemci	Slovenci	Srbo-Hrvati	Nemci	Slovenci	Srbo-Hrvati	Nemci	Slovenci	Srbo-Hrvati	Nemci	Slovenci	Srbo-Hrvati	Italijani	Srbo-Hrvati	Slovenci	Italijani	
Gimnazije	1865/6	859	441	343	107	70	846	119	319	673	305	259					
	1870/1	699	346	282	66	85	389	87	202	492	362	88					
	1875/6	752	226	3	251	39	139	300	5	116	156	26	504	317	—	128	
	1880/1	1198	355	15	467	57	185	678	3	184	235	40	745	464	—	119	
	1885/6	1447	415	12	528	100	1	208	843	8	222	325	59	880	454	—	138
	1890/1	1572	442	6	619	108	2	184	932	1	211	263	43	948	527	1	155
	1895/6	1737	609	10	611	100	3	202	1217	4	219	324	52	947	781	3	260
	1900/1	1927	614	3	739	103	3	202	1474	1	214	401	156	1049	981	—	282
	1904/5	668			1901/2	122									1901/2	296	
	1905/6	2237	653	7	806	105	—	200	1445	4	231	466	237	1111	1089	4	233
Realne gimnazije	1865/6	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	1870/1	118	2	59	3	13	175	—	—	—	—	—	—	78	34	64	
	1875/6	150	63	—	98	18	—	3	178	—	—	—	—	135	—	26	
					1877/8	147	24	1877/8	49	209	—	—	—	1879/80	95	—	15
					1879/80	—	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1880/1	97	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		1882/3	146	—	—	—	—	—	1899/900	—	1	—	88	—	—	—	—
1900/1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	132	—	—	—	—	
1905/6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	—	163	—	—	—	
Realke	1865/6	366	29	159	33	81	130	48	62	302	101	39					
	1870/1	511	44	170	18	93	126	84	70	528	89	46					
	1875/6	556	33	29	236	19	1	139	176	5	142	65	18	752	131	—	52
	1880/1	436	16	5	39	11	—	101	91	3	130	34	14	579	89	—	47
	1885/6	555	28	7	157	6	1	116	90	4	168	44	10	645	91	—	44
	1890/1	583	16	13	191	5	—	170	163	5	185	68	6	764	125	—	5
	1895/6	798	17	8	203	3	—	175	150	2	197	80	15	817	245	—	79
	1900/1	960	6	2	288	8	1	198	227	3	236	143	12	982	275	—	115
	1905/6	1256	16	6	334	7	—	247	446	1	233	181	15	1298	325	—	100

V vseh kronovinah skupaj je bilo srednješolcev Nemcev, južnih Slovanov, Italijanov sledeče število :

	Gimnazijci				Realci				Srednješolci skupaj			
	Nemci	Slovenci	Srbo-Hrvati	Italijani	Nemci	Slovenci	Srbo-Hrvati	Italijani	Nemci	Slovenci	Srbo-Hrvati	Italijani
1865/6	13409	2056		1497	7001	360		427	21020	2417		1925
1870/1	10738	1395		985	8909	356		726	21846	2011		1748
1873/4:	8546	1874	5:1026	1872	3:12071					1874	5:1889	
1875/6	10130	725	365	1037	11253	300	205	1018	27423	1285	710	2082
1880/1	18598	1336	549	1398	9351	154	124	791	30836	1490	675	2192
1885/6	20140	1690	559	1668	10537	171	125	806	33696	1861	687	2478
1890/1	20029	1756	596	1619	11636	255	166	998	34567	2011	767	2622
1895/6	21680	2281	874	1912	13874	279	254	1098	38662	2535	1155	3014
1900/1	24920	2609	1173	1988	16660	388	302	1274	44072	2997	1476	3398
1905/6	28670	2685	1362	2297	20762	660	354	1621	51530	3345	1720	4083

Ako pregledujemo te tabele, vidimo pred vsem relativno nazadovanje Slovencev na Štajerskem, na Koroškem pa celo absolutno nazadovanje v teh 41 letih. Na Štajerskem je prišlo v l. 1865/6. na 100 nemških srednješolcev 36·7 južnoslovanskih, v l. 1905/6. pa le še 19·5. To razmerje se je v zadnjem času še poslabšalo, ker je v l. 1909/10. na štajerskih srednjih šolah študiralo le še okoli 570 Slovencev. V prvi polovici obdelane dobe smo imeli na Štajerskem in Koroškem tudi še precej realcev, zdaj ni vredno o njih govoriti: 1909/10 je bilo na realci v Mariboru 11, v Celovcu pa 8 Slovencev. Na Koroškem je prišlo 1865/6 na 100 nemških srednješolcev 27·9 južnih Slovanov, 1905/6 pa le še 9·8. Znatno so se zboljšale razmere na Štajerskem z ustanovitvijo slovenskih vzporednic na gimnaziji v Mariboru l. 1889. — takrat šele smo dosegli zopet število gimnazijcev iz 1865/6 — iz samostojnih razredov v Celju l. 1895. Potem smo lepo napredovali do 1904/5, ko smo prišli na 668 slovenskih gimnazijcev. Toda ker se celjski slovenski razredi niso razširili v popolno gimnazijo, ker je na ptujski deželni gimnaziji nemški pritisek vedno hujši in podobno tudi v Mariboru, zato v zadnjem času močno nazadujemo. Nekaj vzroka za nazadovanje moramo iskati tudi v gospodarskih razmerah in politični razkosanosti zadnjih let na slovenskem Štajerskem. Na Koroškem smo imeli največje število gimnazijcev 122 v l. 1901/2.

Na Kranjskem smo sicer napredovali v teh 41 letih za 93%, še bolj pa je zrastle število nemških srednješolcev, namreč za celih 196%. Na razmerje slovenskih gimnazijcev in realcev je ugodno vplivala ustanovitev idrijske realke, neugodno pa knezoškofijska gimnazija. V l. 1865/6. je na 100 gimnazijcev prišlo 15·4 realcev, približno isto razmerje je bilo še 1900/1. V l. 1905/6. je že prišlo 30·9 realcev, v l. 1909/10. pa zopet le 29·4 realcev na 100 gimnazijcev slovenske narodnosti na Kranjskem.

Na Primorskem je število nemških srednješolcev v predelani dobi zrastle za 179%, italijanskih za 147%, južnoslovanskih pa le za 137%. Južni Slovani, ki tvorijo po občevalnem jeziku več ko polovico primorskega prebivavstva, nimajo 1905/6 niti četrtine tamošnjih srednješolcev. Posebno neugodno stojijo Hrvati, ki nimajo tam skoro nič realcev.

Čuden je v Dalmaciji padec italijanskih gimnazijcev v petletju 1865/6 do 1870/1. Prirastek realk in realnih gimnazij ne pokrije niti tretjin tega primanjkljaja. Ali je ta prevrat povzročila vojska l. 1866? Napredek v Dalmaciji je lep, vkljub temu pa ima ta dežela še vedno razmeroma manj srednješolcev ko druge, zlasti premalo je srbohrvaških realcev.

V celotnem pregledu nemških, južnoslovenskih in italijanskih srednješolcev opazimo sledeče: Pojemanje števila nemških gimnazijcev do 1873/4 se krije s prirastkom realcev v isti dobi, tako da celotno število nemških srednješolcev sploh ni padlo. Podobno je pri Italijanih, celotna izguba je neznatna. Južni Slovani pa smo padli pri gimnazijcih 1874/5 pod polovico števila iz 1865/6, pridobili smo nekaj pri realnih gimnazijah, na realkah pa nič, tako da smo v celoti padli za 528. Trajalo je celih 10 let, preden smo prišli zopet na višino l. 1865/6. To dandanes močno čutimo. Izobraženci, ki so bili v letih 1860. do 1870. na srednji šoli, odhajajo v pokoj, njih mesta pa zavzemajo pripadniki drugih narodov. Tudi poznejši prirastek nas ni več spravil v isto razmerje, v katerem smo bili 1865/6, ki pa je bilo tudi še neugodno za nas. Nemški srednješolci so v tem razdobju prirastli za 145%, italijanski za 112%, južnoslovanski pa samo za 109%. Število vseh avstrijskih srednješolcev se je pomnožilo za 182%. Kdor ne napreduje v istem razmerju z drugim, ta zaostaja.

Naš primanjkljaj gre zlasti na račun realcev, po kronovinah pa na račun Koroške in Štajerske, nekoliko tudi Primorske. Na Kranjskem imamo gimnazijcev odločno preveč. Ta plus nič ne koristi Slovincem v drugih kronovinah, ker je splošno znano, da laže dobi zlasti državno službo izvenkranjski Slovenec na Kranjskem kakor kranjski drugod. Torej bo ta plus le na škodo, ker bo množil vrste neproduktivnega študiranege proletariata. In bati se je, da ta proletariat niti ne bo najboljše kvalitete. Štajerskih in koroških Slovencev je skupaj gotovo toliko, ali celo več kakor kranjskih. Slovenskih srednješolcev na Štajerskem in Koroškem je bilo 1905/6 skupaj 781, na Kranjskem samem pa 1891. Do letos se je to razmerje še poslabšalo. Toda, ali ne študirajo na kranjskih srednjih šolah tudi koroški in štajerski Slovenci? To je res, a le v neznatnem številu. V l. 1900/10. sem naštel na kranjskih slovensko-nemških gimnazijah 89 Štajercev in 11 Korošcev, na kranjskih realkah pa 42 Štajercev in 10 Korošcev, polovica teh realcev pa so gotovo bili Nemci. Ako torej isto ali celo manjše število kranjskih Slovencev daje trikrat toliko srednješolcev ko štajerski in koroški Slovenci skupaj, je jasno, da morajo med njimi biti tudi manj sposobni in to bo v življenskem boju zopet nam na škodo.

Tako govorijo številke. Naloga odločilnih činiteljev in prizadetih slojev pa je, da to upoštevajo v svojih ukrepih in stremljenjih. F. V.

Država in družba.

Urejuje dr. Bogumil Vošnjak.

Sociologija.

Sociološki pomen nemško-slo- vanske jezikovne meje.

(Vierteljahrschrift für Social- u. Wirtschaftsgeschichte VIII. Bd. 1., 2. u. 3. Heft, Hanslik, Kulturgeographie der deutsch-slavischen Sprachgrenze.)

Najprimitivnejši nagon samobrambe sili Slovence, da izkušajo vestni in marljivi možje dognati natančno jezikovno mejo med Slovenci in sosednjimi narodi. In kadar se primerja ta meja z ono, kakršna je bila, preden so Slovenci postali činitelj javnega življenja, dokazujejo taka preiskovanja, da se naša zemlja krči. Najbližji smoter nam je, da nam je natančno znana meja, ki nas loči od drugorodne. Ali smo se pa vprašali, kakšen socialni in kulturni pomen ima ta meja, kako je vplivala na intelektualno in gmotno žitje in bitje, ali smo izkušali preiskovati njen sociološki pomen? Nismo si v svesti, kako raznovrstne družbene oblike je ustvarilo socialno življenje one skupine narodov, ki ji pripadajo tudi Slovenci. Ne zavedamo se, da veliki politični problemi mnogonarodne države, kakršna je Avstrija, zahtevajo posebne rešitve, ki je vsa druga ko tam, kjer se je povzpел prej razbit narod do državnega edinstva. Problem je povsem svojeobrazen. Točno proučevanje skupine socialnih razmer, ki jih je tvorila jezikovna meja, ima svoj globok pomen. Kaže nam, da velika vprašanja avstrijskega javnega življenja niso, kakor si predstavljajo filistri, samovoljno delo peščice lačnih žurnalistov in politikov, ampak da so ona izraz

borbe dveh v precejšnji meri različnih narodnopsihičnih in gospodarskih tipov. Ozadje naših narodnostnih bojev je mogočno, in kdor hoče razumeti to mogočnost, temu treba vsestranskega vpogleda v vse stroke socialnega življenja. Avstrijski narodni boji se ne odigravajo na odru, za katerega kulisami ždi vsa nališpanost in talmi-bitje gledališča. Na tem političnem odru vidimo sicer nastopati in odstopati dobre in slabe igravce, ne zavedamo se pa, da te kulise niso iz lesa in platna in da se za njimi skriva pravo realno življenje z vsem svojim čarom ustvarjanja in uporabljanja sil in energije. Kulturnogeografsko proučevanje je pa še mnogo večjega pomena. Ono dokazuje, da je nastala obdonavska država naravnim potom in da bi bilo otročje hotenje jo razbiti. Današnji politiki imajo lažje stališče ko Palacký. Ni jim treba prorokovati, ampak znanstvena dejstva dovajajo k nepobitnim sklepom. Vse stroke napredujejo. Zakaj se politika ne bi vzpela do temeljitejšega spoznavanja, ko je bilo Aristotelovo? Zakaj ne bi tudi na tem polju otvarjale prirodne vede in posebno eksperiment novih vidikov?

Odkrito je treba priznati, da se z vsemi izvajanji pričujoče Hanslikove razprave ne moremo strinjati, pač pa navaja njen pisec res mnogo prezanimivega gradiva. To so pa šele veliki obrisi dela, kiga je treba izvršiti. A pri tem delu morajo sodelovati tudi slovanski znanstveniki, zakaj to je predpogoj vsestranskega objektivnega proučevanja temeljnih vprašanj.

Hanslik nam podaja najprej nekoliko statističnega gradiva. Za-

padna Evropa šteje 230, vztočna pa 170 milijonov prebivavcev. Nemško-slovanska jezikovna meja deli Evropo v dva tabora. Narodi romansko-keltsko-germanskih jezikov tvorijo en tabor, grško-slovansko-finski jeziki pa drugi. Treba bi se bilo vprašati, ali je ta razdelitev upravičena. Evropa ima tri velika narodna ozemlja: zapadno-evropskih velikih narodov, majhnih narodov na nemško-slovanski jezikovni meji in končno rusko ozemlje. Povsem naravno je, da ustvari zgodovinska potreba iz ozemlja majhnih narodov državo, ki pa ne sme biti centralizirana, ampak federalizirana. Nemec Hanslik navaja statistiko slovanskih narodov in sicer omenja samo pet skupin: Slovan bi gotovo naštel cel ducat. Srbi, Hrvati in Slovenci so mu enotna skupina, ki šteje 93 milijonov duš. Po skromnem mnenju referentovem, je razdelitev priporočljiva tudi slovanskim znanstvenikom: 1) Srbi, Hrvati, Slovenci, 2) Bolgari, 3) Čeho-Slovani in lužiški Srbi, 4) Poljaki, 5) Rusi in Rusini. V kolikor je tretja skupina upravičena, ni tu mesta preiskovati.

Zanimivi so Hanslikovi podatki glede dolgotnosti jezikovnih mej. Nemško-poljska meja meri 800 km. Tragična usoda Čehov je, da ni njih jezikovna meja nič krajši, dasi je njih ozemlje mnogo manj prostrano. Tudi Slovenci imajo silno obsežno mejo. Nemško-slovanska meja meri 200 km., italijansko-slovenska pa sto km. Črta Devin-Klajpeda (Memel) ob baltskem morju deli po Hanslikovem mnenju vztok od zapada. Goriški staroslavni Devin s svojo tisočletno preteklostjo je ena izmed glavnih postojank, in ob Adriji najjužnejša točka te 1200 kilometrov dolge vrste. Hanslik jo imenuje glavno črto v ustrojstvu evropskih jezikov in narodov. Ta jezikovna germansko-slovanska meja je približno črta, ki loči mnogoobrazno zapadno Evropo in kompaktno vztočno. Velika jezikovna ozemlja se skoraj krijejo z velikimi ozemlji. Geografskemu značaju ozemlja, na katerem bivajo Slovani, od-

govarja celotno bitje posameznih narodov. Poljaki so narod ravnin, Čehi so sudetski, Bolgari balkanski, Srbo-Hrvati in Slovenci pa dinarski in kraški narod. Razliko med germansko-romanskim zapadom in slovanskim vztokom povečuje podnebje. Zapad ima oceansko podnebje, vztok pa kontinentalno in prehodno. Kar pravi Hanslik o rastlinstvu, je menda treba sprejemati z rezervo. Meja med baltskim in pontskim rastlinstvom se začinja v soški dolini. Nemško-slovanska meja je obenem meja med baltskim in pontskim rastlinstvom. Nemci bivajo na ozemlju baltskega rastlinstva, Slovani na ozemlju pontskega. Kakor daleč bivajo Čehi, sega po Hanslikovem mnenju pontsko prehodno ozemlje. Ta trditev se zdi nekoliko preveč absolutna. Potemtakem bi se Čehi ne mogli polastiti ozemlja, kjer ni pontskega rastlinstva. Narod je gotovo odvisen od prirodnih činiteljev, pa prihajajo še drugi in sicer gospodarski in občnosocialni v poštev. Hanslik meni, da so vsi zgodovinski boji naravni dogodki stremljenja iz narodnih mej ustvariti kulturne.

Cela vrsta socialnih pojavov, izraženih v važnih podatkih statistike, nas uči, da ima socialno življenje tostran jezikovne meje druge oblike ko onostran. Hanslik pa pozabljaja, določujoč ono črto od Devina do poljske Klajpede, na Slovence in Čehi, katerih ozemlje je prehodna točka med zapadom in vztokom. Slovenci in Čehi so le deloma podvrženi življenjskim pogojem drugih slovanskih narodnosti. Hanslik konstatira, da narašča prebivalstvo najsilnejše na slovanskem vztoku, to je onostran nemškoslovanske jezikovne meje. V vztočnih državah se šteje na tisoč prebivavcev 40-49 novorojencev, v zapadnih samo 30-96. Razlikujeta se dva tipa naravnega naraščanja prebivalstva, in sicer romanskogermski tip polaganega naraščanja in zastajanja ter slovanski tip brzega naraščanja in napredka. Na zapadu je gospodarski položaj in umetno omejevanje porodov vzrok temu socialnemu

dejstvu. Povsem pravilno je opazovanje, da je število porodov tem večje čim nižji so občni življenski pogoji prebivavstva. Zanimivo je, da razmerje med naraščanjem češkega in nemškega prebivavstva ni več ono, kakršno je bilo pred leti. Odkar dosegajo Čehi vedno bolj stopnjo najkulturnejših zapadnih narodov, postaja njih rodbina mnogo manj mnogobrojna.

Ako trdi Hanslik, da se kulturno življenje deli v materialno in ideelno kulturno življenje, v gospodarsko in umstveno življenje, ni mogoče v tem povsem z njim soglašati. Ne razlikuje med kulturo in civilizacijo; prva obsega vse pojave vede, umetnosti in vsega intelektualnega življenja, dočim spada pod pojem civilizacije državna uprava, gospodarstvo in vse tehnične vede. Narod je pojav kulturne kategorije, država pa civilizatorične. Kulturnemu življenju v Hanslikovem pomenu pendant je umetna organizacija politične kulture, države. Ali je sploh dopustno govoriti o politični kulturi? Ali ni to lepa beseda brez jedra? Politično kulturo bi imenovali lastnost politika, stoječega na umstvenem vrhuncu svoje dobe, ki so mu vcepile tradicije umetniško čuvstvovanje in razumevanje borbe socialnih sil. Politična kultura je nekaj subjektivnega, nič objektivnega. Da je pa država umetna organizacija, temu pač ne moremo verovati danes več ko dva tisoč let po Aristotelu.

Ni dvoma, da je med zapadom in vztokom velika gospodarska razlika. Slovanski narodi vztoka so kmetijski narodi, zapadni narodi so pa mestni. Čehi in Slovenci zavzemajo tudi tu neko posebno stališče. Čehi danes niso več kmetijski narod, pa lastne so jim še vse njegove lastnosti. Kar se pa tiče Slovencev, ni izključeno, da se izpremenijo v trgovski narod. Na slovanskem vztoku pripada polovica zemlje peščici gospodov, druga pa proletarskim milionom. „Dvojno je to življenje v ponosnih graščinah, kjer bivajo že dolga stoletja silno ma-

lobrojne bojarske rodbine, in v žalostnih kočah, v katerih se bori za vsakdanji kruh narod, milioni.“ V zapadu je razdelitev zemlje enakomernjša ko na vztoku. V Nemčiji obsega posestvo srednje velikosti 20—100 ha; na Solnograškem 27.7 ha, na Koroškem ravno toliko, dočim na Moravskem in v Galiciji 3.7 ha in v Istri 3.9 ha. Hanslik imenuje nemško-slovansko jezikovno mejo najvažnejšo socialno mejo Evrope, ker deli ozemlje enakomernega socialnega ustrojstva od onega, kjer vlada največja neenakost. Zdi se, da so te sodbe preabsolutne. Srbija ima na primer svojo agrarno demokracijo, ki živi zadovoljna na svojih enakomerno razdeljenih zemljiščih. Da bi pa bila nemško-slovanska meja najvažnejša socialna meja, temu ni verjeti. Hanslik ne vidi druge socialne meje, in sicer nemško-italijanske in vobče germansko-romanske. Razdelitev zemljišč v Italiji ni nič manj neenakomerna in nepravična ko med Poljaki in Rusi. Tudi Italija nima svojega premočnega kmetškega stanu.

Razlika med nemškim zapadom in slovanskim vztokom se zrcali tudi v domačem življenju. Slovanska vas je druga ko nemška, slovanski kmetijski dom je povsem drugačen ko nemški. V vztočni Evropi se še ni vdomačila ločitev kuhinje od bivališča. Pri Trstu se začanja meja med nediferencirano slovansko hišo in pa nemško, kjer je kuhinja ločena od bivališča. Na Notranjskem in v Bohinju je meja med obema oblikama hiš. Hrvaški in severno-slovanski dvor, madžarski in nemški dvor, to so predstavitelji dveh različnih civilizacij. Hrvaški dom je bolj podoben ruski izbi ko slovenskemu dvoru.

Vzток še nima svojega visokorazvitega mestnega življenja. Neznano je tam gostositje mest, ki preprega Nemčijo. Zapadna Evropa šteje v okrožju nad 100.000 km več ko 59 mest, ki imajo nad 10.000 prebivavcev, vztok samo deset. Vztočnoevropsko mesto je po-

vsem drugo ko zapadno. Ni treba Moskve primerjati z zapadnimi mesti. Že Lvov je značilno vzhodno mesto, dočim nosi Krakov še povsem zapaden značaj. O načinu, kako so nastajala ruska mesta, podaja Miljukov v svoji knjigi „Očerki kulture“ prav zanimive podatke. Nekatere številke postavljajo razmerje med Rusijo in zapadom v prav rezko luč. L. 1830. se je stavila prva železnica med Peterburgom in Moskvo. V Rusiji je stokrat manj cest ko na zapadu. Ozemlje 1000 km² ima na Ruskem 7 km železnice, v Franciji 65 in v Angliji 108. Promet je na zapadnoevropskih železnicah 10—15 krat večji ko v Rusiji. Vtok je dežela nižje kulture ali pa slabotno razvite mlade kulture. Po naši nomenklaturi bi morali govoriti o civilizaciji, ne o kulturi.

Nemško-slovanska meja je Hansliku tudi duševna meja dveh različnih kultur. On pripisuje velik pomen verskemu razkolu. Katoličanstvo in protestantizem sta mu konfesiji zapada, pravoslavje vztoka, uniatstvo je pa „Grenzbildung“. Prav dobro opaza, da je duševno življenje mnogo gibčnejše ko materialno. Iz tega razloga je upati, da bo gibčno kulturno življenje premostilo versko nasprotstvo.

Izraz kulturne stopnje je statistika analfabetov. Kar se pa tiče analfabetov, ne prihaja v poštev samo slovanski vtok, temveč tudi romanski jug. Tu se zopet kaže, kako napačno je, ako se povdarja samo meja med Nemci in Slovanstvom, nikakor pa tudi meja med Nemci in Romani. Črta Devin-Klajpeda ni edina, eksistira še druga, ki bolj loči Nemca od Italijana ko Slovenca in Čeha od Nemca. Hanslik pa hoče poznati samo nemško-slovansko kulturno mejo, nikakor pa ne drugih. Politična meja nemškega in slovanskega ozemlja je Hansliku črta, ki loči Nemčijo od Rusije, Šlezijo od Galicije, Avstrijo od Ogrske. To je tudi meja samostojnega in čisto drugega političnega razvoja. Hanslik razlikuje trojno vrsto meje: 1.) jezikovno, ki je ob-

enem literarna in umetniška, 2.) gospodarsko, ki je jako spojena s socialno in politično ter končno 3.) konfesionalno in prosvetno. Vse te tri vrste tvorijo kulturno mejo med zapadom in vzhodom. Nikakor ni mogoče soglašati, da je glavna meja gospodarska in politična. Ako bi bilo to res, potem bi bilo novoslovansko gibanje brez vsake podlage. Novoslovanstvo temelji na načelu, da gospodarske in politične meje niso obenem kulturne. Kako važne so razprave te vrste, dokazuje ravno problem, kakršen je novoslovanski.

Nekoliko netočna je trditev, da je nemško-slovanska meja od začetka štirinajstega stoletja naprej stabilna. Narodnostna meja med Čehi in Nemci ter Slovenci in Nemci se je pozneje še izpreminjala Slovanom v škodo, in vsako ljudsko štetje je Slovincem strašen mene tekkel. Jezikovna meja je doslej vedno ločila dve ozemlji čisto drugega kulturnega obeležja. Ta jezikovna meja je obenem socialna in gospodarska; ona je bila vzhodna meja srednjeveške nemške države, od ustja Visle do Reke. Ako bi bila vse to absolutna resnica, ako bi morale še danes veljati meje stare nemške države, je Slovincem onemogočena vsaka zgodovinska in narodna bodočnost. Od Reke preko Čičarije in Krasa bi šla torej ona meja, ki bi Slovence spajala z Nemčijo. Pa to je prepesimistično. Niti Hanslik ne dvomi, da se vzhodno slovanstvo tudi dvigne gospodarsko in kulturno, in potem bo prenehala tista meja, ki bi nas mogla odtrgati od Slovanstva.

Dandanes pa ne smemo in ne moremo zanikati, da je še veliko nasprotstvo v kulturnem naziranju zapada in vztoka. Ta prepad je prvi notranji zmisel velike borbe dveh ras. Borba proti zapadu, kakršno so vojevali slovanofili, je danes premagano stališče. Edino-le sinteza zapada z vzhodom je rešitev problema. Ne pozabljamo, da je ravno ona bojazen pred novim, še precej kaotičnim svetom naziranj, ki

je značilna za slovanski vztok, eden glavnih razlogov politične borbe. Slovonom se je treba iztezniti v marsikaterem oziru, treba se jim je osvoboditi one intelektualne oblo-movščine, ki jim vceplja neko nag-njenje k državnemu in družbenemu nihilizmu. Pa to bolešno mrzlično stanje je posledica njih mladosti, njih burnega razvoja, pomanjkanja družbenih in političnih tradicij ter precej nestabilnega razrednega ustrojstva. Brž ko bodo Slovani premagali te svoje otročje bolezni, bo padla ona meja, ki jih loči od zapada. Ni dvoma, da je to temeljni problem intelektualne in gospo-darske meje. Podati smo hoteli samo neke konture, prispevati nekaj neenotnega gradiva. Naloga drugih delavcev bo, razvijati ta problem v vseh podrobnostih, naglašati vse njegove psihološke finese in vso njegovo centralnost, kajti v njem se združujejo vse panoge države, gospodarstva in kulture.

Slovenci in Čehi zavzemajo pri reševanju zapadnovztočnega pro-blema važno, skoraj edinstveno vlogo. Pa niti Čehi, še manj pa primitivni Slovenci se je niso še zavedli. Sramovali so se še celo včasih, da so zapadni Slovani! Na-rodu, ki se bori za svoj obstanek, taka kulturna naloga ni lahko bre-ma. Zdi se, da Čehi niso brez nekih temeljnih zmot. Predpogoj njihovega obstanka je, da ostanejo v živi zvezi s slovanskim svetom. Ono spojilo, ki jih veže s Poljaki, je nezanesljivo, in Poljakom vsaj danes še ni mnogo zaupati. Edino trajna opora Čehom so južni Slo-vani, zlasti Slovenci. V trenutku, ko izgubijo Čehi stik s slovanskim in zlasti slovenskim jugom, je njih usoda zapečaten. To ne more biti teritorialen, ampak mora biti perzonalen stik, ki ga omogoča državna borba, skupna federativna državna organizacija. Velika hiba je govoriti o naši inferiornosti. Zapad-njaki smo mi na jugu kakor oni na severu. Ako nam manjka še kakšen razred gimnazije ali kakšna učna knjiga, ne pomenja to nič

nasproti dejstvu stoletnega skupne-ga socialnega razvoja. Ravno ta skupna zapadna črta ustvarja iz Čehov in Slovencev polnopravne spojnence. B. V.

Vladimir Knaflič: **Socializem. Oris teorije.** Politično-sociološke knjižnice I. zv. Zaloga „Goriške ti-skarne“ A. Gabršček. (Str. XII. + 372. Cena 4 K, vezano K 5'20.

Omenjam, da ne mislim podati ocene v šolskem zmyslu besede: Knafličeva knjiga je delo, ki ga je, kakor g. pisatelj sam omenja in kakor se razvidi iz vseh mest, kjer-koli pride pisateljeva osebnost po-polnoma na površje, povzročilo slovensko življenje, tako intelektu-alno ž njega narazveseljivimi dejstvi slovenske inteligence, kakor tudi slovensko socialno in politično živ-ljenje. Zato bi šolska ocena ne bila na mestu.

Če je kakšno sredstvo zmožno zboljšati naše razmere med razumi-ništvom doli v domovini in med dijaštvom v tujini, tedaj je gotovo brezobzirna kritika. Ne prikrivajmo si naših velikih, usodepolnih slabos-ti; s prikrivanjem jih ne bomo odpravili, temveč s kritiko, ostro in brezobzirno, da se jih bomo jeli sramovati — kdor je tega čuta še zmožen — in s tem jih bomo od-pravili vsak sam pri sebi; in če se bodo nato v dušah velike večine slovenske inteligence rodili zopet ideali, bo prišlo do zblizanja in trdne organizacije — pa ne mislim formalne organizacije — samo od sebe. Od takšne organizacije, ka-tere člani bi bili drug na drugega navezani po skupnem, enakem ide-alu in ne po formalnih statutih, od takšne organizacije moremo priča-kovati renesanso, o kateri govori g. Knaflič. Ali pa ima slovenska inteligenca kakšen ideal, kakšno težnjo, smoter?! Kdor le količkaj pozna življenje naše, temu odgovor ne bo delal preglavice. Knaflič ta-koj v „Predgovoru“ zarezhe v to nezdravo mesto našega intelektual-nega življenja, mirno, jasno: „Plašna je, raztresena, neenotna; ne ve,

kaj hoče in kam; boji se načel, skriva jih in skriva se pred njimi, glavo vtika v grm; ... v socialnih vprašanjih je brez znanja in brez poznanja.“ Morda ima programska gesla o svobodni šoli, o svobodi vesti, o samoupravi, o Zedinjeni Sloveniji in o južnem Slovanstvu — toda faktum je, da teh vprašanj ne proučuje, da se ne peča z njimi teoretično. „Dokler pa bomo perhore-scirali teoretično znanje, torej znanstvenost, kot edino zdravo podlago vsega socialnega življenja, tako dolgo bo vse to socialno življenje brez podlage, hiša, zidana na pesek.“ Knaflič pravi, da je pri nas upravičenost te zahteve vsaj z besedami pripoznana. Povsod še ni, in škoda je, da en važen socialni in kulturni faktor, žurnalistika, tega še ne priznava; imam izkušnjo, da se iz takšnih zahtev norčuje in jih ironizira, češ: kaj nas brigajo teorije.

Da bi pripomogla, da bi vzbudila inteligenco — težko mi gre ta beseda izpod peresa! — k proučevanju vseh za politično, gospodarsko kot tudi kulturno življenje važnih dejstev, za to je napisana pričujoča knjiga. Zakaj tudi tej najvažnejši smeri gibanja moderne družbe — socializmu — ne posveča velik del slovenskega razumništva prav nobene pažnje.

Ko je podal Knaflič oris teorije, prične v IX. poglavju obravnavati o končnih ciljih. Tu privre na dan vsa temperamentnost pisateljeva in njegova osebnost se pokaže v precej jasni luči. Ta del, ki je najlepši, je čisto programatičen. Nad njim se bo moral zamisliti vsak, ki hoče izpopolnjevati duhu časa primerno svoj politični nazor in program. V tem oziru je to poglavje ravno tako pomembno za vsakega, ki hoče biti moderen slovenski politični delavec, kot je globoko pomembna Lončarjeva knjiga: Bleiweis in njegova doba.

Največ mesta, truda in premišljevanja je g. pisatelj posvetil razpravljanju: socializem in narodnost. Natančneje se ta tema že ne dá obravnavati. Govore so-

cialistični voditelji in znanstveniki sami. Kdor še ni uverjen in bo prečital ta oddelek, mora izprevideti, če le ni slep, da socializem ni škodljivec naroda, temveč korektiv prenapetega nacionalizma in s tem najtrdnjša opora in obramba narodnosti in narodov, zakaj: „S prodirajočo mednarodno, človečansko mislijo socializma bodo narodi opustili voljo, gospodovati drug nad drugim; podpirali bodo drug drugega vsak v svojem lastnem interesu. Narod daje zgodovinski okvir socializmu, ki je pri vsej svoji univerzalnosti — naroden.“ Na drugi strani pa so zopet „v narodovi skupini dana zgodovinska tla socializmu.“ „Zato morata narod in socializem podpirati drug drugega na osvobojenju. Socializem je princip, po kojem pride narod k svojim pravicam; narod je oblika, v koji se more in mora socializem uveljaviti. Boj za svobodo naroda je pripravljeno delo za splošno socialno enakopravnost, socialno delo osvoboja narode.“ Zato pa rabi socializem obširne in temeljite priprave in mora preveti vse sloje, ne samo delavstvo, tudi meščanstvo. Tako Knaflič. Za me je vprašanje: ali pride meščanski sloj direktno k socializmu, ali pa bi bilo lažje pripraviti meščanstvo za socialno pravičnost in moderno, resnično demokratičnost potom realizma, kakor je to pri češki socialistični stranki.

Kakor sem že omenil je zadnji del Knafličeve knjige najlepši in najglobokejši. Vrednost je v tem, da pisatelj ni ostal pri teoriji sami na sebi, temveč uvažuje o pomenu teh teoretičnih nazorov in smeri za našo politiko. To je lep del slovenskega političnega programa.

Za zaključek ne morem reči drugega: naj Knaflič nadaljuje!

Praga.

Radovan Krivic.

Pravo.

K jubileju občn. državlanskega zakonika.

Redek jubilej slavimo letos v naši monarhiji, in dejstvo, da je poteklo dne 1. junija stoletje, odkar je naš občni državljanski zakonik v veljavi, ne sme za nas ostati vsakdanji dogodek. Cesarski patent Franca II. odreja z dnem 1. junija 1811, da veljaj od 1. jan. 1812 naprej za vse avstrijske provincije nemške dežele, razun Ogrske in poslednji pripadajočih zemljâ „občni državljanski zakonik“. Zasluga, da se je ta kodificiral, ne gre v toliki meri cesarju Francu II., nego njegovima prednikoma Mariji Tereziji in Jožefu II. L. 1773. je sklicaia Marija Terezija v Brno komisijo znamenitih pravnikov s Češkega, Moravskega, iz Slezijske, z Nižje- in Gornje Avstrije, Štajerske in tedanje Sprednje Avstrije; zbrani komisiji je dala nalogo, da kodificira privatno pravo ter napravi na ta način konec tedanji splošni razoranosti v tej pravni stroki, oni nesigurnosti, ki je bila nastala posebno vsled recepcije rimskega, kanonskega, langobardskega in partikularnega prava. Pri kompilaciji našega o. d. z. so si pridobili posebne zasluge znani profesor praške univerze Azzoni, nadalje dvorni svetniki Holger, Horten pl. Zenger in pl. Kees ter slednjič znani učitelj naravnega prava baron Martini. Komisija je sledila komisiji in po 38 letnem delu je slednjič stopil o. d. z. v veljavo, pridobivši si najvišjo sankcijo cesarja Franca II.

V primeri z obema sovrstnikoma svojima, z francoskim „Code civile“ (pozneje Code Napoléon) in nemškim „Preussisches Landrecht“ ima naš o. d. z. v laiku razumljivem tekstu svojih 1502 paragrafov vendar nekaj patrijarhalnega na sebi. Radi lepega jezika svojega (mislim na avtentični nemški tekst)

je zakonik vsakemu, kdor ga čita, lahko razumljiv; nič zverženega v nasprotju z modernimi kodifikacijami ne najdemo v njem! Malo stroga je pač sodba stokovnjakov-pravnikov, posebno ona znanega romanista Savignyja, ki pravi, da ni naš o. d. z. nič drugega, nego „izvleček iz rimskih institucij“. Nekoliko — morebiti preveč — norm iz kanonskega prava in mnogo misli iz nemškega prava je recipiranih v našem o. d. z. Ne oporekamo dejstvu, da je bilo obzorje francoskih kompilatorjev „Code civile“ (Code Napoléon) mnogo širše, saj so možje kot Cambacérés, Tronchet, Portalis, Maleville pod vplivom revolucije in tedanjih francoskih razmer vživali mnogo večjo svobodo. A vsakdo mora priznati, da je naš o. d. z. popolnoma zadostoval zahtevam t e d a n j e dobe, dobe Franca II. namreč. Tekom stoletja se mnogo izpremeni, in da so se v minulem XIX. stoletju popolnoma predrugačile posebno razmere na gospodarskem polju in v javnem življenju, je vsakemu znano. Ni se torej čuditi, če danes smelo trdimo, da se je naš o. d. z., če že ne preživel, pa vsaj postaral, in upravičeni se nam dozdevajo glasovi v strokovnih revijah in dnevnem časopisju, kličejo po reformi našega privatnega prava. Hočem navesti le nekaj primer, ki osvetljujejo v dovoljni meri potrebo reform zakonika. Nič kaj časten stigma za našo zakonodajo je zakonsko pravo (§§ 44—136). Nobena evropska država nima tako zastarelega in starokopitnega zakonskega prava ko Avstrija. Zakon, sklenjen med možem in ženo katoliške vere, je neločljiv, bazira na cerkveno-zakramentalni podlagi (§ 111). Kaj čudno se glase v zakoniku nadalje določbe o pravicah staršev do otrok (§§ 137—136). Tu zopet rad podpisem zgoraj omenjeno mnenje jurista Savignyja, kajti posamezni

paragrafi se direktno naslanjajo na rimsko pravo, v katerem je bila družinskemu očetu dana neomejena oblast nad življenjem in smrtjo otrok. Istotako §§ 91 in 92! Malo porabni za moderne družbene razmere so nadalje §§ 825—858, tika-joči se skupne solastnine. Obligačno pravo o. d. z. ne odgovarja več današnjim zahtevam gospodarskega življenja. (Zavarovalno pravo; pravni pojmi o asociaciji kapitala in dela!) Kako malo govori o. d. z. o odškodnini. In ravno tu bi bilo potreba cele vrste novih norm, saj živimo v dobi prava in elektrike, v času, ko so premrežene kulturne zemlje z železnicami, ko vozijo po morju parniki, po cestah avtomobili, po zraku aeroplani. Navedel sem ob površnem pregledovanju o. d. zakonika le nekaj primer, a praktik, — sodnik, odvetnik — kateri ima dan za dnem zakonik v rokah, bi lahko naštel še celo vrsto drugih. —

Vprašanje po reformi, če že ne popolnoma novi kompilaciji o. d. zakonika, je postalo vkljub dodatkom in naknadnim odredbam nad vse pereče. V novi o. d. zakonik spada zlasti vrsta novih zakonov, katerih v sedaj obstoječem ne najdemo; treba bo nadalje misliti na dejstvo, da je interpretaciji zakona v marsikaterem paragrafu prepuščeno preobširno polje.

Slavimo danes jubilej, stoletnico celó! In kakor želimo starčku, kateri je doživel redko starost stotih let, navzlic našim „čestitkam“ kot dobri ljudje miru in počitka, tako upamo tudi povodom tega jubileja, da se ustvari sveže, časovnim, kulturnim in gospodarskim razmeram odgovarjajoče privatno pravo. Da se te želje naše ne vzamejo še tako kmalu v uvaževanje in pretres, na to smo lahko vzpričo žalostnih političnih in kulturnih razmer v Avstriji pripravljeni. Anton Kosi.

